

Н.САЙИДАҲМЕДОВ

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ МАРКАЗИ

ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ИНСТИТУТИ

НУРАЛИ САЙИДАҲМЕДОВ

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(назария ва амалиёт)

ТОШКЕНТ — «МОЛИЯ» — 2003

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ МАРКАЗИ ЎРТА МАХСУС,
КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ИНСТИТУТИ

НУРАЛИ САЙИДАХМЕДОВ

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР
(назария ва амалиёт)

ТОШКЕНТ - «МОЛИЯ»- 2003

Н. Сайидахмедов. Янги педагогик технологиялар (назария ва амалиёт). - Т.: «Молия» нашриёти, 2003 йил. -172 бет. Таълимнинг янги моделини ишга тушириш тамоман янги педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва ўқитиш текислигига жадал кўчиришни талаб этади.

Қўлингиздаги китобда педагогик технологияларни тизимли ёндашув методи асосида лойihalаш қонуниятлари изчил ёри-тилади, улардан ўзлуксиз таълим шароитида фойдаланишнинг ўзига хос жихатлари кўрсатилади ва шу тарифа субъектнинг эркин фикрлашини кафолатлайдиган педагогик жараён сиру-синоатлари очиб берилади. Китоб академик лиқей, касб-хунар коллежлари ўқитувчиларига мулжалланган, шунингдек ундан умумий ўрта мактаб ва олий ўқув нортлари педагогларининг фойдаланиш имкониятлари мавжуд.

Тақризчилар: педагогика фанлари доктори, профессор

У. Маўкамов педагогика фанлари доктори, профессор

Г. Тулаганов педагогика фанлари номзоди, доқент

Ш. Авезов

© Ўзбекистон Республикаси:

Банк-молия академияси «Молия» нашриёти, 2003 й.

Бу китобни ҳаётимнинг улуғ педагоглари – ота – онамга бағишлайман.

КИРИШ

Жамиятимизнинг ҳар бир фуқароси ХХІ аср бўсағасида турар экан, ортда қолган йиллар қадрини баҳолашга ва келажак ҳаётининг турли жабҳаларини белгилаб олишга ўриниши табиийдир. Жумладан, халқ таълими соҳасида фаолият кўрсатаётганлар ҳам бундан мустасно эмас.

Педагогика фанида ўқитиш жараёнининг икки томонлама – ўқувчи томонидан бажариладиган ўқув фаолияти ва ўқитувчининг ўргатувчилик фаолияти йиғиндисидан иборат эканлиги эътироф этилади. У қондани инкор этиб бўлмагани каби замонавий таълим мазмуни умуминсоний ва миллий тажрибалардан ташкил топишидан ҳам кўз номиш мушкул.

Республикаимиз Президенти Ислом Каримов таълим тушунчасига миллий дидактик нуктаи назардан ёндашиб қуйидагича таърифлайди: «Таълим Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчилик фаоллигини бахно этади. Ўсиб келаётган авлоднинг барча энг яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-кори, маҳорати ўзлуксиз такомиллашади, катта авлодларнинг доно тажрибаси англаб олинади ва ёш авлодга ўтади» 2. Таъкидланган мақсадни амалга ошириш учун таълимнинг янги модели яратилди ва унинг келажакдаги «портлаш эффекти» НОртбошимиз томонидан илмий асослаб берилди. Моделни амалиётга татбиқ, этиш ўқув жараёнини **технологиялаштириш** билан ўзвий боғлиқдир. Дарвоқе, илмий техникавий тараққиёт ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоқлари (саноат, қишлоқ хўжалиги, тиббиёт ва бошқа) билан бир қаторда маданият соҳасига, ижтимоий-гуманитар билимлар доирасига ҳам янги технологияларни жорий этишни тақазо этмоқда. Шу боисдан Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида «ўқув-тарбиявий жараёни илғор педагогик технологиялар билан таъминлаш» ўқтирилади, унинг иккинчи ва учинчи босқичларида бажарилади-ган жиддий вазифалардан бири сифатида белгиланди. Нима учун бугунги кунда педагогик технологиянинг назарий асосини яратиш ва амалиётга татбиқ этиш зарурати туғилди? Анъанавий ўқитиш тизими, айтиш мумкинки, ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли «ахборотли ўқитиш» шаклида тавсифланади, чунки ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфўзли билимлар манбаига айланиб бораётганлиги таъкидланган ҳолда баҳоланмоқда.

Иккинчидан, фан-техника тараққиётининг тезкор ривожланиш босқичида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва улардан ўқитиш жараёнида фойдаланиш учун вақтнинг чегараланганлиги, шунингдек

ёшларни ҳаётга мукаммал тайёр-лаш талаблари таълим тизимида янги ёндашиш заруратини келтириб чиқармоқда.

Қўлингиздаги китоб муаллифнинг катор йиллар давомида олиб борган илмий изланишлари мевасидир, қолаверса, педагогиканинг янги соҳаси бўйича ўзбек тилида яратилган биринчи манба ҳисобланади. Унда янги педагогик технология моҳияти, ривожланиш тарихи, мавжуд илмий ёндашувлар батафсил таҳлил қилинади ва бу мураккаб феномени лойиҳалаш қонуниятлари маълум педагогик тизим доирасида тушунтирилади.

Замонавий педагогик технология лойиҳасини ёритишда муаллиф «педагогик тизим» назариясидан {В. П. Беспалько), шунингдек чет эл тажрибаларидан, мамлакатимиз таълим тизимида тўпланган илм маълумотлардан кенг фойдаланади.

Муаллифнинг Ўзбекистонда педагогик технология концепциясини ривожлантириш истиқболлари ғояси Қадрлар тайёр-лашнинг миллий дастури талаби сифатида эътироф этилади ва мамлакатимизда Педагогик технология Давлат Марказини ташкил этиш зарурати мавжудлиги илмий асослаб берилади.

Мамлакатимиз таълим фазосида рўй бераётган туб бури-лишлар ҳар бир таълим муассасасида дидактика соҳасини жонлантиришни талаб этади, янгиликни жорий этиш йўли эса ҳар доим мураккаб ва ўзоқ. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, педагогик технология яқин йиллар ичида дидактик янгиликка киришишнинг асосий манбаи бўлиб қолади.

I КИСМ. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ - ТАЪЛИМ ТАРАВДИЁТИНИНГ ХАРАКАТЛАНТИРУВЧИ КУЧИ

1.1. Таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида педагогик технология моҳияти ва муаммолари

Ўзбекистонда таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қилишнинг асосий омилларидан бири «шахс манфаати ва таълим устуворлиги»дир. Бу омил давлатимизнинг ижтимоий сиёсатини белгилаб берганлиги туфайли таълимнинг янги модели яратилди.

Президентимиз Ислам Каримов томонидан бу моделни амалга ошириш билан ҳаётимиз жабҳаларида рўй берадиган «портлаш эффекти» натижалари рўй-рост кўрсатиб берилди, яъни:

- ижтимоий-сиёсий иқлимга ижобий таъсир қилади ва на-тижада мамлакатимиздаги мавжуд муҳит бутунлай ўзгаради.;
- инсоннинг ҳаётдан ўз ўрнини топиш жараёни тезлашади;
- жамиятда мустақил фикрловчи эркин Шахснинг шаклла-нишига олиб келади;
- жамиятимизнинг потенциал кучларини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади;

- фуқаролик жамияти қуришни таъминлайди, модел воси-тасида дунёдан муносиб ўрин олишга, ўзбек номини янада кенг ёйиб тараннум этишга эришилади [3, 21].

«Портлаш эффекти» сари шижоат билан қадам ташлаш, йулларда учрайдиган қийинчиликларни босқичма-босқич ва изчил ҳал этиш масалалари нафақат педагог назариячи ва ама-лиётчиларни жунбушга келтиради, балки жамиятимизни тўлиқ **педагоглаштириш** муаммосини ижтимоий бунортма сифатида келтириб чиқаради. Демак, жамиятимизнинг ҳар бир фуқаросини тарбия асослари билан таништириш, ёш авлодни баркамол инсон қилиб вояга етказиш жараёнини янги педагогик «қурол» ва воситалар билан таъминлаш давр тақазосидир.

Педагогик технология (ПТ) — шундай билимлар соҳасики, улар ёрдамида 3-минг йилликда давлатимиз таълим соҳасида туб бурилишлар ноз беради, ўқитувчи фаолияти янгиланади, та-лаба ёшларда хурфикрлилик билимга чанқоқлик, Ватанга меҳр-муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари тизимли равишда шакллантирилади.

Маълумотлилик асосида ётувчи бош ҒОЯ ҳам табиат ва инсон узвийлигини англаб етадиган, авторитар ва сохта тафак-курлаш усулидан воз кечган, сабрбардошли, қаноатли, ўзгалар фикрини ҳурматлайдиган, миллий-маданий ва умуминсоний қадриятлар каби шахс сифатларини шакллантиришни кўзда тутган инсонпарварлик ҳисобланади. Бу масаланинг ечими қайси даражада таълимни технологиялаштириш билан боғлиқ?

Дастлаб «технология» тушунчасига аниқлик киритайлик. Бу сўз техникавий тараққиёт билан боғлиқ, ҳолда фанга 1872 йилда кириб келди ва нононча икки сўздан — «технос» (techne) — санъат, ҳунар ва «логос» (logos) — фан сўзларидан ташкил то-пиб «ҳунар фани» маъносини англатади. Бироқ бу ифода замо-навий технологик жараёни тўлиқ тавсифлаб беролмайди. Тех-нологик жараён ҳар доим зарурий воситалар ва шароитлардан фойдаланган ҳолда амалларни (операқияларни) муайян кетма-кетликда бажаришни кўзда тўтади. Янада аниқроқ айтадиган бўлсак, технологик жараён — бу меҳнат қуроллари билан меҳнат объектлари (хом ашё)га босқичма-босқич таъсир этиш натижасида маҳсулот яратиш борасидаги ишчи (ишчи-машина)нинг фаолиятидир. Ана шу таърифни тадқиқот мавзусига кўчириш мумкин, яъни: **ПТ — бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи(талаба)ларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва акс таъсир маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларининг жадал шаклланишини кафолатлайдиган жараёндир.**

Юқорида келтирилган таърифдан кўриниб турибдики, **ПТ** тушунчасини изохлашда технология жараёни асос қилиб олинди. Аслини олганда бу тушунчага берилган таърифлар сони педагогик адабиётларда нихрятда кўпдир. Педагогик нашрларда ў «технология» атамасининг хилма-хил кўринишларини учратиш ; мумкин: «ўқитиш технологияси», «укув жараёни технологияси», «маълумот технологияси» ва хрказо.

Ўқитиш технологияси ПТга яқин тушунча булсада, айнан ухшаш маънони англатмайди, чунки у маълум предмет, мавзу ва саволлар лоирасидаги аниқ ўқув материални ўзлаштириш йўлини муайян технология атрофида ифода этади. У кўп роқ хусусий методика билан бир жинслидир. ПТ эса маълумот технологиясини жорий этиш тактикасини ифодалайди ва «ўқитувчи — моддий муҳит — ўқувчи (талаба)» функционал тизим қонуниятларига тегишли билимлар асосида курилади.

Хозирги кунда ўқитувчилар методикани кўп лолларда тех-нологиядан ажрата олмаяптилар. Шу боисдан бу тушунчаларни аниқлаштириш керак бўлади. Методика ўқув жараёнини таш-кил этиш ва утказиш бўйича тавсиялар мажмуасидан иборат. Методикадан кўзланган мақсад предмет мавзуларига оид наза-рияларни аниқ ҳрдисалар текислигига кўчиришдир. Мисол учун, газ қрунлари тушунчаларини шакллантириш методика-си ёки энергиянинг сақланиш қонунини физика курсининг электр булимида куллаш методикаси ва ҳ.к

ПТ ўқитиш жараёнининг ўзаро боғлиқ. қисмларини ташки-лий жихатдан тартибга келтириш, босқўичларини куриш, улар-ни жорий этиш шартларини аниқлаш, мавжуд имқониятларни ҳисобга олган ҳолда белгиланган мақсадга эришишни таъмин-лайди. Ёхуд ПТ ўқитувчининг касбий фаолиятини янгиловчи ва таълимда якуний натижани қафолатлайдиган муолажалар йиғиндисидир. Технология ўзининг эгилувчанлиги, натижа-ларнинг туррунлиги, самарадорлиги, олдиндан лойиҳаланиш зарурати билан методикадан фаркланиб туради.

Шу билан биргаликда матлум вақт давомида ПТ ўқув жараёнини техник воситалар ёрдамида амалга ошириш, деб қараб келинди. ҳ Фақат 70-йиллардан бошлаб педагогик адабиётларда бу тушунча-нинг моҳияти янгича талкин этила бошланди. Япон олими Т. Сака-мото томонидан «уқиғиш технологияси — бу уХитишнинг мақбуллигини таъминловчи йул-йуриқлар тизими билан боғлиқ билимлар соҳаси» эканлиги эътироф этилади [33,126].

Объектив боғлиқ.ни урганишнинг тизимли ёндашиш мето-ди фанда кенг куламда кулланилгач, унинг таъсири остида ас-та-секинлик билан ПТ моҳиятига ҳам дниклик киритилди: рус олимаси Н. Ф. Тализина технологияни «белгиланга?! ўқув мақсадига эришишнинг оқилона усулларини аниқлашдан иборат» деб тушунтиради . Шунингдек олима замонавий ўқитиш технологияси ҳақида фикр норитиб, уни алоҳдда фан сифатида қараш лозимлигини уўтиради: «ўқитиш технологияси — бу ўқув жараёнини нима реал тавсифласа уша, ўқитувчига урнатилган мақсадларга эришиш учун нймага таяниш зарур булса уша. Бу алоҳида фан [26,93]. ПТни фан сифатида эътироф этиш Г. К Селевко томонидан ҳам маъқулланди: «Педагогик технология ўқитишнинг бирмунча оқилона йулларини таджик қдлувчи **фан** сифатида ҳам (таъкид бизники - Н.С.), таълимда кулланиладиган усул-лар, принқиплар ва регулятивлар сифатида ҳам, реал укмтиш жараёни сифатида ҳам мавжуддир» [24,15]. Олимнинг таъкид-лашича «педагогик технология» тушунчаси таълим амалиётида уч иерархик даражада ишлатилади:

1) Умумпедагогик (умумдидактик) даража: умумпедагогик (умумдидактик умумтарбиявий) технология маълум минтакада, ўқув нотида, маълум ўқитиш босқичида яхлит таълим жараёнини тавсифлайди.

2) Хусусий методик (предметли) даража: хусусий предметли ПТ «хусусий методика» маъносида қўлланилади, яъни таълим ва тарбиянинг аниқ мазмунини жорий этиш методлари ва воқитлари йиғиндиси сифатида бир предмет, синф, ўқитувчи доирасида қўлланилади (фанларни ўқитиш методикаси, ўқитувчи, тарбиячининг ишлаш методикаси).

3) Локал (модулли) даража: локал технология ўзида ўқув -тарбиявий жараённинг айрим қисмларини, хусусий дидактик ва тарбиявий масалалар ечимини ўзида мужассамлаштиради (алоҳида фаолият турлари технологияси, тушунчаларни шакл-лантириш, алоҳида шахс сифатларини тарбиялаш, даре технологияси, янги билимларни эгаллаш, мураккаб ишлаш технологияси ва бошқа).

И. Я. Лернернинг фикрича, ПТ — «ўқувчилар ҳаракатларида акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончли англаб олинадиган ва аниқланадиган мақсадни ифодалашни тақозо этади» [14].

Юқорида келтирилган таърифлардан кўриниб турибдики, ПТ белгиланган бошланғич мақсад ва мазмун асосида ўқув жараёнини "лойихалаш сифатида" талқин этилаёпти. Бу бир жиҳатдан- турри, лекин теранроқ фикр қилинганда унинг бир ёқламалиги кўзга яққол ташланади ёки бундай ёндашувларда ўқувчи шахси инкор этилаёпти. Бу камчилиқни биринчи бўлиб академик В. П. Бейштыкоў пайёзида ва ўзининг йирик асарида «ПТ — бу ўқитувчи маҳоратида боғлиқ; бўлмаган ҳолда педагогик ишчиликнинг кафолатли- оқидиганлиги-ўқувчи"- шахсини шакллантириш-жараёнини лойихалаш» деб таърифлайди [5]. Бу таъриф мазмунидан муҳим илмий принципларни алоҳида ажратиш мумкин:

- ПТ ўқувчи(талаба)ларда маълум ижтимоий тажриба элементларини шакллантириш учун лойихаланади;
- лойихаланган таълим технологиями амалга ошириш фан ўқитувчисидан катта маънавият талаб этмайди;
- яқин натижа, албатта, кафолатланади.

ПТ тушунчасини оқидиштиришга қаратилган таъриф-ларнинг хилма-хиллиги, бир томондан, ривожланган мамлакатларда бу мавзунинг у ёки бу даражада ечилганлигини кўрсатса, иккинчи томондан, ПТни амалиётга жорий этишга бўлган ўринишлар натижасини ифодалайди.

Қатор йиллар давомида ПТ назарияси ва амалиёти бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда урганилиб келинди. Натижада ўқитиш жараёнини такомиллаштиришга ёки ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ривожлантиришга қаратилган у ёки бу илмий методикалар технологиялар даражасига кўтарила олмай аста-секинлик билан ўз мавқеини йўқотиб педагогика фанидан ўзлаштириб кетмоқдалар. Мисол учун, 60-йилларда катта шов-шувга сабаб бўлган «Дастурли таълим» (Программированное обучение) ёки 70-йилларда сопиқ иттифоқ микёсидаги «Шаталовчилик ҳаракат»ини эслаш кифоя.

Бугунги кунда мамлакатимизда мутахассисларнинг илмий СШОҲИЯТИНИ бирлаштиришга имкониятлар етарли. Назария ва амалиёт бирлигининг таъминланиши ПТнинг асл моҳиятини аниклашга йул очади. Фикримизча, янги ПТ педагогика фани-нинг алоўида тармоги сифатида ёки факат таълим амалиётини макбуллаштиришга йуналтирилган тизим деб қараш мумкин эмас. ПТ бу соҳадаги назарий ва амалий изланишларни бир-лаштириш доирасидаги фаолиятни акс эттиради.

Дарвоқе, ПТга «янги» сўзини кушиб ишлатилиши назария-чи олимлар ва ўқитувчиларни бир қадар уйлантириб қуйди, эндиликда таълим-тарбия жараёнини лойиҳалашга эскича ён-дашиш мумкин эмаслигини англашга ҳаракат қилмоқдалар. Шундай экан, «янги ПТ» нимаи англатади? Бу саволнинг ечимини изохлашга ҳаракат қиламиз.

Бқринчидан, ПТ таълим (тарбия) жараёни учун лойиҳаланади ва белгиланган мақсадни ечишга қаратилади. Бинобарин, ҳар бир жамият шахсни.шакллантириш мақсадини аниқ белгилаб беради ва шунга мое ҳолда маълум педагогик тизим (мактаб, коллеж, олий ўқув норти) мавжуд бўлади. Бу ти-зимга ўзлуксиз равишда ижтимоий бунортма ўз таъсирини утказади ва таълим-тарбия мақсадини умумий ҳолда белгилаб' беради. «Мақсад» эса педагогик тизимнинг қолган элементла-рини ўз навбатида янгилаш заруратини келтириб чиқаради.

Қадрлар тайёрлаш миллий дастури таълим-тарбиянинг мақсадини янги йуналишга бурди, яъни: «утмишдан долган мафкуравий қарашлар ва саркитдан тула ҳолис этиш, ривож-ланган демократах давлатлар даражасида ноксак маънавий ва ахлокий талабларга жавоб берадиган нокрри малакали қадрлар тайёрлаш» деб белгиланади [1,39]. Демак таълим-тарбиянинг мақсади бутунлай янгиланди, унга мое ҳолда мазмуннинг ҳам, педагогик жараённинг ҳам янгиланиши табиийдир.

Иккинчидан, фан ва техниканинг ривожланиши билан ин-сон фаолияти чегараси нихрятда кенгайиб боряпти, аудитория-га ўқитиш имкониятлари катта булган янги технологиялар (са-ноат, қишлоқ, хўжалиги, электрон, ахборот ва бошқа) кириб келмоқда. Рўй бераётган сифатий ўзгаришлар шундан далолат берадики, эндиликда «урганиш»нинг бирламчи жараёнлари анъанавий методика ва ўқитиш воситалари ромига сигмай, ўқитувчининг индивидуал қобилятарига мое келмай қрлди. Янги методикаларни талаб этадиган ва таълим жараёнининг ажралмас қисмига айланиб бораётган ва унга ўзининг маълум хусусиятларини жорий этадиган янги техникавий, ахборотли, полиграфик аудиовизуалли воситалар мавжудки, улар янги ПТни реал воқеликка айлантирди.

ПТ моҳият жиҳатдан бошқа технологиялар билан бир сафда туради, чунки улар ҳам бошқалари катори ўз хусусий соҳасига, методлари ва воситаларига эга, маълум «материал» билан иш куради. Бироқ ПТ инсон онги билан боғлиқ. билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушунарли бўлмаган педагогик жараённи ифода этиши билан ишлаб чиқариш, биологик хатто ахборотли технологиялардан ажралиб туради. Унинг ўзига хос томонлари — тарбия компонентларини мужассам-лаштирганидир.

ПТ бошқа соҳалардаги технологик жараёнлар билан ўзлук-сиз бойиб боради ва анъанавий ўқув жараёнига, унинг самара-сини оширишга таъсир (сурсатишнинг янги имкониятларини эгаллаб олади. Афсуски, бу жараён ҳозирги таълим тизимида жуда кийин кечяпти, хакикий компьютерли ПТ ўзининг илмий ишланмасини кутяпти: «компьютерларнинг шу кундаги кулланиши — экстенсивлик холос: анъанавий ўқув курелари шунчаки экран мониторида жойлаштириляпти»[7]. Шу ерда ПТ ва ахборот технологияси ўртасидаги ўзаро муносабатни ойдимлаштириш лозим бўлади. Кейинги ваўтларда баъзи бир олимлар (айникса информатика фани вакиллари) ПТни ахбо-ротлаштиришга кушиш ёки тенглаштириш (баъзан уступ куйиш)ни ёкламокдалар. Бу ўринишлар агар хато булмаса, шубҳасиз «подадан олдин чанг чиқаришдир». Ўқув-тарбиявий жараёни технологиялаштириш тарихий (айникса XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб) воқелик ва жараёндир. Ахборотлаш-тириш бу жараёндаги инўилобий «бурилиш», унинг муҳим босқичидир. Одқий тил билан айтганда таълимда ахборот тех-нологияси — бу «ўқувчи - компьютер» ўртасидаги мулоқотдир.

— Ахборотли технология ўТнинг таркибий қисми, техник во-ситаларнинг мукам'маллашган замонавий тури сифатида таълим жараёнида кулланила бошланди. Келажакда иқтисодий бухронлар ортида қолиб ўқув нортлари дастурли «машина» билан етарли даражада таъминланади. Шундагина ахборотли технология асосида ўқувчи (талаба)ларнинг билиш фаолиятини таш-кил этиш ва бошқариш имконияти турилади ва у ўқитувчининг яқин кумакдошига айлақди ёки унинг функцияларини тўлиқ бажариши мумкин. Таълимни технологиялаштириш объектив жараён эканли-гини, замонавийлиги эса илмий-техник тараққиёт йуналиши билан белгиланишини эътироф этган ҳолда ПТнинг ўзига хос томонлари ва яқин келажакда у билан боғлиқ вазифаларни белгилашга х.аракатў<ўиламиз:

"~Қ,гқп босқичли татхлим тизимида ПТнинг ўрнини асослаш ва зарурий тавсияномалар ишлаб чиқиш;

2) замонавий саноат, тиббиёт, иқтисодиёт, экология, эрго-номия каби соҳа технологиялари билан ПТларни мунтазам ра-вишда янгилаб бориш ва табақалаштирилган ёндашув асосида уларни куллаш мезонларини аниқлаш;

3) истиқболли ўқитиш воситаларини яратиш ва уларга та-янган ҳолда ил гор ПТларни лойихалаш, амалиётга жорий этиш, оммалаштириш ва самарасини аниқлаш;

4) тегишли бошқарув органлари (Таълим марказлари) то-монидан ўқув муассасалари фаолиятида янги ПТларни татбиқ.

г этилиши даражасИИи назорат қилиш ва бахрлаш;

5) республикамиздаги олий (ўрта махсус, касб-хунар, мак-таб) таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчиларни малака ошириш ва қайта тайёрлаш курсларида илгор педагог ва ахборот техн'логиялари бўйича янги билим-лар тизими билан куруллантиришни ўзлуксиз ташкил этиш;

6) олий ўқув нортлари талабалари, айникса, мутахассис-педагог (и ктисодчи-педагог, ҳуқукдиунос-педагог, муҳандис-педагог ва бошқа)лар

учун 40 соат хажмида ПТ назарияси ва амалиёти бўйича махсус курс жорий этиш;

*

7) республикамізда фаолият кўрсатаётган ижодкор ўқитувчилар иш услубларини мунтазам урганиб бориш ва улар томонидан яратилган методикаларни янги педагогик технология даражасига кутариш борасидаги ишларни амалга ошириш;

8) ўқитувчи фаолиятини педагогик технология қонуниятларига мослаштириш муаммолари ва бошқалар.

Хуш, белгиланган вазифаларни амалга ошириш ва назорат қилишни ким ўз зиммасига олиши мумкин? Халқ, таълими вазир-лигими ёки Олий таълим вазирлиги? Эҳтимол, Таълим марказла-рининг вазифасидир? Ёки ҳар қайси таълим муассасалари ўз холича ечаверадими? Биз бу саволлар билан таълим соҳасидаги у ёки бу бошқарув органларига вазифа ноклаш фикридан йироқмиз. Айни шу кунларда ваколатли давлат органларининг кун тартибида ҳам ПТ муаммолари турганлигига шубҳа йўқ.

Фикримизча, илгор педагогик технологияларни лойиҳалаш ва ҳаётга татбиқ; этиш муаммоси мамлакатимизда ҳам ривожланган давлатлар қатори янги корхона — «Педагогик технология Давлат Маркази»ни тўзишни тақозо этади. Агар шундай Марказ ташкил этилса, биринчи навбатда «портлаш эффектна сари йўлни қисқартиришга ҳисса қўшган буларди. Учинчи минг йилликда таълим тараққиётининг ҳаққоний двигатели сифатида ўқитувчи фаолиятини янгилашга, таълим-тарбия жа-раёнини макбул (оптимал) қилишга, талаба ёшларда ҳурфикрлиқ билимга чанқоклиқ Ватанга содиқлик инсон-парварлик туйғуларини шакллантиришга ижобий таъсир қўрсатар эди.

1.2. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи

Янги ўзбек давлатчилигининг тамал тоши қўйилапти: ижтимоий, иқтисодий, маънавий, мафкуравий соҳаларда туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Таълим-тарбия соҳасининг ислоҳ қилиниши педагогика фанини ривожлантириш учун қулай имкониятлар яратиб берди. Эндиликда кишилиқ жамияти томонидан ўзоқ йиллар давомида яратилган тарбия тажрибала-рини урганиш ва тадқиқ қилиш ишлари кенг йўлга қўйилди. Шуларча тўзуми даврида барча ижтимоий фанлар каби педагогика ҳам коммунистик мафкура қўли билан уралган, унинг ривожланиш меъёри чекланган, илгор чет мамлакат гоялари эса буржуа гоялари, деб танқид қилинар ва рад этилар эди. Холбуки ҳар қандай ҲОЯ ҳам ўзида маълум ижобий жиҳатларни мужассамлаштириши мумкин, уларни амалиётга жорий этиш фойдадан холи эмас эди. Жумладан, педагогик технология (ПТ) ҳам буржуа дидактикасига тегишли йўналиш сифатида қараб келинди ва бу муаммони тадқиқ объектга айлантиришнинг иложи йўқ эди.

Бугун мамлакатимиз истиклоли шарофати туфайли барча фан соҳаларини ривожланган давлатларда тўпланган тажрибалар асосида таҳлил қилиш ва янада такомиллаштириш имкониятлари мавжуд. Умуминсоний қадриятларни ижодий урганиш ва ҳаётимизга татбиқ. этиш даври келди. Миллий дастурда таъкидланганидек яқин келажакда «қадрлар тайёрлаш

соҳасидаги ҳамкорликнинг халқаро ҳуқуқий базаси яратилади, халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, халқаро таълим текзимлари ривожлантирилади» [1,59].

Бу фаслда биз педагогик технология назариясининг вужудга келиши ва ривожланиши тарихига назар ташлаймиз.

30-йилларда «педагогик техника» тушунчаси махсус адабиётларда пайдо бўлди ва у ўқув машғулотларини аниқ ва сама-рали ташкил этишга йўналтирилган усул ва воситалар йиғиндиси сифатида қаралди. Шунингдек бу даврда ПТ деб ўқув ва лаборатория жихозлари билан муомала қилишни узда-лаш, кургазмали куроллардан фойдаланиш тушунилды.

40-50- йилларда ўқув жарасмига ўқитишнинг техник воситаларини жорий этиш даври бошланди. Айниқўса кино, радио, назорат воситалари, улардан фойдаланиш методикаси ПТга тенглаштирилди.

60-йилларнинг ўрталарнда бу тушунча мазмуни чет эл педагогик нашрларда кспг муҳокамага тортилди. 1961 йилдан бош~ лаб АКДЪта «Педагогик технология» (Есlсallопal ТесНполоеу),

1964 йилдан Англияда «Педагогик технология ва дастурли таълим» (ТесЪполору апа¹ргоўгаттес] Беагпlпа), Японияда эса

1965 йилдан «Педагогик технология» (Всlсп(lопal Тесlтоlо\$у) журналлари чоп этила бошланди. 1971 йилда худди шу номли журнал Италия да чиқарила бошланди.

ПТ муаммосининг ута долзарблиги ўисобга олиниб, унипг илмий асосларини таджик қилиш мақсадида махсус корхоионапар тўзилди. Мисол учун, 1967 йилда Англияда гпедагогик технология Миллий Кенгаши (ЫаНопа! соипсП Гог Едисalнопа! ТесЪполоеу) ташкил этилди ва 1970 йилдан бошлаб «Педагогик технология журнали» (lоигпal оГ Е<Зисalнопа! ТесппоёУ) чика бошлади. АКДПнинг катор университетлари ва илмий марказларида ҳам ПТ муаммоларига жиддий эътибор берилди. 1971 йилда махсус «Коммуникация ва технология Ассоқияқиями (А5\$оаalноп Гог Еёисalлопа! Соттишсалоп\$ апё Теспполоеу) фаолият курсата бошлади. Х^{о3и}Р^{ги} кунда бу ташкилотнинг барча штатларда ва Канадада 50 дан зиёд филиаллари ишлаб турибди.

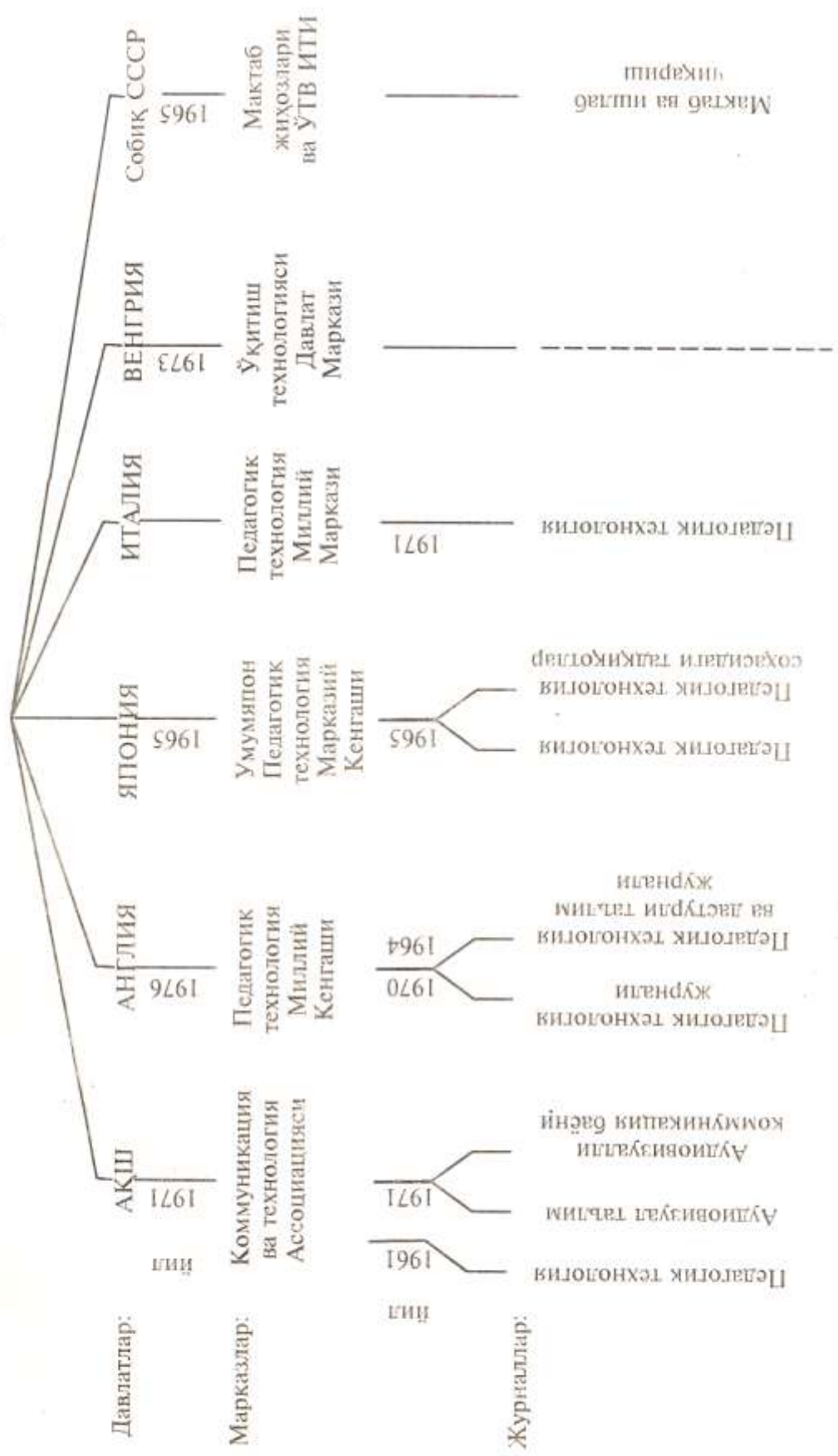
Японияда ПТ муаммолари билан туртта илмий жамият шурулланмокда, фаол хдракатдаги педагогик технология Мар-казий Кенгашининг 22 та давлат университетлари да марказла-ри мавжуд. Хар уч ойда япон тилида чикадиган «Педагогик технология соҳасидаги таджўикртлар» (Есlсal:нопа! Теспполо\$у КезеагсЪ) журналларида йирик олимларнинг илмий ишлари ўз ўрнини топмокда. Яқинда Умумяпон педагогик технология Марказий Кенгаши (Тпе харапеёе СоипсИ от¹ ТесЪполо\$у СепЕеге) тўзилиб, бу соҳада халқаро алоқалар урнатиш ишлари билан машхур.

Дидактиканинг бу йўналишига эътибор нихрятда ошиб бо-ришини 70-йилларда утказилган катор халқаро конференқия-лар тасдиқлайди. Шундай халқаро конференқиялар 1966 йилдан бошлаб хар йили бахррда Англияда утказилиб келинади ва анжуман материаллари «Педагогик технология

жихатлари» (Азресл:\$ оГ Еслисаллопал ТесНполоёУ) номида нашр қилинади.

Шу каби маълумотларни келтиришни гарб давлатлари мисолида яна ҳам давом эттириш мумкин, бироқ 1-чизма бунга эҳтиёж қолдирмайди. Юқоридагиларнинг ўзиёқ ПТ педагогика назарияси ва амалиёти соҳасидаги алоҳида ҳодиса сифатида диқдат марказда турганлигини, 60-йиллардан бошлаб чет элларда янги йуналиш сифатида шаклланганлигини таъкидлаб турибди. Таҳлилларнинг кўрсатишича, бу даврда ПТ икки йуналишда муҳокама қилинди ва ривожлантирилди: биринчиси — уқув жараёнига техник воситаларини куллаш билан боғлиқ бўлса (шу жумладан дастурли таълимнинг техник воситалари), иккинчиси — ўқитиш технологияси масалаларини, яъни ўқув материалларни таҳлил қилишдан тортиб таълим жараёнини турлича нашрли ва техник воситалардан жамулжам фойдаланган ҳолда тизимли ташкил этишга қадар бўлган кенг доирадаги муаммоларни қамраолади.

Ривожланган мамлакатларда ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР Марказлари

1-чизма

Шу ерда биринчи конференция материаллари (1966 йил) тупламнинг кириш макрласида ёзилган жуда муҳим далилни келтириш ўринлидир: «икки тушунча — «педагогика» ва «тех-нология»ларни кушиш мантиқи тортишувларга сабаб булаети. Чунки «технология» сўзи синф хонасига техникани киритиш ва «дегуманизация» (инсонпарварликдан воз кечиш) ҒОЯСИ билан тавсифланиши педагогик касб вакиллари чучитиши мумкин». Албатта, бу фикр маълум даражада туг-ри булиши мумкин. Бирок технократик фикрлаш (техниканинг инсон ва унинг кддриятлари устидан устунлиги) фанда крраланани ёки инсон ҳеч қачон «те мир машина»га тобе бўлмайди, балки уни ўз ақл-заковати билан яратади ва бошқдради. Бу муаммонинг психологик жихатлари бўлиб кам урганилган соҳа.

70-йилларнинг бошига келиб ўқув жихрзларининг турли хилларини ва уқдгишнинг предметли воситаларини лойихалаш ва ишлаб чихаришни йулга кўйиш зарурий шартлардан бирига айланди, уларсиз илрор методика ва ўқитиш шакллари самара-сиз булиши, таълим сифатига эришиб бўлмаслиги англаб етилди. Шу боисдан соқилистик лагердаги давлатларда ҳам бу соъада маълум хджмдаги ишлар амалга оширилди. Жумладан, 1965 йилда соби*; СССР Педагогика Фанлари Академиясида «Ўқув жиҳозлари ва ўқитишнинг техник воситалари» илмий текшириш институти ташкил этилди ва хрзир ҳам Россия таълим академияси институти сифатида фаолият курсатапти. 1973 йилда Венгрияда «УХиш технологияси Давлат Маркази» бевосита НОНЕСКО ташаббуси ва дастури асосида ташкил этилди ва унинг асосий вазифаси ўқитиш технологиясининг янги қирраларини кашф этиш, мутахассислар тайёрлаш тизи-мини такомиллаштириш бўйича илмий таддикртларни ривож-лантириш каби масалалардан иборат булди.

НОНЕСКО инсонпарвар ва таракхийпарвар ташкилот сифатида халқ,аро муаммоларни урганиш билан мунтазам шугулланиб келмокда. 1971 йилда НОНЕСКО собиқ бош дирек-тори Рене Маис Франкия Бош вазири (айни вақтда Таълим ва~ зири) Эдгаро Форага мурожаат ўилиб махсус гурухг'а раҳбарлик қилишни, тезкор ўзгаришлар рўй бераётган бир шароитда жаҳон таълими олдида куйилган мақсадни ва уни амалга оши-риш учун ақлий ва моддий воситапар микдорини белгилаб бе-ришни илтимос қилди.

Шундай қилиб, 1972 йилнинг кеч кўзида Бунок Британия ва Франкия китоб дуконларида «Яшаш учун ўқиш. Дунё тарбияси бугун ва эртага» (1хагтп§ 1о Ёе Тпе ҳУОГИ ОГ едноап'оп *Хобау* апс! 1отоггоху) китоби пайдо булди. Бу воқеага роппа-роса 30 йил вақт утган булса-да, маъруъзанинг асосий ғояларини эслаш фойдадан холи булмайди. Боз устига бу китоб бошқалари каби мамлакатимиз кенг аудиториясига кириб келмади, кутубхона-ларимиз бойлигига айланмаган.

Комиссия томонидан жаҳрн таълимининг жорий хрлати таҳлил кдлиниб асосий йуналишлари белгиланди. Комиссия миллий Конқепқия, шунингдек маориф ва тарбияни ривож-лантириш стратегиясини ишлаб чиқиш учун ўз тавсияларини ифода этди. Бу конқепқиянинг бош ҒОЯСИ: инсон бутун хаёти давомида тикланиш хрлатида бўлади, демак у ўз потенциалини фақат ўзлуксиз таълим жараёнидагина амалга оширади — доимо янгиликларни

билишга ва мавжуд тажрибаларини фаоллаш-тиришга интилади. Шу боисдан маълумотлилик фақат маълум ҳажмдаги билимларни ўзатиш билан боглиқ ҳолда эмас, инсон ўз ҳаёти давомида тикланиш жараёнининг мантикини аниқлайдиган омил сифатида тушуниш керак. Энг асосийси, Эдгаро Форатомонидан **«замобавий технология таълимни мо-дернизациялашда ҳаракатланувчи куч»** эканлиги қайд этилди.

Бу даврда таълим тизимидаги ўзгаришлар турли мамлакат-ларда турлича кечди: баъзи бирлари амалиётдаги мавжуд таълимни такомиллаштиришни афзал курсалар, бошқалари ўз олдларига ҳозирги таълим тизимини янгисига алмаштиришни мақсад ўилиб қўйди. Ниҳоят, учинчилари эса жамиятни ўзгартирмасдан туриб таълим тизимини ислоҳ қилиш мумкин эмаслигини, ваътнинг бой бермасдан ёшлар билан олиб борила-диган таълим-тарбиявий ишларнинг янги тизимини яратишга киришиш кераклигини эътироф этадилар.

Бугун Ўзбекистон демократик ҳушукий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуриши йўлидан изчил бораётганлиги учун қадрлар тайёрлаш тизими тубдан ислоҳ қилинди, давлат ижтимоий сиёсатида шахс манфаати ва таълим устуворлиги ҳарор топди. Ўқув-тарбиявий жараёни илгор педагогик технология-лар билан таъминлаш зарурати ҳам Қадрлар тайёрлаш миллий дастурини рўёбга чихариш шартларидан биридир. Шу сабаб биз бу педагогик феноменнинг пайдо булиши ва ривожланиш жараёнини урганишга тарихий ёндашмоқдамиз.

1977 йилда Будапештда утказилган ўқитиш технологияси бўйича Халқаро семинарда таълимни технологиялаштириш жараёни билан боглиқ омиллар рус олими С.Г. Шаповаленко

томонидан қўйидагича белгиланди:

- техникани билиш ва мукамал эгаллаш;
- аудиовизуал фонди билан таниш булиш;
- техник воситалардан фойдаланиш методикасини эгаллаш. Бирок бу фикрнинг бир ёкдамалиги яққол кўзга ташланади.

Ундан фарқли улароқ гоёлар шу семинар иштирокчилари томонидан айтилди. Мисол учун, венгер олими Л. Салаи ўқитиш тех-нологияси доирасини бир мунча кенгайтиришга ўринади: режа-лаштириш, мақсад тахлили, ўқув-тарбиявий жараёни илмий асосда ташкил этиш, мақсад ва мазмунга мос келадиган методлар, воситалар ва материалларни танлаш бевосита ПТни лойихалашдаги ўқитувчи фаолиятига ҳослигини таъкидлайди. Шунга яқин фикрлар, яъни ўқитиш технологияси ўзида ёрдамчи восита ва янги тизимни қамраб олган ҳрда ўқув жараёнини ри-вожлантиришга, унинг ташкилий шакллари, методларини, мазмунини ўзгартирган ҳолда ўқитувчи ва уўвчиларнинг педагогик тафаккурлашига таъсир кўрсатиши Ж. Қеллер томонидан таъкидланди. Бу маълумотлар шундан далолат берадики, 70-йиллар охирига келиб чет элларда техника ривожини ва таълимни компьотерлаш даражасига боглиқ, ҳолда ПТнинг иккита жидатлари алоҳўша ажратилиб кўрсатилган ва тадиқ қилинган: 1) уқув жараёнига техник воситаларни жорий этиш; 2)

амалий маса-лалар ечимини топишда билимлар тизимидан фойдаланиш. Мисол учун, Японияда бу даврда олиб борилган тадқиқотлар ўқув жараёнини технологиялаштиришнинг биринчи йуналиши, яъни таълимнинг янги техник воситаларини яратиш ва ўқув жараёнига қўллаш билан бевосита боғлиқ бўлган (Г4о8Ып18ОПо Нагой, ЕсЯса-п'опа! ТесЪпо1ову 1п 1арап, АисПо 5Ъа1 *In51mc1ноп*, КоуетБег, 1979).

Бундай ҳалат бошқа катор давлатлар учун ҳам характерли бўлиб, ПТнинг иккинчи йуналиши — назарий -дидактик жиҳатлари 80-йилларнинг бошида АҚШ ва Англияда тадқиқот объектига айланди. Чунки «технология» сўзи кенг маънода назарий билимларни амалиёт мақсадига қўчириш, бу қўчиришни нг аниқ йулларини ишлаб чиқиш зарурати эътироф этилди.

Шундай қилиб, 80-йилларда ПТнинг моҳиятини ойдин-лаштиришга бўлган ўринишлар янада давом эттирилди. Бу соҳа Россиялик педагог олимларнинг диққатини ҳам жалб эта бошлади. ПТнинг ривожланиш тарихи Т. А. Ильинанинг илмий макрлаларида буржуа дидактикасининг йуналиши сифатида талўин этилсада, у биринчилар қаторида ўз ҳамкасбларини бу муаммо билан шуг-улланишга даъват этади ва чет эл мактаблари ва педагогикасида бу соҳадаги янги ва кизикарли наشرларнинг барчасини қўзатиш фойдали эканлигини алоҳида таъкид-лайди. Шу боисдан 80-йилларнинг охири, 90-йилларда ПТнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилиш Россияда кенг йулга қуйилди. ў)даушкўў

этилган «Слагаемые педагогической технологии» [5] китоби бу*™" сбҳадағ "йирШ тадў"котЖрн1ўГ"ўаТижас1Г1ўобланади." "ўрни "" келганда таъкидлаш жоизкй, 80-йиллардаёқ Владимир ПаШГо-¹¹" вич томонидан ПТнинг илмий мактаби яратилган эди ва китоб муаллифи ҳам шу даргоҳда тахсил олганлигини алоҳида фахр билан тилга олади: Устоз ғояси: «ПТ — амалиётга жорий эти-ладиган маълум педагогик тизим лойихасидир». Бугунги кунда ана шу концепция педагогик ҳамжамият томонидан тан олинди ва олимлар томонидан таълимий технологияларни лойиҳалаш ва ривожлантиришда фойдаланиб келинмоқда. Фикримизнинг далили сифатида «Педагогика» журналида чоп этилаётган катор мақолаларни келтириш мумкин [14; 16; 29].

Хуш, ПТ мамлакатимиз таълим тизимида, қолаверса, педагогик наشرларда илмий тушунча тарзда қачон пайдо бўлди? Шубўасиз, янги соҳа 1997 йилда Қадрлар тайёрлаш миллий дастурида долзарб тадқиқ⁰¹ объекти даражасига кутарилди ва ижтимоий бунортма сифатида нозага қалқиб чиқди. Шу билан биргаликда мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ бу муам-мога кул урилди, аниқроғи 1993 йилда «Халқ. таълими» журналида чоп этилган макрлада биринчи марта ПТ тушунчаси моҳияти, унинг таърифи ва маълум педагогик тизим доираси-даги талкини ёритилди [20].

Бугун эса ПТ мавзуси бўйича мамлакатимизда назарий ва амалий конференцияларни уноштириш, вақтли матбуотларда мақолаларнинг тез-тез қўзга ташланиб туриши ижтимоий воқеликка айланиб бораётганлиги қувончлидир. 1997 йил май ойида Самарканд Давлат университетида утказилган «Олий таълимнинг ҳозирги долзарб муаммолари» Олий ўқув

нортла-риаро илмий-методик конференциянинг ялпи йигилишида «Педагогик технология: концептуал таҳлил» мавзусида маъруза ~ килинди [21]. Маърузада таълимни технологиялаштириш жа-раёни ижтимоий бунортма сифатида мавжудлиги эътироф этпди, ПТ таърифи, моҳияти ва тарихи ҳамда замонавий лойҳаси методологик ёндашувлар асосида таҳлил килинди. ■

ПТ муаммоларига оид олимларнинг фикрлари вақтли нашр-ларда, «Маърифат», «Учитель Ўзбекистана» каби рўзномаларда, мунтазам равишда ёритилиб турибди. Демак бу мавзу назарияси ва амалиёти кўп минг сонли аудиторияга кириб борапти, ўқитувчилар кунлик фаолиятларида улардан фойдаланаётганлиги маълум.

Халқ. таълими вазирлиги томонидан ташкил этилган (4-5 май 1999 й.) «Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар ва қ ечимлар» мавзуида Республика илмий - амалий конференциями замон талабига ҳамоханг ҳаракат, деб баҳрлаш мумкин. Конфе- қ ренцияда катнашиш истагини билдирганлар ва ўз материалла- , рини ташкилий кумитага такдим этганлар сони 300 дан ошиб қ кетди. Афсуски, улардан 90 га яқини танлаб олинди ва китоб ҳрлида чоп этилди [27]. Конференция материалларининг таътили шундан далолат берадики, бугун бу муаммо ўзига наза-риячилар билан бир каторда халқ; таълими тизимининг барча буг-инларида фаолият кўрсатаётган ўқитувчилар ва тарбиячилар-ни ҳам жалб этмоқда. Бироқ айрим маърузалар талаб даражаси-да эмаслиги ёхуд эски крлипдаги методикалардан фарқ қилмаслиги шуъбалар фаолиятида сезилиб қолди.

Шу мавзуда Республика илмий-амалий анжуманлари касб-Хунар таълими тизимида («ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимида янги педагогик технологияларни жорий қилиш ва та-комиллаштириш». — Тошкент, 2000 йил 29-30 май), олий педагогик таълим тизимида («Замонавий педагогик технологияларни амалиётга татбиқ. этишнинг назарий ва амалий масалалари». — ҚўқонДПИ, 2002 йил 28-29 январ), малака ошириш тизими-да («Педагог ходимлар малакасини ошириш истикболлари: янги методология ва технологиялар». — Тошкент, ОПИ, 2002 йил 11 июн) ўзлуксиз ташкил этилаётганлигини таъкидлаш жоиз.

1*чулимизда рус тилида чоп этилган «Прогрессивные педагогические технологии» (Т., 1999) рисоласи (муаллифи - Фар-берман Б. Л.). Унинг кириш қисмига назарингиз тушиши билан сизда иккиланиш пайдо бўлади: «Что же представляет собой педагогическая технология и чем она отличается от традиционных методов обучения? « (З-б). Нахртки муаллиф ПТни ўқитиш методи деб тушунади? Рисоланинг 15 - бетини оча-миз: «Педагоги Ўзбекистана недостаточна знакомы с педагогической технологией» (таъкид бизники - Н.С.). Очевидно, что исправлению этого положения необходимо уделить серьезное внимание». Гапнинг очиги бу фикрга кз'шилиш қийин. Чунки ГТТ буржуа назарияси деб шуро педагогикасида тан олинмаган эдику?! Шу боисдан бу феномен нафакат ўзбек педагогларига, балки собик иттифок педагогларига ҳам тушунарсиз эди. Ми-сол учун, россиялик

педагоглар хдм ПТ муаммолари билан, асосан, 90-йиллардан бошлаб кенг доирада шугуллана бошла-дилар. Ана шу даврдан бошлаб ўзбекистонлик педагог олимлар ҳам ПТни ўз тадқиқрт объектига айлантиришган эди. Хуллас, рисола мазмунига кура «тестология»га оид материаллардан иборат бўлиб, ўзида муайян даражада ПТ нинг якуний сифат курсаткичларини ифода этади. ПТга оид фикрлар эса ушбу ки-тобнинг адабиётлар рўйхатида келтирилган 11-манбадан олин-ганлигини таъкидлаган ҳолда мунозарага нукта куямиз.

XXI асрга кадам *қуйиш* арафасида Г. Қ Селевко томонидан ПТга оид "йирик методик асар — ' Ўқув }фшанма яратилди ва унда педагогик технологиялар таснифи келтирилади [24]: Олим ПТларни ун икки турга ажратади:

1. Кулланиш даражаси бўйича (умумпедагогик хусусий предметли; локалли, модулли, тор педагогик).
2. Фалсафий асос бўйича (материализм, идеализм, диалектик метафизик инсонпарвар, ноинсонпарвар, антропософия, теософия, прогматизм, экзистенциализм, сқионизм).
3. Руҳий ривожлантиришнинг етакчи омиллари бўйича (биогенли, соқиогенли, психогенли, идеалистик).
4. ўзлаштириш, конқепқияси бўйича (ассоқатив — рефлек-торли, ривожлантирувчи, бехевиористик гештальттехнология, суггестив, нейролингвистик).
5. Шахс тўзулмасига йуналтирилганлик бўйича (информа-қион, операқион, ўаяжонли - бадий, хаяжонли — ахлоқий, ўз-ўзини ривожлантирувчи, эвристик ва амалий).
6. Ма.ам,унн,-.ва-тўзилиш характери бўйича {таълимий ва тар-биявий, дунёвий ва диний, умумтаълим ва касбга йуналтирилган, гуманитар ва технократик турлича соҳавий технологиялар, хусусий предметли ҳамда монотехнологиялар, политехнологиялар).
7. Такжшшйўжахллар бўйича (синф — даре, мукрбилли, академик якка тартибли, гурухли, жамоа бўлиб уқиш усуллари, табакалаштирилган таълим).
8. Билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш тури бўйича (маърузали классик ўқитиш; аудиовизуалли техник воситалар ёрдамида уқиш; «маслаҳатчи тизим»; китоб ёрдамида ўқитиш; «кичик гурух» тизими; компгоьтерли ўқитиш; «репетитор» тизими; «дастурли таълим» - В. П. Беспалько).
9. Болагаёнқашиш бўйича (авторитар, дидактоқентрик шахсгаўйуналгшГ технологи ял ар, ҳамкорлик технологияси, эр-кин тарбиялаш технологияси, эзотерик технологиялар).
10. Устувор методлар бўйича (репродуктив, тушунтириш -курсатиш, ривожлан'т'йрувчи таълим, муаммоли таълим, ижо-дий; дастурли таълим, диалогли, уйинли таълим, ўз-ўзини уХитиш таълими, информақион таълим).
11. Мавжуд анъанавий тизимларни янгилаш йфналишлари бўйича (% "носабатларий" "" инсонпарварлаштириш ва демократ-лаштириш асосида; болалар фаолиятини фаоллаштириш ва жа-даллаштириш асосида;

ташкиллаштириш ва бошқариш самара-дорлиги асосида; ўқув материалларни методик ва дидактик ре-конструкциялаш асосида; табиатан монандлик муқрбиллик технологиялари; муаллифлик мактабининг ягона технологияси).

12. Тахсил оловчилар тоифаси бўйича (оммавий технология, олга ОДИМЛОВЧИ таълим, тулдирувчи; ўзлаштирмовчилар билан ишлаш технологиялари, иктидорлилар билан ишлаш технологиялари).

Бу таснифни келтиришдан асосий мақсад педагогларни утмишда кулланилган, ҳўозирги кунда жорий этилаётган ва ке-лажак фаолиятда куллаш мумкин булган технологиялар билан тўлиқ таништиришдир. Уларнинг кўпчилиги сизга мутлақо но-таниш эканлигига ҳам ишонамиз, бироқ бундан ташвишга ту-шишга ҳожат йуқ. Бу ҳақда Г. Қ Селевконинг китобидан ту лик маълумотларни олишингиз мумкин [24]. Таснифдан кўриниб турибдики, олимнинг ўзи ҳам хдр доим илмий жихатдан асосланган ва ҳаммага ҳам тушунарли булган техно-логияларни келтириш лозимлиги олдида ҳисоб беравермайди.

Шундай ўилиб, ПТ концепциясининг ривожланиш тарихи-ни кўзатиш натижалари асосида бу соҳада сермашакдат изла-нишларни олиб бораётган тадқиқртчиларни фаолият даражала-рига боғлиқ ҳолда шартли уч гуруўгаўаўўатиш.,мумкин:

1. Баъзи «жонкуяр» олимларнинг ПТни педагогикадаги замонавўТТГТТуналиши, деб анъанавий ёндашишлари ва ўз имко-ниятлари доирасида муаммога илк бор кз'л уришлари. Улар «тасодифий» гуруҳ вакиллари дидир.

2. Таълимнинг бугунги аҳволига қайгурадиганлар ва уни йшдаоздан ~кугкдрувчў~1<уч ' ў'техн"олоШШашт#"Шйў""""деб"" карайдиган «қисман ижодкор» гуруҳига мансуб тадқиқртчилар.

3. Бу гуруҳ аъзоларқ4 технологиялаштиришни объектив жа-раён, деб ҳисоблайдилар ва янги сифатий муаммоларни ечиш учун таълимни эволноқцион жараёнга кутариш шартларидан би-р~и экаТШШЩ1ГэШфоф*1»тган"ҳалда" ижод килмокдалар. Улар «илттй»' гуруўйгташқйл этадилар.

1.3. Педагогик технология лойиҳалари: илмий ендашувлар ва ечимлар

Ўзбекистонда Қадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида жамиятнинг потенциал имкониятларини нозага чихариш, кучли интеллектуал ва маънавий салоҳиятни шакллантириш жараёни босқичма-босқич амалга оширилмокда. Фуқаролик жамиятини барпо этиш концепцияси бевосита таълим-тарбия тизимини ривожлантириш, янги технологияларни лойиҳалаш ва педагогик амалиётга татбиқ. этиш билан ўзвий боғлиқдир.

Республикамиз Президенти Олий Мажлиснинг XIV сессия-сида «янги дарсликларни, замонавий педагогик ва ахборот тех-нологияларини ў вақтида ишлаб чиқиш ва жорий этиш ни таъминлашни назорат остига олиш зарур»лигини алоҳида таъкидладилар [4]. Бугун олимлар ва ўқитувчилар илгор педагогик технологияларни ишлаб чиўишга астойдил киришишлар-и шарт ва улар бу ишга масъулдирлар. Бу соҳага яқин хори-жий давлатларда

хам эътибор кучайтирилмокда. Қуйида рос-сиялик олимлар томонидан таклиф этилган янги педагогик технология лойихдлари билан танишасиз. [қ Бу ёндашув асосида ётувчи

Аксиоматик ёндашув асосий ҒОЯ: педагогик техноло-(**Монохов В. М.**)
гияларни лойиҳалаш ва яратиш

I _____, _____ «__ = __ —. _____» ў дидактик аксиомалар тизими талабларига таяниши керак

Муаллифнинг фикрича, педагогика фани азўлўзўшда ўак-сиомапардан фойдаланиб келади? ""ТўаадуТжиў исбот _____ ; гала В_ килинмайдиган ҳолат аксиома дсйилади. Бундай ҳрлатларни педагогик жараёнда кўплаб учратиш мумкин: синф-дарс тизими, 45 минутлик даре, мавзули режа ва бошқа.

Кейинги йилларда биз таълим фазосини стандартлаштириш жараёнининг гувоҳи бўляпмиз. Бу иш анча мураккаб ва бажарувчилар учун кутилмаган ҳрлат булди. Таълим стандартлари-нинг нозага келиши мавжуд вазиятни бирмунча Кийинлаштириб ноборди, чунки стандарты и нг шартсиз бажарилишини кафолатлайдиган ва педагоги к амалиётга жорий эти-ладиган технологиялар ишлаб чиқилмаган эди. Хар бир укўвчи(талаба) таълим стандарти даражасига эришиши учун ўқув нортларидаги мавжуд анъанавий методикалар урнига янги педагогик коралл ар зарур бўлади. Ўқув жараёни лойидасини технология даражасига чиқариш ва бу лойиҳанинг жорий эти-Лиши ўқитувчини нокрри малакали мутахассисга айлантириш билан биргаликда урганувчининг мавкўеини ҳам кучайтиради ва ижодий ҳамкорликнинг янги уфхарини очади. Энди ўқитувчи лойиҳд муаллифи бўлиб олади, бу эса янги вазифадир [16,28қ.

Муаллиф аксиомалар тизимини уч гуруҳга ажратади. Би-ринчиси — педагогик технологияларни бир бутун таълимий кенгликка кўшиш аксиомалари, иккинчиси — ўқув жараёнини моделлаштириш аксиомалари, учинчиси -- ўқув жараёнини меъёрлаш аксиомалари. Ўз навбатида уларнинг хар бири ўзида учтадаи аксиомаларни бирлаштиради.

Биринчиси (А1) — педагогик технологиянинг таълим мако-нига таааб ўуйиш аксиомаси; А2 — педагогик технологиянинг «ўқитувчи» тизимига мослик аксиомаси; А3 — педагогик технологиянинг предмет методикаси тизимига нисбатан универ-саллик аксиомаси.

Иккинчи гуруҳга (А4) педагогик технология асосини таш-кил этувчи ўқув жараёни моделини лойиҳалаш аксиомаси ки-ритилади. Бу ахборотли модел қуйидаги параметрли топши-рихар ёрдамида тавсифланади:

- 1 - параметр (мақсадга жоизлик) ук>в-тарбиявий жараён-нинг умумий мақсад ва йуналишини микромақсадлар тизими кўринишида ифода этади.
- 2 - параметр (ташхис) микромақсадларга эришиш ёки эришмаслик далили тўғрисида бошқхарув ахборотларни мужас-самлаштиради.
- 3 - параметр (микдорли улчов) ўқувчиларнинг мустаўил фаолияти хусусиятлари, характери ва ҳажми ҳа*,ида ташхис-нинг муваффақиятли утиши ни кафолатлаш учун етарли булган . мазмунли ва сонли ахборотлар беради.

4 - параметр (мантикий тўзилма) — бу ўқитувчининг методик фикрларини ўқув жараёнининг яхлит ва мантикан курсатмали моделига айлантириш босқичини эътиборга олади ва ўқитувчи маҳоратининг ноксак даражасини белгилаб беради. Бу фаолият шунчалик ўқув жараёнининг мантикий тўзилмаси фотографияси эмас, балки махсус шаклланган ишчи майдон бўлиб, унда барча элементлар технологик қонуниятлар асосида ифодаланади ва маълум муолажалар ёрдамида етарлича мукрбиллаштирилади.

5 - параметр (тўзатиш) педагогик яроксизлик яъни таш-хисдан утмаган ўқувчилар хақида ва тўзатишнинг методик йуллари тугрисидаги ахборотларни тасвирлайди.

Шунингдек иккинчи гуруҳга (A5) ўқув жараёни модели-нинг ташкил этувчи курсаткичлари тизими яхлитлиги ва так-рорланувчанлиги аксиомаси ҳам киритилади.

Ўқув жараёнини технологиялаштириш объекти ҳар қандай предметнинг ўқув мавзуси бўлиши керак унинг ҳажми эса катъиянлиги билан ажралиб туради: минимум — 6-8 даре, максимум — 22-24 даре. Ана шу мавзу лойихасида булажак ўқув жараёни нокрида номланган бешта параметр ёрдамида яхлит берилади ва айнан шу ўқув мавзуси ҳар қайси предмет бўйича ўқув жараёнини лойихалашга имкон берадиган бир хилдаги муолажалар кўринишида технологиялаштириш ва лойихалашнинг такрорланувчанлигини таъминлайди.

Иккинчи гуруҳ таркибига қирадиган яна бир аксиома (A6) — бу ўқув жараёнининг ахборотли моделини технологиялаш-тиришдир. В. М. Монахов тажрибасида бир мавзу доирасида бешта параметрларни ўзида мужассамлаштирган ўқув жараёни лойихасининг технологик хариталари яратилган. Технология ўқитувчини лойи>;алаш муолажалари тизими билан қуроллантирса, технологик хариталар ўқув мавзуси бўйича ўқув жараёни лойихасининг паспорти сифатида керак бўлади.

Муаллиф учинчи гуруҳ аксиомаларини (ўқув жараёни лойихасини меъёрлаш) педагогик технология мавжудлигининг асосий маҳсулоти сифатида тавсифлайди. Ўқитувчининг касб-бий фаолиятини технологиялаштириш аксиомаси (A7) касбий фаолиятнинг қуйидаги инновацион компонентларига тегишли:

- ўқув жараёни лойихасининг педагогик гоёларини бутун бир ўқув йили учун ўқитувчи томонидан ўз хусусий методик тажрибасига, ўқув дастури мазмунига ва давлат таълим стан-дарти талабларига таянган ҳолда микромақсадлар кетма-кетлиги кўринишида ифодалаш касбий куникмаси. Бошқача қилиб айтганда, бу — стандарт талабларини микромақсадлар тилига утказишнинг технологик муолажасидир, микромақсад эса ўқувчиларнинг билиш ва ривожланиш зинапоясидир. Бу компонент бевосита анъанавий ўқув мавзуларини қайтадан ту-:шш билан боғлиқдир.

- Технологик харитани лойихалаш касбий куникмаси. Бу жараён педагогик маҳорат чуққиси ҳисобланади, сабаби ўқитувчи булажак ўқув жараёнини олдиндан кура билади, ўз 1-оёларини технологик харитада қридали тарзда тасвирлайди. Таъкидлаш жоизки, бу касбий куникма

етарлича мураккаб, ку'п боскичли, ўз моҳиятига кура интегратив бўлиб ўқитувчидан яхши ривожланган рефлекс қобилиятни талаб этади;

- дарснинг ахборотли харитасини конструкторлаш касбий куникмаси ёки бу хариталар йириндисини хар бир ўқув мавзуси учун булажак ўқув жараёнининг аниқлаштирилган лойихаси Ҳисобланади;

- икки педагогик объектни такхослаш касбий куникмаси: технологик хариталар кўринишидаги ўқув жараёни лойихаси ва маълум синфда реал ўқув жараёни натижалари билан бирга-ликда дарснинг ахборотли хариталар тизими. Таккрслашни аниқ курсаткичлар ва технологик муолажалар бўйича утказиш керак Қиёслаш муолажалари асосида таххислаш натижасига кура мазкур синфда ўқув-тарбиявий фаолият ривожини кўйд этувчи махсус мониторинг ётади.

Ўқув жараёни лойихасини меъёрлаш аксиомасининг (А8) МОҲИЯТИ куйидагилардан иборат: ўқув жараёни лойихаси технологик харита тарзда тайёр булгач, бевосита зарурий ҳисоблар амалга оширилиши керак: ўқув вақти, дидактик ахборотлар ҳажми, уни ўзлаштириш тезлиги, шу ўқув мавзуси чегарасида ўқувчиларни ривожлантиришнинг методик дастурига ажрати-ладиган вақт ва бошқа.

Нихоят, учинчи гуруҳнинг сўнгги аксиомаси шундай ифо-даланади: якувий натижани қафолатлайдиган педагогик техно-логиянинг макбул ишлаш учун ишчи майдонни шакллантириш аксиомаси (А9). хар қандай педагогик технология бу аксиома талабларини бир вақтнинг ўзида ўқувчиларнинг ҳам ўқув. ҳам умумий нокламаси бўйича қаноаглантириши шарт; дарснинг ахборотли харитаси ичида ёш жихатидан ўз гуруҳи доирасида ўқувчиларни ўқув-билиш фаолиятларининг асосий турлари меъёрини сақлаш зарур. Бу бевосита психологик-педагогик ва физио-гигиеник меъёрларни сақлашга ҳам тегишлидир. Шундай қилиб, В. М. Монахов томонидан таклиф этилган тукдизта дидактик аксиомалар билан китобхонлар таниш булди. Олимнинг таъкидлашича, бу аксиомаларни бажариш ва уларга риоя қилиш бевосита педагогик технологияларни лойихалаш ва таълим кенглигига асосли равишда татбиқ. этиш имконини тугдиради.

-----1 Модулли таълим дастлаб

Муаммоли-модулли АҚШ, Олмония, Англия каби

ўқитиш технологияси ривожланган давлатларнинг

(Чошанов М. А.) олий ўқув нортлари ва малака

-----1 ошириш тизимида кулланила

бошланди ва катта шов-шувларга сабаб булди.

Бироқ модулли таълим ўзининг етарлича «пухта»лигига қарамасдан мазмун жихатдан ҳам, ёш жихатдан ҳам (у 60-йилларда вужудга келган) ханўзгача тортишувларга, фикрлар карама-каршилигига учраб келяпти. Қатор хорижий муаллиф-лар (В. Голдшмидт, М. Голдшмидт ва бошқа) модул деганда аниқ урнатилган мақсадга эришишга ёрдамлашадиган яхлит ўқув фаолиятини шакллантиришни тушунишади. Модул моҳияти ўқув материалининг автоном булакларини куриш тугрисидаги бирмунча фарклироқ фикр Д. Ж. Рассел томонидан айтилди. П. А. НОқявичененинг кўрсатишича, «модулли ўқитиш .

моҳияти шундан иборатки, урганувчи қисман ёки тулик мустаъил равишда унга тақлиф этилаётган ўзида ҳаракатларнинг мақсадли дастурини, ахборотлар банкини ва куйилган дидактик мақсадга эрмишиш бўйича методик курсатмани қамраб олган индивидуал ўқув дастури билан иш-лаши мумкин. Бунда педагог вазифаси ахборотли назорат Қилишдан тортиб маслаҳатчи~координацияловчиликка қадар турланишлан иборат бўлади» [30,10].

Профессор М. А. Чошанов ҳам кейинги фикрга қушилган ҳолда фан ривожининг ҳозирги босқичида модуллилик тушун-часи методологик мазмунга эга . бўлаётганлигини алоҳида таъкидлайди.

Муаммоли ЎҚИТИШНИНГ дидактик тизимида бирмунча тўлиқ таджик килинган ташкил ■ этувчиси муаммоли таълим ҳисобланади. У урганувчарнинг фикрлаш фаолиятини бирмунча фаоллаштиришга, уларда муаммонинг ечимига ёнда-шишни шакллантиришга ва нихрят — ижодий тафаккурни ри-вожлантиришга самарали таъсир курсатади. Бу таъсир интел-лектуал кийинлашувнинг махсус вазиятларини — муаммоли вазиятлар ва уларнинг ечимларини тўзиш билан таъминланади. Муаммоли вазият ўқитиш жараёнида муҳим мотив ва ҳаяжонли восита саналади. Унинг самараси туррисида А. М Матношкин, М. И. Махмутов, И. Я. Лернер каби йирик олимлар ўз наза-рияларини яратдилар.

Муаммоли-модулли ўқитиш технологиясида асосий диктат ҳатоликларни излаб топиш мақсадига мувофиқ тарзда тўзилган махсус вазиятлар тизими оркали урганувчиларда танкидий фикрлашни шакллантириш жихатларига қаратилади. У ўзида ҳатоликларнинг уч асосий гуруҳини бирлаштиради: **гносеоло-гик методик** ва **ўқув**. Гносеологик ҳатолар билишга оид харак-тердаги ҳатолар ҳисобланиб, билимлар эволюцияси жараёнида олимлар томонидан йул қуйилади. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ўқув жараёнида гносеологик ҳатолардан фойда-ланиш ўқувчи (талаба)ларда борлиғни танкидий мушоҳадалаш, таҳлил ўилиш ва ўз ҳатоларини тугрилаш куникмаларини шакллантиради, шунингдек уўув предмети ва фанга бўлган муносабатларини ўзгартиради: урганилаётган фан мазмуни урганувчилар олдида тайёр ҳақиқатлар йириндиси сифатида эмас, балки ғоялар ва одамларнинг тарихий драмаси тарзда, ижтимоий мактаб ва йуналишлар кураши тарзда, одат ва янги-ланиш қарама-қаршилиги сифатида туради.

Методик ҳатолар ўқув ҳатолари билан ўзаро боглиқ: урганиш ҳатолари кўп ҳолларда — ўқитиш ҳатолари натижаси-дир. Ўқув ҳатолари махсус ташхисловчи жадвалларда ҳар бир муаммоли модул учун гуруҳланади ва кейинчалик кучли таъсир этувчи воситалар сифатида фойдаланилади. Агар анъанавий ўқитишда билмасликдан билишга утиш стандартли вазиятлар-ни кўллаш билан чегараланса, муаммоли-модулли ўқитишда ўқувчининг яқиндан ривожланиши доираси янги билимларни нозаки ўзлаштириш ва нотурри куллашга олиб келадиган танқидий вазиятлар — ҳатолар соҳасигача кенгайтирилади. Бундай шароитда билмасликдан билишга утиш соҳаси урганувчи учун асосий муаммога айланмайди, балки табиий звено бўлиб қолади, уларнинг долзарб ривожланиш мин-таъасига айланади.

Муаммоли-модулли ўқитиш технологиясининг етакчи сифат белгиси — бу **эгиловчанлик** ҳисобланади. Замонавий ноқори технологияли ишлаб чиқаришда эгиловчан автоматлаштирилган тизим муҳим саналгани каби ҳрзир ҳам, келажакда ҳам педагогик технология самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг илмий-техникавий ва ижтимоий-иктисодий ўзгарувчан шароитга мослаша олиш ва зудлик билан таъсир этиш қрибиятига боғлиқ бўлади. Эгиловчанлик тўзилмали, мазмунли ва технология: ҳолда булиши мумкин.

Тўзилмали эгиловчанлик қатор ҳрлатлар билан таъминланади: муаммоли-модул тўзилмасининг сафарбарлиги, муаммоли-модулли дастур поғоналиги, эгиловчан жадвал лойиҳасининг мавжудлиги ва кўп вазифали ўқув хоналарининг жиҳрзланганлик имкониятлари ва бошқа *Мазмунли* эгиловчанлик биринчи навбатда таълим мазму-нини табақалаштириш ва интеграқиялаш имкониятларида на-моён бўлади. Бундай имкониятнинг ўзи таклиф этилаётган технологияда ўқув материалининг блок ва модулли принцип асосида сараланиш эвазига вужудга келади.

Технологик эгиловчанлик муаммол и-модулли таълим жараё-нининг қуйидаги жиҳати билан таъминланади: ўқитиш метод-ларининг вариантлиги, назорат ва баҳолаш тизимининг эги-ловчанлиги, ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини яқка тар-тибда ташкил этиш ва бошқа.

М. А. Чошановнинг таъкидлашича, касб мактабларида ўқитиш жараёнини муаммоли-модулли асосга утказиш қуйидагиларга имкон беради:

- ўқув материалининг муаммоли модулларини гуруҳлаш йўли билан қурени тўлиқ, қисқарган ва чуқурлаштирилган ва-риантларини ишлаб чиқишни таъминлайдиган диалектик бир-ликда интеграқиялаш ва табақалаштиришни амалга ошириш;
- билим даражасига боғлиқ ҳолда ўқувчи (талаба)ларнинг у ёки бу муаммоли-модулли дастур вариантини мустаўил танла-ши ва уларнинг дастур буйлаб индивидуал силжиш суръатини таъминланиши;
- муаммоли модуллардан педагогик дастурли воситаларни яратиш учун сценарийлар сифатида фойдаланиш;
- Ўқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқаришда ўқитувчи ишида маслаҳатчи-координақияловчи вазифага урруни кўчириш;
- ўқув материални баён қилиш тезлиги ва ўзлаштириш даражасига путур етказмаган ҳолда ўқитиш методлари ва шаклла-ри мажмуасига мослик асосида қурени қисқартириш;

Шу билан биргаликда оппонентлар томонидан муаммоли-модулли ўқитишнинг қатор камчиликлари қурсатилди, улар: таълим жараёнининг булакларга бўлинганлиги, яъни ўқувчиларнинг мустақил ишлари салмоғи бирмунча қапа; ўқув предметининг яхлитлиги ва мантикини инкор этиш; ўқувчи (талаба)ларни тайёрлаш торлиги: уҳитиш қурсининг боғлиқ бўлмаган муаммолар ёки масалалар ссриясига қадар қисқариши; умумлашмага зиён етказадиган хусусий, аниқ қуникмаларнигиқа шакллантириши; муаммоли модулларни тайёрлаш ва машгулотни утказишга тайёргарликнинг кўп меҳнат талаб қилиши.

Санаб утилган камчиликларнинг кўплиги модулли ўқитиш технологиясини урнатиш босқичида бирмунча аниқ сезилса-да, аста-секинлик билан дазмолланиб боради. Шунини эслатиш жо-изки, у ёки бу технологияни «тоза» ҳолда жорий этиш мумкин эмас. Хохлаймизми ёки йукми, ўқув жараёнини ташкил этиш-нинг анъанавий ёндашувига ва мавжуд дидактик жараёнга таянишга турри келади.

Таълим мазмунини муаммоли-модулли лойиҳалаш кз'йидаги асосий таянчлардан иборат бўлади:

- билиш фаолиятининг фундаментал методлари доирасида курени жой-жойига куйиб тўзиш. Мисол учун, математика курсида бундай методларга математик моделлаштириш, аксиоматик координат, векторли, мантикий методлар киради;
- таянч муаммоли модуллارнинг мазмунини аниқўааш. Са-ралашнинг муҳим шарти билиш фаолияти методларининг принкипли мазмуни ҳисобланиб, умуммаданий ва амалий аҳамият касб этади. Бу ўқитишнинг таянч мазмунига оид куйидаги мезонларни ҳисобга олишни таъозо этади:
- фундаментал, ўзвийлик ўзлуксизлик ва таълимни инсон-парварлаштириш;
- ечими билиш фаолияти методларининг мосини куллашни талаб этадиган йирик касбий-амалий муаммоларни турли гуруҳ касбларининг ўзига хослигини ҳисобга олиб ажратиш;
- ихтисосли ва даражали табақалаштиришни таъминлашга йуналтирилган ўзгарувчан модуллارнинг мазмунини танлаш ва хажмини аниклаш, шунингдек муаммоли-модулли дастурлар-нинг турли — тўлиқ, қисқарган ва чуқурлаштирилган вариант-лари бўйича ўқувчи(талаба)ларнинг якка тартибда олга силжи-ши учун шароитлар яратиш.

Муаммоли модуллари куллаш кулами куйидаги тартибот-ларни камраб олади: тизимли, автоном ва интеграциялашган. Тизимли тартибот муаммоли модулларида мустақил курс доирасида фойдаланишни таъозо этади. Автоном — маълумот модули сифатида бошка фанлар доирасида, интеграцияланган — интегратив курс доирасида кулланиши лозим.

Шундай кдлиб, муаммоли-модулли ўқитиш технологияси-нинг моҳиятини куйидагича изохлаш мумкин: ўқувчи (талаба)ларнинг талаб этилган даражада билимдонлигига эришиш учун ўқув материали мазмунини йирик тўзил малаш, унга мое ҳолда ўқитиш методлари, воситалари ва шакллари танлаш амалга оширилиб, улар ўқувчи(талаба)ларни тўлиқ, қисқарган ёки чуқурлашган ўқитиш вариантларини мустақил танлаш ва утишга йуналтирилади. Муаллифнинг таъкидлашича, муаммоли-модулли ўқитиш технологияси бўйича 70 фоиз ўқув материали нокрри даражада ўзлаштирилган ($K_d > 0,75$) ва аниқ урнатилган компететтглик даражани кафолатли таъминланган.

~ ~ 1 Бу технологиянинг моҳиятини

Шахсга иуналтирилган таълим технологияси чувдрок англаш учун академик Беспалько В. П. томонидан яра-**Беспалько В. П.)** тилган «дидактик жараёни

бошқариш тизимининг ривожла-ниш спирали»ни тахлил кштиш керак бўлади (2-чизма).

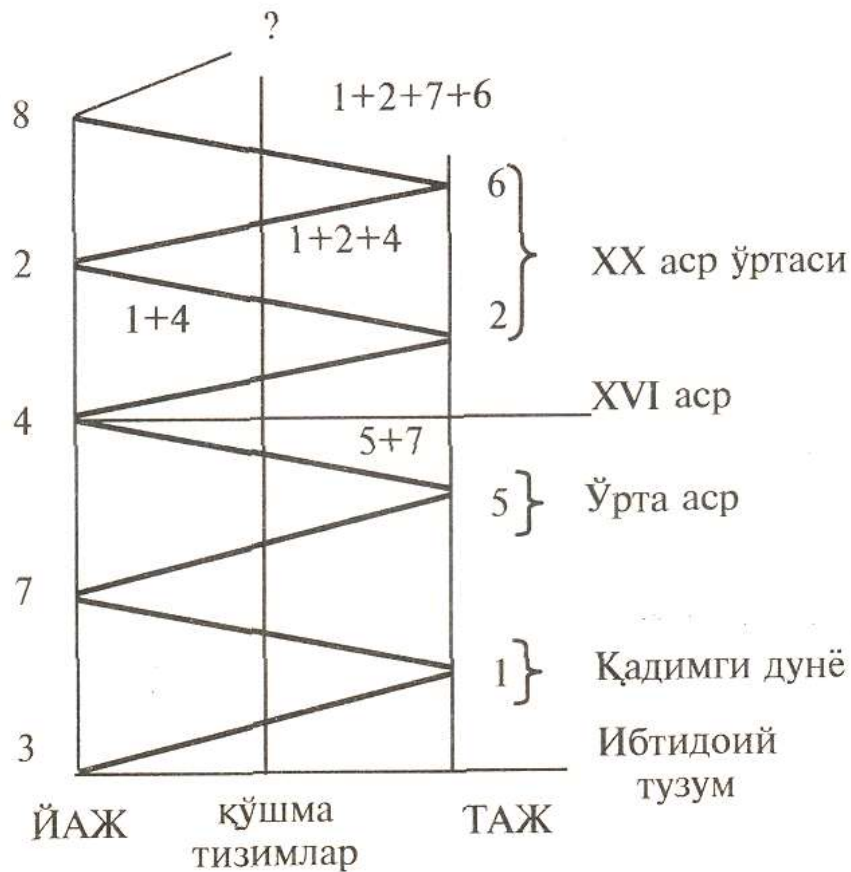
«Иуналтирилган ахборотли жараён» (ЙАЖ) ординатасига таълимни ташкил этишнинг якка тартибли шакли жойлаштирил-ди. «Тарқок ахборотли жараён» (ТАЖ) ординатасига эса — гу-рухли. Табиийки, машгулотнинг гурух шакли якка тартибдаги шаклидан иборат бўлади, кейин эса ривожланишнинг бирмунча нокрри даражасида якка тартибли шаклига яна кайтади. Демак «масладатчи» (3) тизим табиий ҳолда «гурухли таълим»га (1) кутарилади, унинг сезиларли даражадаги кучеизлиги «репетитор» (7) тизимини вужудга келтиради.

Репетиторлик «кичик гурух» (5) улчамигача кенгайиш са-бабларини тасаввур қилиш қийин эмас.

XVI аерга келиб нашр ишларидаги инкилобий ўзгаришлар таълим тизимида «дарсликлар»ни (4) куллаш имкониятини тугдирди. Коммуникация соҳасидаги техникавий таракдиет эса синф ва хонадонларни ахборотли ўзатиш воситалари билан жиҳозлади. Компьютерларнинг вужудга келиши дидактик жараёни ёпиқ бошқариш имкониятларини турдирса-да, ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ҳисобга олмади (дас-турли таълим - 6). Шахсий ўмпыотерлар техникасининг ривож-ланиши психологик-педагогик билимлар усиши билан ҳамкорликда шахсга иуналтирилган таълим муаммосини келти-риб чиқармокда.

2-чизма. Дидактик жараён тизимларининг ривожлаиш спирали

Академик В. П. Бесъпалко тизим 8 - якка тартибли билиш фаолиятини дастурли бошқаришга алохида ургу бериб «халқ, таълими тизимининг барча бугинларида ривожланишнинг янги босқичини ифодалайди ва ўқувчиларнинг соглигига зарар етказ-маган хрдда зарурий мусбат силжишларга олиб келади» деб таъкидлайди [7, 15]. Ўзида аниқ урнатилган дидактик масалалар ва педагогик технологияларни мужассамлаштирган педагогик тизим шахсга йуналтирилган таълим, деб таърифланади. Бу тизим-даги дидактик масалаларга кискача изоҳ берилади. Хрзирда мав-жуд яккалашган педагогик тизимлар — умумий ўрта, урга махсус, касб-ҳунар, олий таълим — шахсни тарбиялаш, таълим бериш ва такомиллаштиришнинг ягона тизимига айланиши керак Шахсга йуналтирилган таълим барча турдаги таълимларни йуналишлар бўйича интеграқиялашни такрзо этади. Таълимнинг биринчи босқичидаёқ (мактабгача таълим) боланинг эхтимолли шахсий йуналишлари психологи к-педагогик кўзатишлар ёрдамида аниқданади, маълум фаолият турига мое крбилиятлари, янги истеъдод нишонлари белгилаб олинади. Бу табакалаштириш пси-

2-чизма. Дидактик жараён тизимларининг ривожланиш спирали

Академик В. П. Бесъпалко тизим 8 - якка тартибли билиш фаолиятини дастурли бошқаришга алоҳида урғу бериб «халқ таълими тизимининг барча бўғинларида ривожланишнинг янги босқичини ифодалайди ва ўқувчиларнинг соғлиғига зарар етказмаган ҳолда зарурий мусбат силжишларга олиб келади» деб таъкидлайди [7, 15]. Ўзида аниқ ўрнатилган дидактик масалалар ва педагогик технологияларни мужассамлаштирган педагогик тизим шахсга йўналтирилган таълим, деб таърифланади. Бу тизимдаги дидактик масалаларга қисқача изоҳ берилади. Ҳозирда мавжуд яккалашган педагогик тизимлар — умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар, олий таълим — шахсни тарбиялаш, таълим бериш ва такомиллаштиришнинг ягона тизимига айланиши керак. Шахсга йўналтирилган таълим барча турдаги таълимларни йўналишлар бўйича интеграциялашни тақозо этади. Таълимнинг биринчи босқичидаёқ (мактабгача таълим) боланинг эҳтимолли шахсий йўналишлари психологик-педагогик кузатишлар ёрдамида аниқланади, маълум фаолият турига мос қобилиятлари, янги истеъдод нишонлари белгилаб олинади. Бу табақалаштириш пси-

хологик педагогика сохаси бўлиб, афсуски, кам тздқиқ қилинган ва кам ишланган. Шу билан биргаликда ҳаммага яхши маълумки, шахснинг махсус истеъдод нишонларини эрта аниқлаш ва уни мунтазам ривожлантириб бориш вақти соати билан ўз мевасини беради — янги гоё ва фаолият методларини ҳақиқий яратувчиси тарбияланади.

Шахснинг ривожланиш дастури аслида ҳар бир инсонга туша ҳолда берилади, бироқ уни амалга ошириш, афсуски, „ Хозирги таълим тизимида қаралмаган. Мана, нима учун дунёда ўйналганлар ва жинойтчилар мавжуд [7, 16]. Шу боисдан бо-ланинг шахсга йуналтирилган таълим тизимида қилиниши уни ихтисосли қасбга тайёрлашнинг бошланиши бўлиши керак ва барча ўқув дастурлари мазмуни маълум фаолият тўрининг ижодкорини тарбиялаш масаласига бўйсунishi керак

НОқрида таъқидланганлар эскирган, бироқ мустаҳкам марқ-систик тезис — техник таракдиет да.вомида инсон меҳнатининг ўзгариб туриши, шу боисдан кенг умумий ва политехник таълим-ни бундай ўзгаришлар асоси сифатида жорий этиш заруратиға қарама-қаршидир. Бугун ҳаётнинг ўзи гувоҳлик берапти: техник таракўиёт мумкин қадар ноқори қасбий маҳорат даражасини тақрзо этади. Унга эришиш учун бир меҳнат тури доирасида фао-лиятни мақсадли йуналтирипг ва чуқур мутахассислаштиришни талаб этяттти, аксинча, доимий уни алмаштиришни эмас.

Ташхисланувчан тарзда урнатилган мақсадли педагошқ тизим очик бўлиши керақ яъни урганишнинг ҳар қандай босқичида ўқувчи утқан чиқиб келиши ёки қайта қириб келиши мумкин. Бу эса аниқданган мақсадға мое ҳолда таълим. мазмунини илмий асосда саралашға имкон беради. Таълим мазмунини жамлашда ўқувчиларни асоссиз ноқлаб ташлаш ва уқитувчи уқитишқа инкирозға хос ҳодисаларни нозаг*а чиқарувчи олдинги аморф ва ихтиёрийлик уни аниқ лойихалаш, уқиш йиллари бўйича тақсимлаш ва дозалашға жой бушатиб беради. Ўқув фанлари ти-зими ортиқўа булмасдан қатъий ўзвийликка ва белгиланган маҳорат босқичида уапаштиришға олиб келади.

"

~

1

Донеққ ўчш_универси~

У1ўув материа-ининг белгили моделлари асосида таълимни жадаллаштириш технологияси (В. Ф. Шаталов)

те ти ТТрофёссори ВўФ. Ша- таповўуХитмшШўадаЖаш-- тириш"технологиясини иш-ў

лйб чйқди ва амалиётга.тад-

-----1 бик' этиб анъанавий синф-ў-,
даре ўқитиш усулининг очилмаган клрраларини кўрсатиб берди.

ўБу техно лотнада:•■-Таълимўаўсадаади: _**

- Билим, куникма ва малакаларни шакллантириш.
- Ҳар қандай индивидуал крбилиятли болаларнинг барча-сини уқитиш.
- Тезлашган ўқитиш (умумий ўрта таълим ҳажмини 9 йилда ўқитиш).

Принқиплари:

~ кўп марта тақрйрлаш, мажбурий босқичли назорат, йирик блоклар билан урганиш; фаолиятнинг динамик яхлитлиги, та-янч сигналлар, ҳаракатларнинг мулжалли асослари;

- шахсга йуналтирилган ёндашув;
- инсонпарварлик (барча болалар иктидорли);
- ўқув вазиятларининг тафовутсизлиги, тўзатиш учун ис-тиқболларнинг очиклиги, муваффақиятнинг Ўсиб бориши;
- таълим ва тарбиянинг ўзвийлиги. **Мазмуннинг ўзига хос жиҳатлари:**

" • ўқув материал и йирик ўажмда кйритилади.

• Материал блоklar бўйича жойлаштирилади.

• ўқув материали таянч схема-конспект кўринишида рас-мийлаштирилади.

В. Ф. Шаталов технологиясининг асосий ҲОЯСИ: дарсда ўқувчиларнинг ялпи фаоллигини таъминлайдиган ўқув фаолия-ти тизими яратилади. Ўқув фаолиятининг андозаси асосида таянч конспектлари (сигналлари) — ўқув материалининг код-лаштирилган курсатмали чизмалари ётади.

Таянч — мулжалли хдракатлар асоси, боланинг ички аклий фаолиятини ташки кўринишда ташкил этиш усули.

Таянч сигнал — ассоциатив рамз (белги, сўз, раем, чизма, шакл ва бошқа) бўлиб, маълум фикрий маънони билдиради.

Таянч конспект — кискача и!артли матн кўринишидаги таянч-ли сигналлар тизими бўлиб, яхлит ўқув материалининг раро боглик элементлари сифатида тупгунчалар, фактлар, гоьлар тизи-мининг курсатмали конструкциясини ўзида акс эттиради.

Бу технологияда уўитувчи меҳнати асосий мавқени эгал-лайди ва бу ме>натга ўқувчилар айрим хрллардагина (назорат, маслаҳат, ёрдам) жалб этилади, Таянч сигналлари ёрдамида ЎҚИТИШ жараёни қатор босқичлардан иборат:

1. Синфда ўқитиш: мавзуЎқитувчи томонидан одатдагидек синф доскаси ёнида (бур, латта ёрдамида) тушунтирилади, кейин эса таянч конспектлар асосида мавзуни тушунтириш такрорлана-ди. Ўқувчиларнинг ўз конспектлари устида мустақил ишлаши таъминланади ва фронтал тарзда билимлар мустаҳкамланади.

2. Ўйда мустақил ишлаш: таянч конспектдаги кодлаштирил-ган ўқув материалларини ўқувчи дарслик ёрдамида ойдинлаш-тиради.

3. Назорат ва баёлаш: мавзу бўйича уўвчининг билим, куникма ва малакалари ташки назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш ёрдамида текширилади. Назорат шакли: таянч конспек-ти бўйича ёзма, мустаўил иш, оғзаки суров; жуфтли ўзаро назорат, гурухли ўзаро назорат.

В. Ф. Шаталов бўйича ўқитишни ташкил этиш технологияси

Синфда (доска ёнида)			Ўйда мустақил			Синфда
назорат		<u>ўқитиш</u>	ў	<u>ишлаш</u>		ў
укитув-	укитув-	уХувчи-	мавзуни	мавзуни		
чининг	чининг	нинг	даре-	кон-	таш-	ўз-
мавзуни	таянч	кон-	ликдан	спект	ки	ўзини
тушў-	кон-	спскт	уқиш	ердами-	назо-	назорат
тириши	спскт	устида		да уқиш	рат	
орқали	ишлаши					
мавзуни						

такрор-лаши

Муаллифнинг бой тажрибаси — «таянч сигналлари ва-раўаси» асосида ташкил этилган укўв-билиш фаолияти уўвчиларнинг нокори курсаткичга эришишини шубўасиз таъминлайди. ўкўвчи олган бадо билимларни ўисобга олиш ва-раўасида қайд этилади ва у хо?утаган вакўда ўайта тайёрланиб ўз баўосини тўзатиши мумкин. Демак бу технология очик ис-тиқболли принкипни таъминлаган холда уўитувчи ва ўкувчи ўртасида низо турдирмайди.

—■-----1 Таълимий учлик — «мақсад — жара-

Ўкув мақсадлари ён (восита) —. натижа»нинг ўрта

таксономияси бугинига ўзбекистонлик ва россиялик

(Б. Блум) оликлар кўпроў эътибор қаратишган

-_____I булса, америкалик педагоглар бу за-

кжирнинг икки четидаги халқасини чукур тадқиқ қилишганлар. Айниқса Чикаго университети профессори Бенжамин Блум рахбарлигида утган асрнинг 50 - йилларида «ўкув мақсади таксономияси» конкепқиясининг яратилиши классик тадқиқрт сифатида эътироф этилди ва у бугун ҳам ўзининг қийматини йукртгани йук [32].

«Таксономия» атамаси нононча 1ах18 (тартиб бўйича жойла-шув) ва потоз (крнун) сўзларидан иборат бўлиб, объектларни ўзаро алокадорлик асосида таснифлаш ва тизимлаштириш маъносини англатади. Блум таксономияси ўкув фаолиятининг турли сохаларини камраб олади: когнитив (билиш), аффе-ктив(ҳиссий-қадриятли), психомотор(ҳаракат)ли.

1. Когаитив соха. Бунта мавжуд билимларни қайта тафак-курлаш, уларни ўзлаштирилган ҳаракат усуллари билан чагиштириш, яъни гоёлар тўзиш заруратига тегишли ўкув мақсадлари киритилади. Улар ўқитувчининг кундалик фаолия-ти учун керакли ҳисобланиб, ўкув дастури ва дарсликларда ўз ифодасини топади.

2. Аффе-ктив соха. Бунга қизиқиш ва мойилликларни шакл-лантириш, у ёки бу сезгилар таъсирида хаяжонланиш, муёюса-батни шакллантириш, уни фаолият давомида англаш ва нозага чиқариш мақсадлари киритилади. Бошқача қилиб айтганда, объектив боғлиқ.қа булган хаяжонли-шахсий муносабатларни шакллантириш мақсадлари бу соҳанинг асосини ташкил этади.

3. Психомоторли соха. Бунга у ёки бу моторли, манипуля-тив фаолият турларини, асаб мускулларни марказлаштириш куникмаларини шакллантириш билан боғлиқ. мақсадлар киритилади. Мисол учун, меҳнат таълими дастурида белгиланган укз'в мақсадлари айнан шу соҳага тегишлидир.

Блум таксономияси қуйидаги турт принкип асосида курил га н:

- **амалий:** ўқитувчи-амалиётчи учун таксономия самарали курол булиши, ўзида мақсадлар иерархиясини ифодалаши лозим;

- **психологик:** таксономия замонавий психология фани нотукларига таяниши лозим;

- **мантикий:** таксономия мантикий тугалланган ва муайян ички тўзилмага бўлиши лозим;
- **объективлик:** мақсадлар иерархией улар қадриятлари иерархиясини белгиламайди.

Ана шу принципларга таянилган ҳолда ўқув фаолиятининг .. ў Юқорида таъкидланган турлари бўйича ўқув мақсадлари таксо-номияси яратилди.

Маъяумки, педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти олдиқдан урнатилган мақсадларга эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёнини лойихалаш ва амалга оширишдир. Таътимни мақсадга кетма-кет йуналтириш асоси тезкор тескари алоҳа ҳисобланиб ўқув жараёнининг барча бугинларига кириб боради. Шу боисдан таълим-га технологик ёндашувда қуйидагилар ажралиб туради:

- мақсадларни урнатиш ва уларни мумкин қадар аниқдаштириш (бу босқичга ўқитувчи биринчи даражали аҳамият беради);
- бутун уқиш жараёнини ўқув мақсадларига катъиян қўратиш;
- ушбу мақсадларини мулжаллаш ва шу тарифа натижаларни қўлга киритишга бутун ўқув давомийлигини йуналтириш;
- жорий натижаларни баҳрлаш, урнатилган мақсадларга эришиш борасида уқитиш жараёнини тўзатиш;
- натижаларни якуний баҳолаш.

ўқув жараёнини технологик жиҳатдан қуришнинг моҳияти аниқ белгиланган мақсадлар сари ҳаракатланиш ҳисобланади. Қуйида бугунги кунда бирмунча кенг тарқалган Б. Блум тизи-мининг когнитив соҳаси бўйича ўқув мақсадлари таксономия-сини келтирамиз. У ўзида олти тоифадаги асосий ўқув мақсадларини қамраб олади: билиш, англаш, қўллаш, таҳлил, синтез ва баҳрлаш.

(Билиш → ■ Англаш —*• Қўллаш —p> Таҳлил —»» Синтез —». Баҳрлаш

1. Билиш. Бу даража ўқув материалларининг асосий унсурларини тўғри эслаш, тушуниб етиш ва ишга айтиш тиклашга йуналтирилган ўқув мақсадларини ишлаб чиқишни қўзда тутди. Бу даражадаги мақсадга уч тоифадаги билимларни шакллантиришни киритиш мумкин:

- хусусиятли билимлар (масалан, муддатлар, фактлар, сонлар, атамалар, номлар);
- мул оқазали билимлар (масалан, йуналишлар, мезонлар, синфлар, тоифалар);
- абстракт билимлар (масалан, принциплар, аксиомалар, теоремалар, умумлашмалар, назариялар, тўзилмалар).

2. Аниқшқў. Бу даража ўзида уч тоифадаги ўқув мақсадларини мужассамлаштиради:

- қўчириш (янги вазиятларни урганишда билимларни қўллаш қуникмаси);
- интерпретация (масалан, ҳисоблашда қўлга киритилган натижани оғзаки тушунтириб бериш);

- экстрополяқия (масалан, эгалланган билимларни ухшаш вазиятларга кўчириш куникмаси).

3.ўўуддаш,. Бу даража, асосан, ўқувчида амалий куникмаларни шакллантиришини назарда тўтади (билимларни амалиётга куллаш крбилияти):

- тушунчаларни куллаш;
- алгоритмларни куллаш;
- назарияларни куллаш ва хрказо.

4. Таҳлил. Бу даража ўқув мақсадларини қуйидаги тоифа-лар бўйича аниклаштиради:

- унсурлар таҳлили (бутунни қисмларга булиш, ажратиш);
- муносабатлар таҳпили (унсурлар ўртасидаги алоқаларни урнатиш);
- тамойиллар ташили (унсурларни тизимлаштириш).

5. **Синтезлаш.** Бу даража «алоўида қисмлардан яхлитини ту-зиш» куникмасини шакллантириш бўйича ўқув мақсадларини белгилайди:

- гоаялар синтези (масалан, муаммо ечими бўйича билди-рилган гоаяларнинг умумлашиши);
- мулоўазалар синтези (масалан, шахс сифатларининг шаклланганлик даражалари, мезонларини ишлаб чиўиш);
- тўзилма синтези (масалан, объект курииши чизмаси, координат ёрдамида функцияни ифодалаш).

6. Баўолаш...Бу теифа муайян мақсад учун у ёки бу матери-алларнинг аҳамиятини баҳолаш куникмаларини назарда тўтади Уўвчи мулоўазаси аник мезонларга таяниши зарур. Баўолаш сифатида ички билиш ва ишончлар (ар1"ументлаш, мантиф ҳамда ташқи мезонлар (стандартлар, крида, меъёрлар)га таяни-лади. Мезонларни ўқувчининг ўзи аниклаБўи ёки ташқи то-мондан берилиши мумкин. Бу даража олдинги тоифалар бўйича ўқув натижаларига эришганлиги тўгрисида хулоса чихаради.

Шундай қилиб, ҳар ўандай ўқув предмета мақсадларини . ушбу таксономия асосида аниклаштириш мумкин. Бунинг учун ўқув предметларининг мавзу(булим)лари вертикал устунга ёзи-лади. Ўқувчиларнинг аклий фаолияти турлари эса горизонтал устунда қайд этилади. Улар ман гикий асосда маълум чоррахада кесишади ва жорий ўқув мақсадига эришиш даражаси (билиш, аниклаш, куллаш, таҳлил) аниклаштирилади.

Махсус адабиётларда Блум таксономиясининг турлича мо дификациялари келтирилади. Гап шундаки, бу таксономия шубхасиз, афзалликларга эга булиши билан баъзи бир нуксонлардан холи эмас. Инчунун, когнитив соҳаси бўйича ўқув мақсадларини тизимлаштиришга даъво кдлаётган таксономия билиш тўзилмасининг кабуллаш, тафаккур, хотира ка-би даражаларида каралмаган, баъзи бир ўқув мақсадлари аклий фаолиятнинг турлича даражаларида такрорланади. Шунга қарамасдан ўқув мақсадларини фан мавзулари бўйича тасниф-лаш ўқитувчига ўз хусусий педагогик фаолиятини тугри белги-лашга, ўқувчиларнинг нафақат ички ҳолатини ифодалашга, балки ташўи намоён булишига, шахс сифатида шаклланишига катта имконият тугдиради.

Шундай қилиб, ҳурматли китобхон, сизни олимларнинг технологияларни яратишга, - булган янги фикрлари билан та-ништиришга ҳаракат қилдик Бу жараён, шубҳасиз, келажакда ҳам давом этади ва янги педагогик технологиялар замон тала-бига ҳамоханг тарзда **яратилаверади.**

II КДОМ. ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ЛОЙИХАСИ ВА УНИНГ ТАРКИБИЙ ТЎЗИЛИШИ

2.1. Уқув жараенини технологиялаштиришда дидактик масалаларни белгилаш қонуниятлари

Эркин шахсни шакллантириш муаммоси таълим муассаса-ларида ўқув-тарбиявий ишларни педагогик технология «рельс»ига утказишни такрар этади. Албатта, бу жараён осон кечмайди: бугун ихтиёрий курилатган ва жорий этилатган уХитиш тизимини катъиян илмий асосланган педагогик тизим-га айлантириш керак Аслида ҳам ижтимоий тажриба элемент-лари — билим, куникма, ижодий фаолият, объектив боғлиқ,ка муносабатлар — педагогик жараён махсулидир ва маълум педагогик тизим доирасида шакллантирилади. Педагогик технология эса амалиётга жорий этилатган педагогик тизим лойихасидир. Унда педагогик тизим нима? Унинг таркиби қандай? Бу саволларга жавобни мавжуд педагогик нашрлардан топиш мумкин.

Н. В. Кўзьмина педагогик тизим ўзида таълим ва тарбия мақсадига бўйсиндирилган ўзаро боғлиқ таркибли элементлар-дан ташкил топишини уқтиради, улар: педагогик мақсад; ўқув ва илмий ахборот; педагогик алоқа воситалари; ўқувчилар ва педагог [13]. В. П. Беспальконинг таърифига қара «Педагогик тизим маълум шахс сифатларини шакллантиришга тартибли, аниқ мақсадни кўзлаб ва олдиндан уйлаб педагогик таъсир этишни вужудга келтириш учун зарур булган ўзаро боғлиқ во-ситалар, усуллар ва жараёнлар йиғиндисидир» [5, 6].

Бинобарин, ҳар бир жамиятда шахсни шакллантириш мақсади белгилаб олинади ва унга мое равишда педагогик тизим мавжуд бўлиши керак Агар мақсад ўзгарса мавжуд тизим ҳам ўзгариши муқаррардир. Қадрлар тайёрлаш миллий дастури жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлитини ҳис этадиган ўқуқароларни' тарбиялашни бош мақсад қилиб қуйди. Демак Миллий дастур таълим ва тарбия соҳасидаги давлат бунортмаси ҳисобланиб, *" миллий истикдол мафқурасининг моҳият-мазмунига тўлиқ мое келади. Факт ижтимоий (давлат) бунор-тмасигина таълим-тарбиянинг умумий мақсад ва вазифаларини аниқ белгилаб беради ёки олий (ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар) таълим учун педагогик тизимнинг мавжудлик шартларини қа-фолатлайди.

Бўуйида барча таълим турлари учун умумий булган педагогик тизим лойихасини чизма тарзда келтирамиз (3-чизма).

Ижтимоий бунортма

_____ I _____ ; _____

дидактик масалалар _____ қ педагогик технологиялар

I 3-чизма. Педагогик тизим тўзилмаси

Олиб борилган илмий тадқиқот ишларининг натижалари ҳар қандай педагогик тизим ўзаро боғлиқ. Булган қуйидаги инвариант-тив элементлардан ташкил топишини кўрсатиб бердй: 1 -ўқувчилар (талабалар); 2 - таълим (тарбия) мақсадлари; 3 -таълим (тарбия) мазмуни; 4 - дидактик жараёнлар; 5 - ташкилий шакллар; 6 - педагог ёки ўқитишнинг техник воситалари (УТВ). " 3-чизмада келтирилган педагогик тизим *ҳар* қандай илмий назарияга хос булган каби қуйидаги икки тушунчани қамраб олади: дидактик масалалар ва уларни амалга оширишнинг педагогик технологиялари (ПТ). Дидактик масалалар педагогик тизим доирасида инсон фаолиятининг муҳим соҳаси сифатида аниқ мақсад ва унга эришиш учун шарт-шароитлар ҳамда бу фаолият учун ахборотлар (мазмун)дан иборат бўлиши керак

Дидактик масалаларни *ҳал* этиш мақсади шахснинг маълум сифатларини шакллантириш зарурати булса, шарт-шароитлар — ўқувчи(талаба)ларнинг бошланғич сифат курсаткичлари, ахборот эса ўқув предметининг мазмуни ёки тарбиявий таъсирдир. Ҳар бир дидактик масала педагогик тизимда ўзига хос келадиган ПТ элементлари билан ҳал қилинади, улар: дидактик жараён, ўқитишнинг ташкилий шакллари ҳамда педагог ёки **ЎҚИТИШНИНГ** техник воситалари (УТВ). Чизмада ижтимоий бу-нортма йўналиши дидактик масалаларга қаратилган ва бу бежиз эмас: таълим ҳар доим жамият талабларини қўндиришга хизмат қилади ва у онгли равишда ёки интуитив тарзда тез, балки секинлик билан бу талабларга хос ҳолда тўзатила борилади. Дарҳақиқат, ХХІ аср бўсағасида таълим тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи, ҳаққоний двигатели — бу ўзида дидактик масалалар ва ПТни муваффақиятли лойиҳаланиши ва якуний натижанинг қафолатланиши ўқитувчининг дидактик масалалар моўиятини англаб етиш даражасига ва дарада уларни тугри белгилаб олишига боғлиқдир. Бу вазифа ўзирга қадар ўқитувчилар томонидан англашилмай келинган, катор ҳолларда эса улар методиками технологиядан фарқдай олмаяптилар.

Шу боисдан қуйида ПТнинг лойиҳаланиши учун зарурий шартлардан бири — дидактик масалалар туррисида фикр нори-тилади. Чунки ҳар бир ўқитувчи педагогик фаолиятга кири-шишдан олдин ҳал этилиши лозим булган педагогик масала-ларни етарлича аниқ тасаввур этиши ва ифодаланиши, айти пайтда ўз ўқувчиларига ҳам тушунтира олиши керак

Бугун ҳар қадамда ва *ҳар* қандай таълим муассасасининг ўқитувчиси фаолиятида **тасодифий** ўқувчи(талаба)лар гу-рухининг **аниқ урнатилмаган** мақсадга эришиш учун **ихтиёрий танланган** таълим мазмунини >?лаштиришга оид ҳаракатларни бошқараётганлигини кўзатиш мумкин. Бу ҳолатни изохлашга

Ҳаракат қиламиз.

-----1 Нима учун «тасодифий
Гетроген гўруҳ_ ўқувчилар гуруҳи» деяпмиз?

-----"~"~ ~-----1 Маълумки, ўқув нортларига

(мактаб, касб-ҳунар коллежи, олийгоҳ ва бошқа) ўқувчиларни қабул қилиш, асосан, икки омил воситасида амалга ошириляп-ти, яъни: ўзлаштириш даражасига ёки ёшларининг тенглиги" (яқинлиги)га қараб. Айни пайтда абитуриентларнинг шахс си-фатлари, тугма истейдод нишонлари, қобилияти, фаолиятга қизиқишлари ва бошқа яқкалик хусусиятлари ҳисобга олинмаяпти. Натижадаў .ўуЖ-ХЗДЦлари тасодифий таркибди_1ў_да_ўқувчилар сонидан таркиб топади, яъни «гетроген» гуруҳ тўзй-лади. Боз_устц:а. (5у__ГУРУХ ўқувчиларига бир хил ўқув фонди шароитида ягона таълим мақсадига эришиш зарурлиги укўйрилади. Бунга эса амалиётда эришиб булмайд. Олти ой-лик сессия натижаларини кўз олдингизда гавд ал антиринг, ўайратдан ека ушлайсиз! Ахир ўқувчилар тест ёрдамида им-тиҳон топшириб укишга кирган-ку? Нима учун имтиўон нати-жалари ёмон? Сабаби нима экан?

Сабаби эса биз нокрида тилга олган омиллар: талабада қобилият нишонлари йўк ёки танлаган фаолият турига 1<йзИ1<майди. Шу боисдан, хатто, битирувчи босўич талабалари ҳам кўпинча келажакда қайси мутахассис эгаси булаётганлигини ёки булажак иш фаолиятини тўлиқ тасаввур этишолмайди. Шу ўринда «А1та талег» («Вестник высшей школы») журналида ёритилган қуйидаги маълумотни келтириш мумкин: «Қайси касб эгаси булишини билмаган талабалар сони 1995 йилга нисбатан 6,5%га камайди (1995 йилда улар 56% эди). Уларнинг кўпчилиги қишлоў хўжалиги, тиббиёт ва техника факультетларига тугри келади. Бу ерда 5 - босқич талабаларининг учдан бир қисмигина олий ўқув нортини тугатгач Қайси мутахассис эгаси булишини умумий тарзда билишади, ўзларининг келажакдаги иш фаолиятини эса хар 10 талабадан биттаси аниқ тасаввур этишди» (1997, №3).

Республикамизда Халқ. таълими вазирлиги тасарруфидаги «Ташхис» Маркази маълум даражада бу масалага ижодий ён-дашмоқда. Марказ ўқувчиларнинг қобилиятларини ва ўзлаштириш даражаларини психологик тестлар ёрдамида аниқлаб керакли илмий тавсиялар ишлаб чикаяпти ва улар академик лиқейларга танлов утказишда кул келмоқда.

қ Нима учун «аниқ

Ташхисланувчан мақсад урнатилмаган мақсад» деяпмиз? -----
-----1 Чунки таълим мақсадини предмет ёки мавзулар бўйича аниқ урнатиш учун у «ташхисланувчан» ҳолда булиши керақ Ташхисланувчан деганда ўқувчиларда шаклланаётган маълум сифат ёки хусусиятларни улчаш ва баҳолаш тушунилади. Мақсад ташхисланувчан тарзда Урнатилиши мумкин, агар:

- шаклланаётган билим, куникма ва шахс сифатлари етарли даражада аниқ ва равшан ифода этилиши ва тавсифлапишм керакки, натижада уларни бошқа хар кандай ижтимоий тажри-ба элементларидан хатосиз фарклаш мумкин булса (Иф);

- ташхисланаётган шахс сифатларининг шаклланганлик да-ражасини аниқлаб оладиган усул, «курол» мавжуд булса ва улчаш амалга оширилса (Уш);

- улчаш натижаларига таяна оладиган сифатларни бахрлаш мезони мавжуд булса (Бм).

Шундай кириб, ташхисланувчанликнинг рамзий формула-сини куйидагича ёзиш мумкин:

$$Тш = Иф + Уш + Бм$$

Олий ва ўрта мактаблар ривожининг ҳрзирги босўида нокорида кайд этилган талабларни муайян педагогик тизимнинг умумий (асосий) мақсадлари ҳам, алоҳида ўқув предметларини урганишнинг хусусий мақсадлари ҳам каноатлантирмайди [5, 32].

Ҳар бир дарёда таълим мақсадининг аниқ урнатилиши укўитиш технологиясини лойиҳалашда муҳим шартлардан бири саналади. Савол тугилиши табиий: фан мавзулари бўйича Ўқитишнинг ташхисланувчан мақсади кўандай урнатилади? Дарҳақиқат, ҳар кандай фан ўзининг пайдо булган вақтлардан бошлаб кагга билим(ахборот)лар ҳажмини туштаган ва у нокори тезликда бойитиб боряпти. Фан фидойиларининг маълумотиға кура, жаҳрнда ахборотлар бир соатда 200 млн. сўз тезлик билан ошиб боряпти ёки бу 5000 саҳифаға тенг босма матн деган сўз. Инсон эса бу вақт ораларида ярим варақ янги илмий матнни ўзлаштиришға кодир экан [5,45]. Ахборотларнинг бундай оўимида ўқувчи(талаба)нинг «гарк» бўлиб кетмаслиги учун укитувчи нима кдяиши керак? Жавоб тайёр: ўқитиш учун фақат зарурий ахборотларнигина танлаб олиш ва ўқувчинияг ўзлаштириш қобилиятиға мое ?!олда улар ҳажмини микдорий улчамға келтириш зарур.

~ " ~ ~ I Бу масалани амалда бажа-**Уқув элементи** риш учун «укўв элементи» (ўЭ) _____ ._____ ._____ ў тушунчаси мавжуд. Ўқув элементи деганда урганиш мақсадида танланган барча фан обь-ектлари (ФО) тушунилади. Табиийки, УЭ сони ФО сонидан кичик бўлади ($УЭ < ФО$). Укитувчи УЭни танлаб олиши учун тайёрланаётган булажак мутахассис шахсига яўин 3-5 йил ичи-да бўйиладиган талабларни тасаввур ўила олиши ва зарурий билим ва куникмалар таркибини аниў ифодалаши керак УЭ сони на таркибини саралашнинг икки усули мавжуд: оиринчиси — эксперт усули бўлиб, маҳоратли ва тажрибали методистлар (Ўқитувчилар) ўз иш услубига таянган ҳолда вази-фани унча мураккаб бўлмаган методика ёрдамида ҳал этишади. Иккинчиси — тажриба-синов усули бўлиб, уХув норти битирув-чисининг фаолияти таҳдил қилинади ва шу асосда маълум фан обьектлари туррисида керакли маълумотлар ажратиб олинади. Ҳар икки усул ҳам амалиётда кз'лланилиб бир-бирини тулдиради ва бойитади. Ўқув материал и ни саралаш интихрси предмет дастури учун УЭ йириндисини туплаш ҳисобланади ва у рўйхат кўринишда берилади.

Мисол тарикасида техника ўқув нортларида укитиладиган механизм ва машиналар назарияси фанидан «Механизмлар таснифи» мавзуси бўйича УЭни туликдигига даъвогарлик ўилмаган ҳолда келтирамиз: 1) ричагли механизмлар; 2) куло-чокли механизмлар; 3) айланма ҳаракатни ўзатувчи каттиў зве-ноли механизмлар; 4) эпиқиклик механизмлар; 5) универсал шарнир; 6) эгилувчан звеноли механизмлар; 7) пневматик механизмлар; 8) гидравлик механизмлар; 9) электрик механизмлар. Демак мавзу бўйича УЭни

булажак мухандислар кдйси даражада ва асосли урганишлари керак? Бунинг учун таълим мақсадини аниқ/ташга кхаратилган яна бир курсаткич — предметни урганиш илмийлиги ёки фан тараққиётининг абстракция погоналари (р) киритилади.

I Хар қандай фан ўзига теў. **Абстракция погоналари** гишли нарса ва хрдисаларни_

-----1 босқичма-босқич урганган"

ҳолда ривожланиб боради.

Ривожланишнинг ўзлуксиз жараёни турли фанларда турли-ча, ҳатто бир фан бўлимлари ўртасида ҳам нотекис кечади. Шу боисдан фаннинг ривожланиш даражасини аниқлаш ҳамда ўқув мавзулари бўйича макрадни аниқ белгилаш учун абстракция погоналари ва унга мўъноси УЭни баён қилиш усуллари мавжуд.

Биринчи абстракция поғонада (феноменологик — (3=1) нарса ва ҳдйсаларнинг баенини тавсифлаш чекланган, объектларнинг маълум тартибли рўйхати келтирилган бўлади, уларнинг хусусият ва сифатлари қайд этилади. ўз оддий, одат-дағи тилда тушунтирилади.

Иккинчи абстракция поғонада (аналитик-синтетик — р=2) фан учун хусусий бўлган тушунча ва* атамалар7""қонуниятлар УЭнинг асосий таркибини гашкил этади. Жараёнларнинг кечиши ва ривожланиши йуналишларини башоратлашга имко-ниятлар турилади. УЭ фан тилида баён этилади.

Учинчи абстракция поғонада (прогностик — (3=3) фанга те-ғишли маълум ходисалар уларнинг сонли назариялари асосида тушунтирилади, асосий жараёнларни моделлаштириш, крнун ва хусусиятларни аналитик тасаввурлаш амалга оширилади. Ҳодиса ва жараёнларнинг кечиш муддати ва сонини олдиндан айтиб бериш имкониятлари мавжуд бўлади. Ривожланган фан тили вужудга келган бўлиб, УЭ баёни фанлараро боғланишлар асосида олиб борилади. Фан аста-секинлик билан ўзининг ян-ги ривожланиш босқичига ута боради.

Туртинчи абстракция поғонада (аксиоматик — (3=4) нарса ва хрдисаларни тушунтириш матёриалларнинг кенг камровлиги, хрдисалар моҳиятига чуқур кириб бориш, тавсиф-лашнинг нокрри даражали умумлашмасидан фойдаланган ўодда амалга ошириш билан белгиланади. Фаннинг предметлараро тили (кибернетика, информатика ва бошқа) мавжуд бўлиб, улар ёрдамида илмий билимларнинг амалий йуналишлари Қайтадан илмий асосланади.

ўк>в предметининг илмийлик даражаси ва бу параметр ёрдамида ўқувчи(талаба)лар билим сифатини бахрлаш учун илмийлик коэффициентлари киритилади:

$K_e = p_x / (3_t, \text{ каерда:}$

(3_ч — ўқитиш олиб борилаётган дарслик ёки методик кулланма ёзилган абстракция поғонаси;

р_т — фан соҳасида эришилган ва ўқув предметини нозага келтирган абстракция поғонаси. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, илмийлик коэффициентлари $1/4 < K_p < 4$ чегараси бўлади [5, 72].

л I Юқорида УЭни тушунти-
Ўзлаштириш даражалари к риш даражалари туРрисиди
 фикр норитидди.

Ў"з навбатида ўқувчи(талаба)лар ўЭни қайси даражада ўзлаштиришлари ёки қандай майорат билан бажаришлари ке-рак? Бу саволга психологлар томонидан яратилган фаолият на-зарияси жавоб беради. Фаолият назарияси замирида ётувчи пастулот шундан иборатки, ҳар қандай фаолият инсон томонидан олдин ўзлаштириб олинган ахборотлар ёрдамида амалга оширилади. Ахборотлардан фойдаланиш характериға қараб фаолиятнинг икки кўринишини фарклаш мумкин: *номауўсул ва мафулдор*- Уларнинг бири-биридан фарқи шундаки, номахсул фаолиятида инсон ўзига маълум булган ҳаракат (алгоритм) кридаларидан фойдаланади ва бу жараёнда ҳеч қандай янги ах-боротлар кшга чиўмайди. У фақат олдин ўзлаштирган усул-ларни қайтадан ишлаб чиқади.

Махсулдор фаолиятни бажаришда инсон доимо янгиликка дуч келади ёки янги ахборотлар (янги объектлар, ҳрдисалар, жараёнлар, фаолият методлари) вужудга келади. Ҳар икки фао-лият тури ҳам мустақил равишда ёки ташқаридан кўрсатилган таъсир ёрдамида бажарилади. Мисол учун, номахсул фаолият курсатма (йуриўнома, лугат, устоз) орқали ёки ҳаракатларни бажариш ўоидалари туррисиди бошқўа бир ахборот манбалари асосида, яъни курсатмасиз, мустаўил равишда бажарилади. Махсулдор фаолият ҳам маълум методик курсатмалар остида бажарилиши мумкин, бироқ бу ерда ҳаракатлар кетма-кетлиги, тартиб-кридалари айнаи вазиятда янгиланган (фақат ўзи учун) ёки хўч кимга маълум бўлмаган усуллар воситасида амалга ошади. Демак бу ерда ҳам икки фаолият даражасини кўзатиш мумкин: эвристик ва ижодий.

НОкррида баён қилинган фикрларни ҳисобга олган ҳолда уХувчи(талаба)нинг ўқув материалларини ўздаштириш фаолия-'ТЙнй'Ҳар қандай масалаларни еча оладиган қуйидаги турт да-ражага булиш мумкин: (а = I - IV)

I даража: ташқи курсатма таъсиридаги ҳаракат. Бу фаоли-ятни шартли равишда **ТАНИШУВ** даражаси, деб номлаймиз (а]). Бу даражада ўқувчининг билиб олиш, эслаш қ«^билияти олдиндан ўзлаштирилган материаллар матни билан қайта та-нишиш асосида амалга ошишини тавсифлайди. Ўқувчида ўзига таниш материалларни фақат маълум вазиятларда — бу материаллар олдида турган тақдирда — эслаш имкони бўлади.

Ўзлаштиришнинг биринчи даражаси объектлар, ходисалар, жараёнлар туғрисиди умумий тасаввур ҳосил қилиш билан че-гараланади са уларни ўқувчининг билиб олиши шунга ухшаш булган номаълум объектлар қаторида кечади.

II даража: хотира асосидаги ҳаракат. Бу фаолиятнинг **АЛГОРИТМ** даражаси, деб номланади (а₂)~ Бу~'даражада у'КУвчининг" коўилийтй"" матбрТШ'Ла'рнй ёки унинг алоҳида Кисмларини ташқи курсатмасиз мустақил равишда қайта тик-лай олиши билан тавсифланади. Бу ўзлаштиришнинг бирмунча нокори погонаси бўлиб, ўқувчи ўз хотирасига

таянган холда ўқитувчи ургатган ёки китобдаги мавжуд материалларни маълум алгоритм бўйича тушунтириб бера олади.

Щўдаража: нестандарт вазиятлардаги махсулдор ҳаракат. Бу фаолиятнинг ЭВРИСТИК даражаси, деб номланади (аз). Бу" даражада уХувчининГ* *~аних масалаларни ечиш крбилияти урганилаётган мавзу бўйича материалларни таниш ва нотаниш вазиятларда мустақил қайта тиклаш эвазига янги ахборотларни қулга киритиш билан тавсифланади. Бу ерда билимларни кўчириш маълум масалалар синфи билан чегараланган ва бутун бир ўқув предмети бўйича таркалмаган бўлади.

IV даража: фаолиятнинг янги кирраларини тадқиқўилувчи махсулдор ҳаракат. Бу фаолиятнинг ИЖОДИЙ даражаси, *деоў⁵ номланади (а₄). Бу даражада ўқувчининг материалларни мус"ў тақил конструкциялаш ва қайта ишлаш кўобилияти мавжуд ахборотларни янги вазиятларда кенг доирадаги масалалар ечими-га кўчириш билан тавсифланади. Фаолиятнинг бу даражаси изланувчанлиқ ижодкорлик характериға эға бўлиб, турли вазиятларда ўзлаштирилган кенг доирадаги билимларни кагор объектларда қуллаш билан амалға оширилади.

Шундай қилиб, билим ва куникмаларни ўзлаштириш сифа-ти бўйича таълим мақсадларининг таххисланувчанлиги ўзлаштиришнинг зарурий даражаларини аниқлаштиришни та-лаб этар экан. Энди қўйидаги саволни ўртаға тахшлаймиз: му-ҳандис нокррида қайд қилинган ўЭни қайси даражада ўзлаштириши керак? Бу саволға жавоб бир хил булиши муш-кул. Баъзи бир УЭ чукўрроқ, бошўалари эса бирмунча паст даражада эгалланиши мумкин. Бу нима билан асосланади? Ал-батта, биринчи навбатда талабанинг булажак фаолиятиға ва мутахассислик маҳоратиға қуйилган талаблар эътиборға олина-ди. Агар талаба «ўйшлоқ хужалик машиналари» мутахассислй-ға таълим олаётган булса, шу соҳадаги техникаларда энг кўп учрайдиган механизмларни (1-6), агар келажакда авиақия муҳандиси булса, самолётсозликда кўпроқ қўулланиладиган механизмларни (7-9) чукўрроқ урганиши керак бўлади. Ёки бошқача қилиб айтадиган бўлсак талаба — бакалавр УЭни, асосан, III даражада ўзлаштириши лозим. Демак таълим мақсадларини (2-элемент) аниқлаш ҳам ўқувчи(талаба)ларнинг ўЭни ўзлаштириш даражасига мое ҳолда амалға оширилар экан.

НОкррида тилға олинган ўзлаштириш дара-Тест жасини аниқлаш учун муносиб тестлар ишланиши керак Тест (инглизча - синаш) — бу бирор бир фаолиятни бажариш учун маълум даражадаги билимни эгаллашға каратилган топширикдардир. Тестнинг турри бажа-рилганлигини улчаш ва баҳолаш мақсадида ҳар бир тестға эксперт методи ёрдамида эталон ишлаб чиқилади. Ўз эталонига эға бўлмаган ҳар қандай тест, одатдагидек бажарилиш сифати хакида субъектив мулоўзаа норитиш эвазига хулоса чиқарувчи назорат топширигига айланиб қолади. Шу боисдан тестни қуйидаги рамзий формула ёрдамида ифодалаш мумкин:

Тест (Т) = Топширик (Тш) + Эталон (Э) ёки $T = T_{ш} + Э$

Ўқувчи томонидан ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш фаолияти даражалари тегишли топшириклар ёрдамида аниқланади.

Биринчи даражага тегишли топшириклар матнида саволлар жавоби берилади. Мисол учун, «Кррахонийлар давлати қачон ташкил топган? VII аср охирида; IX асрда; X аср ўрталарида; XII асрда; XIII асрда». Бу матнда турри жавоб мавжуд бўлиб, ўқувчи уни топиши талаб этилади. Шунга ухшаш мисолларни бошқа ўқув предметлари мисолида ҳам келтириш мумкин: «Чумчуксимонлар туркумига кирадиган гурухларни курсатинг». 1) чурирчик; 2) ҳакка; 3) тувалоқ; 4) микдий. 5) чил. «Изобарик жараёнда қайси курсаткич ўзгаради-но, қайсиси ўзгармайди?»

А) V ва T ўзгаради, P - ўзгармайди;

В) P ва T ўзгаради, V- ўзгармайди;

С) P ва V ўзгаради, T - ўзгармайди;

Д) Ҳамма курсаткичлар ўзгаради.

Иккинчи даражага тегишли топшириклар матнида тайёр ечимлар берилмайди, уларни ўқувчи ўзидаги билимларни хо-тирлаш ва кўайта тиклаш асосида топади. Юқорида келтирилган мисолларни бу даража учун ҳам ўзгаришсиз қилдириш мумкин, бироқ улар жавобларсиз берилади («Кррахонийлар давлати қачон ташкил топади?», «Чумчуксимонлар туркумига қирувчи қушлар гуруҳини курсатинг?» ва бошқа).

Учинчи даражага тегишли топшириклар ўқувчидан стандарт (намуна бўйича) билимларни қўллашни талаб этади ва натижа-да ўзи учун субъектив янги ахборотларни ўзлаштиришни кўзда тўтади. «Шундай кимёвий реакцияўтўзингки, натижада водород хлорид кислотаси ҳўосил булсин». Ўқувчи кислотанинг умумий хусусиятларини олдиндан ўзлаштиргани учун бу топширикни мустақил равишда бажариши талаб этилади. Бошқа мисол: «Эркесвар, исёнкор қушлар бошлиғи Спартак ва умуман, инсон озодлиғи, эрки масаласи Усмон Носирнинг қайси шеърида ифодаланган?». Ёки: «Мусбат зарядли зарра магнит майдонига V тезлик билан қуч қизиклари йуналишида қириб қелса, унга таъсир этувчи қуч йуналиши топилсин».

Туртинчи даражага тегишли топшириклар ўқувчидан эгал-ланган билимлар доирасидан қикиб қетишни ва ижодий фаол-ликни намойиш этишни талаб қ_илади. Бу фаолият жараёнида урганилмаган янги ахборотлар вужудга қелади. Улар қечиш ал-горитмлари номаълум булган топшириклар ҳисобланиб, ўқувчига маълум методикаларни қайта ўзгартириб қуллаш ёр-дамида қечиш имконини бермайди. Мисол: «Сизга маълум булган барча усуллар ёрдамида $Pe(OH)_3$ ўосил булиш форму-ласини ёзинг*, «Ўзбекистонда усадитан қандай ўсимликларнинг илдизи, гули ва баргидан қайси қасалликларда қойдаланадиган қоривор моддалар бўлади? ва ҳоказо.

~ТГ I Эталон 'ёрдамида тест

Ўзлаштириш қоэффиқенти қечимиға олиб қеладиган жиддий амаллар сонини (P) аниқлаш қийин эмас.

"9қувчи(талаба)нинг жавоби эталон билан солиштирилгач, тестнинг сифатли бажарилганлиғи тугрисида тегишли ҳулосаға қелинади ва тугри қчилган амаллар сони (a) ёрдамида ўзлаштириш қоэффиқенти аниқданди:

$Ka = a / p$:

Ка ни аниклаш ўзлаштириш сифатини улчаш амали ҳисобланади [5, 58]. Ўзлаштириш коэффиценти меъёрланади ($0 < K_a < 1$) ва у бахрлаш мезони билан таққосланиши мумкин. Бу курсаткич ёрдамида ўқитиш жараёнининг тугалланганлиги туррисида ҳукм чиқарилади. Агар $K_a > 0,7$ микдорда бўлса ўқитиш жараёнини тугалланган (яқунланган) дейиш мумкин, чунки уХувчиларнинг кейинги фаолияти ўз билимларини мус-тақил такомиллаштиришга қрдир бўлади. Агар ўқувчиларнинг ўзлаштириш коэффиценти $K_a < 0,7$ бўлса, кейинги фаолият-ларида хатоликларга йул қуядилар ва уларни тўзатишга қурби ва қобилиятлари етишмайди.

Шундай қилиб, педагогик айланмага ўқувчиларнинг тажри-бани ўзлаштириш даражаси сифатини ўзлаштириш коэффиценти K_a ёрдамида аник ҳисоблаш методикасини киритиш ПТнинг муҳим принципларидан бирини ифодалашга имкон беради — бу таълимни тугалланганлик принциpidир [5, 59]. Шу принцип туфайлигина мактабда ўқитиш жараёни сифат-сизлигини келтириб чиқарувчи муаммолар ечими ва йуналишларини излаб топиш соҳасидаги дидактиканинг дав-рий хатоларидан бири очилади.

-----1 Дидактик масалаларнинг
Таълим мазмуни учинчиси — «таълим (тарбия)

'-----' мазмуни» (3-элемент) ёки шун-

дай ахборотлар мажмуасики, улар ёрдамида янги авлодларга * умуминсоний ва миллий тажрибалар ўзатилади,

Нима учун биз нокррида «ихтиёрий танланган таълим мазмуни» деб таъкидладик? Бу ҳақда тасаввур ҳрсил қилиш учун мав-жуд ёндашувларга мурожаат қдлайлиқ Таълим мазмунини би-лим, куникма ва малакаларга ажратиш ўзок тарихга. эга. Бу оким ҳрзирги вақтда ҳам сакланиб қоляпти. «Таълим мазмуни деганда инсон ўқитиш жараёнида эгаллаши лозим бўлган билим, куникма ва малакалар ҳажми ва характери тушунилади». [18, 237]. Бирок билим ва куникмалар таълим мазмунини мукаммал.ифодалай олмайди. Баъзи бир бошка мазмунлар ҳам мавжудки, уларни ўзлаштирмасдан туриб ривожланиш йук [15].

Унда таълим мазмунининг тулалигини, айникса, эркин Шахсни тарбиялаш максadini таъминлайдиган таркибини из-лашга қандай ёндашиш керак?

Таълим мазмунини лойиҳалашга киришилганда педагогик тизимнинг 2-элементи — мақсад билан ўзаро фарқданадиган томонларини ҳисобга олиш керак бўлади. Чунки ҳар иккаласи-да ҳам УЭ мавжуд. Аслида ҳам шундай бўлиши керак бирок педагогик тизимнинг максadini белгилашда, нокррида таъкид-ланганидек унинг ўқувчилар урганиши лозим бўлган рўйхати келтирилади, холос ва улар таълим максadini аниклаш учун хизмат қилади. Таълим мазмунини саралашда эса ўЭ бошқача маъно касб этади, яъни ахборотларнинг умумий ҳажмидан маълум қисми ўЭ сифатида ўқувчиларга етказилади. Ўқув норт-ларида урганилаётган фанларнинг ўЭ ниҳоятда кўп, бирок ҳар бир ўқув норти турига қараб ўЭ сони чекланади. Мисол тариқасида бирор предметни, айтайлиқ физика фанини олай-лиқ Бу фан мавзулари бўйича УЭ умумтаълим мактаблари учун алоҳида, ўрта махсус, касб-ўунар коллежлари учун алоҳида, олий ўқув нортлари учун

алоҳида аникланади. Бунинг учун эса УЭ баёни — ўқув дастурлари ишлаб чиқилади.

Ўқув дастури — бу ҳужжат Уқув ДЎТУРИ-хисобланиб, булажак мутахассисе шахсига куйилган талабларга мое ҳолда таълим мазмунини ва уни ўқувчи(талаба)лар то-монидан ўзлаштиришнинг ташкил этиш усуллариини ўзида акс эттиради. Ўқув дастурларида умуминсоний тажриба, шу-нингдек таълим ва тарбия тажрибаси маълум кўринишда (ёки шаклда) сакланади. Бу тажриба булажак мутахассис ўзлаштириши керак булган турли хил ахборотлар ва бу тажриба ўқитиш жараёнида қандай ўзатилиши кераклиги тўррисида маълумотлардан иборат бўлади.

Ўқув дастурида ўЭ мақсади аниқ белгиланиши, мазмуни эса маълум дидактик принциплар — тушунарлилик илмийлик курсатмалилик асосида курилиши керак Дастурда ўқув материал-ларининг тушунарли тарзда берилиши муҳим адамият касб этади. Ўқув материалининг тушунарли булиши учун у маълум мураккаб-лик даражасида баён этилади. Шу боисдан дидактикада «оддий-дан мураккабликка» қоидаси мавжуд. Бу қоидага таълим мазмунини изчил ва кетма-кет ёритишда риоя қилинади.

Дастур ўқитиш жараёнида ўзлаштириш керак булган саволлар рўйхатидан иборат булгалиги учун билимлар мазмунини тўлиқ ёритиб беролмайди. Шунингдек улар ҳажмини ва чуқурлигини, куникма ва малакалар мазмуни ва характерный ҳам аникламайди. Дастур ўқитиш даражаси илмий-назарий ва сиёсий жихатдан қандай булиш кераклигини, ўқувчиларда дунёкарашнинг қайси кирраларини шакллантириш зарурлигини курсатса, дарелик бу муаммоларни аниқ тушунтириб беради. Педагогик нашрларда «дарелик» ту-Д **аре лик** шунчаси тегишли фанга оид илмий би-ўў■ўў.ўў.ў¹ лимдар асосларини дастурга мое ҳолда баён қилувчи китоб, деб таърифланади. Дарелик дастур мазмунини аниқ кўринишда ифода этади ва бир вақтнинг ўзида унга тескари таъсир кўрсатган ҳолда уни яна ҳам аниклаштиради, ривожлантиради ва такомиллаштиради.

Дарелик — бу педагогик тизимнинг ахборотли моделидир. Нима учун мод ел? Чунки ҳар бир ўқув дарелигида ўқувчи (та-лаба)лар бажариши керак булган ўқув жараёнининг маълум босқичлари кўрсатилган бўлади. Дарҳақиқат, ўқувчилар дарелик мавзуларини укиб, ундаги топшириқларни маълум ҳаракатлар кўринишида бажаришадг- гкширади, ечади, жавоб беради ва ҳрказо. Бу ҳаракатлар дарслик матнларида очиқ ёки яширин шаклда берилиши мумкин. Бу, Демак дарсликда маълум педагогик жараён у ёки бу ҳолатда баён этилишидан далолат беради. Педагогик жараён, шундай қилиб, муаллиф томонидан дарсликда маълум даражада акс эттирилган моддий мавжудлик янгиликдир.

Нима учун дарслик — педагогик тизим модели? Чунки педагогик жараён ҳар доим аниқ бошқариладиган педагогик тизим доирасида амалга оширилади, дарслик эса ўзида педагогик тизимнинг алоҳида хусусиятлари ва томонларини акс эттиради. Афсуски, ҳрзирга қадар олимларимиз дарсликдан педагогик тизим модели сифатида, яъни булгуси ўқув-тарбиявий жараён-ни моделлаштириш воситаси эканлигидан фойдаланишмайди. Шунини алоҳида

кайд этиш лозимки, дарслик ўз-ўзидан педагогик тизимни моделлаштирмайди ва ўқув жараенига айлантир-майди — буларнинг ҳаммасини педагог дарсликдан фойдалан-ган ҳолда амалга оширади.

Ншоят, биз нима учун дарслик — педагогик тизимнинг ах-боротли модели деб атадик? Бу саволга жавоб содда: чунки мо-дел ахборотларнинг маълум баёни тарзда берилади.

Шундай килиб, дарслик — автоном таълим воситаси сифатида педагогик тизим элементларининг ахборотли модели ҳисобланиб, педагогик жараёни бошқаришни автоматлашти-риш учун мулжаллангандир.

Дарсликда педагогик тизимни моделлаштириш жараёни ва кетма-кетлиги қуйидаги тартибда бориши мумкин :

- дастлаб педагогик тизим мавжудлигининг мақсади аникланади ва тўлиқ ёритилади;

- кейин қуйидаги умумдидактик принкипларни ҳисобга ол-ган ҳолда таълим мазмунини ёритиш амалга оширилади : кет-ма-кетлик тушунарлилик илмийлик курсатмалилик Таълим мазмунида шундай ахборотлар булиши керакки, улар ўқувчи ўзлаштираётган фаолиятнинг йуналтирилган асосларини (қоида, таъриф, хусусият, принкип, алгоритм, метод) ташкил этиши зарур. Таълим мазмунини саралаш унинг мақсадига мое ҳолда дарсликда ёритилиши керак

- дареликни яратишнинг кейинги босўичи ва унда педагогик тизимнинг апикланиши дидактик жараёнларни танлаш ва ишлаб чиқишдан иборат. Бу босқич дарсликда ўқувчиларнинг билишга қаратилган ҳаракатларини маълум тизимда ифодалашга ва таълим мақсадига мое ҳолда бу фаолиятни бошқаришни

таъминлашга тегишлидир;

- дареликни яратишнинг якуний босқичи таълимнинг таш-килий шакллари чегаралаш ҳисобланади. Дарсликда мавзу-лар бўйича ўқувчилар эгаллаши лозим булган билим, куникма ва мал акал ар тизими ўқитишнинг макбул шакллари (даре, амалий маршрут, масала, топширик, уй иши ва хрказо) мое ҳолда ёритилиши керак Бу ўқитувчи ва ўқувчиларнинг дарс-ликдан фойдаланиш фаолиятини тартибга солиб туради.

НОкррида биз дарелик яратишга янгича — **тизимли ёндашиш** йўлини курсатишга ҳаракат қўилдиқ Умуман олганда дареликни такомиллаштириш икки йуналишда бориши мумкин: биринчи-си — мазмунини янгилаш, иккинчиси — янги дидактик ечим-ларни излаб топиш.

Замобавий дарелик мазмуни ўқувчи(талаба)ларда ўзининг

Ўзбек миллатига мансублигини англаб етишни, давлатимиз-нинг ташўи ва ички сиёсатига содикликни тарбиялаши керак Бу деган сўз мамлакатимизда мустақиллик йилларида рўй бера-ётган ижтимоий-иктисодий ислоўатлар, маънавий-маърифий соўадаги нотуклар дарсликда ўз ўрнини етарлича топиши ке-раклигини курсатади. Бу нафақат ижтимоий-гуманитар қик-лдаги фанларга, балки табиий-математика фанларига ҳам бир хилда тегишлидир.

Дарелик мазмунини такомиллаштиришда унинг политехник жиҳатларини чуқурлаштиш алоҳида аҳамият касб этади. Дарслик-лар у ёки бу ихтисосликка мое ҳолда ўқувчи(талаба)ларни замо-навий ишлаб чиқаришнинг асосий йуналишлари, унинг бош соҳалари, етакчи касблари, янги техника ва технологиялари, меҳнатни ташкил этиш асослари билан таништириши керак

Дидактик нуктаи назардан ўз ечимини дарсликда топиши керак булган муаммолар каторига ўқув предмети қикллари бўйича ички боғланишга ҳам, предметлараро боғланишни таъминлашга ҳам алоҳида эътибор қаратиш, дареликларга киритилаётган янги тушунчаларни ҳам обдон уйлаб, тушунарли булихпини ҳўсобга олиб киритиш каби масалаларни курсатии! мумкин.

Шундай қилиб, яратилган дарелик маълум фан соҳасининг укўв-услугий мажмуасидан (уқув дастури, кз'лланма, ўқитиш воситалар ва бошқа) марказий ўринни эгаллаши унинг замона-вийлигини кўрсатиб беради. Кўуйида таълимнинг ташхисланувчан мақсади ва илмий мазмунини ойдинлаштиришга қаратилган катор курсаткичлар билан танишасиз.

1. Таълим мазмунини и г мураккаблиги. Мураккаблик турли дарсликлар мазмунининг абстракция погоналари нисбатини такдослаш асосида аниқланувчи нисбий тушунчадир. Таълим мазмунининг абстракция погонаси канчалик нокрри булса, уни ўзлаштириш шунчалик мураккаб бўлади. Шу билан биргаликда «мураккаблик» бир мунча объективликка эга. Мисол учун, ик-ки дарслик ўзаро такдосланиб, улардан бирининг мураккаб езилганлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Шу боисдан бу тушунча ўқув дастури ва дарсликлар яратишда жуда муўим ҳисобланади. Сабаби ?(ар бир дарслик ўқувчи(талаба)ларнинг билиш фаолиятини мустақил ўқув ишлари тарзда ташкил этишни кўзда тўтади. Ўқув предметининг мураккаблиги «одий-дан мураккабликка» деб номланган муҳим дидактик крида билан тавсифланади. Маълумки, бу коида оддий ўқув материали-ни хар доим бирмунча кийин булгани билан босқичма-босқич тулдириб боришни тақазо этади. Аниқ ўқув материали баёни учун «содда» ва «мураккаб» тушунчаларни куллаш мумкин, бироқ бу баҳолаш мезонлари ҳам яхлитликка даъвогарлик Қилолмайди, чунки ўқув материали бир укз'вчи учун мураккаб булса, бошқаси учун эса тушунарли бўлади. Шу боисдан ўқув предметини урганишда паст абстракция погонасида ифодааланган материалдан нокори абстракция погонасида ёзилган мате-риалларга утиш ва укўувчи(талаба)ларни бу утишга олдиндан тайёрлаш керак бўлади.

2. Ўзлаштиришнинг автоматлашув даражаси (Кт). Ижтимо-ий тажрибани Ўзлаштириш сифатини бахдлаш учун уни ўзлаштириш даражаси (а) ва баён кдгсишда абстракция погоналари ((3) каби тушунчалардан ташқари кўпчилик фаоли-ят тури учун яна бир муҳим курсаткич — тажрибани эгаллаш даражаси ёки асосий амаллар ва усулларни ўзлаштиришда автоматлашув даражаси — малакалар мавжудлиги ҳисобланади. «Малака» тушунчаси катор педагогик мақолаларда етарлича ёритилган булсада, бироқ уларни улчаш ва меъёрлаш билан методика фани ханўзгача шугулланмайди. Айни ваўтда

таълимга Кўйилган асосий талаб — унинг сифати эканлиги эътироф этилаётган бир шароитда малака муаммосига етарлича диққатни жалб этиши керак бўлади. **Малака**—аклий ва амалий ўй-ўрак!Шарҳ__бажариш куникмаларининг маълум улчовда автоматлашуви, деб таърифланади. Демак куникма ва малака _ ўртасидаги фарқ эгалланган ҳаракатни тавсифлаш усулида.— Ткан: агар ҳаракат мазмун бўйича (уқишти, ёзашти, ечадк, __бажаради) тавсифланса биз куникма билан иш кураётган, буламиз, агар ҳаракат уни бажариш тезлиги (вақти) билан ҳам__ тавсифланса, унда гап хдრэкатнинг автоматлашуви — __..малака__ хақида борадаг~. """"""

Ўқувчиларнинг тажриба(фаолият)ни эгаллаш даражаси ол-диндан белгиланган вақт" (т) билан боғлиқдир. Шу боисдан у ёки бу топшириқни бажариш учун ўқувчиларга маълум вақт ажратилади (тў.) ва бу вақт ана шу толшириқни тажрибали му-тахассис томонидан бажариш вақти (x_m) — эталон билан таккрсланади. Уларнинг ўзаро нисбати «эгаллаш даражаси коэффициенти ёки автоматлашув даражаси»ни (Кт) билдиради, яъни:

$$\ddot{y} = x_m / t_y [5, 8П$$

Укў/в жараёни учун даъвогар курсаткич — бу тўқув_{чп} ҳисобланади, чунки $T_{му\lambda xaccic}$ тажриба-синов патижасидан биз-га ҳар доим маълум. Демак Кт — автоматлашув даражасининг секинлашуви ёки тезлашувини ифода этадиган ижтимоий ўзгарувчан коэффициент экан.

3. Ўзлаштириш сифати — англашувчанлик (у). Инсон томонидан фаолиятни сифатли бошқариш шартларидан бири — уни тушуниб етиш, англаш даражаси ўй-ўракланади. Англаган ҳолда тажрибаларни ўзлаштириш шунчалик муҳимки, ўатто дидактикада унга алоҳида эътибор қаратилган: ўқувчиларнинг билимларни англаб, тушуниб ўзлаштиришни талаб этадиган дидактик принцип мавжуд. Педагогик нашрларда билимларни аншаб ўзлаштириш ёки инсоннинг акдий ривожланиш даражаси учга булинадиГ__

Виринчиси" — ҳаракат усуллари танлаш аргументи маълум вазйятларда предметдаги бир хил объект ва ҳодисаларни ифодаладиган тор доирадаги тушунчалар ва қонуниятларга таянади. Бу англашувчанлик погонаси предмет-ли, деб номланади. Хҳаракатларни предметли англашга ўқувчиларнинг математика, физика, кимё, адабиёт ва бошқа предметлардан масалалар ечишини мисол тариқасида курсатиш мумки-1.ўНккинчиси_3_Хку^{вч} ил ар-ҳаракат. _ усуллари ўганлўши ар - гументлашда бирор предмет маълумотларини бошқа предмет доирасидаги билимлар билан куши ш га таянади. Мисол учун, кимёвий масалаларни ечишда физикага, биологик топши-рикларни бажаришда кимёга таяниб иш курил ади. Бу англашув-чанлик погонаси предметлараро. деб номланади.

Учинчиси— аргументлаш учун турли фан соҳалари маълумотларига мурожаатГэтилади. Бу даражани шакллантириш учун янги илмий билимларнинг тизимли тахлили, амаллар тадлили, фаолиятни ахборотлаштириш каби аклий даражалари хизмат қилиши мумкин. Бу англашувчанлик погонаси тизимли, деб номланди. Шундай кмлиб,

англашувчанлик погоналари — ук, 72, Ўз булиши мумкин. Фаолиятни англашувчанлик даражаси ўқитиш сифатини белгиловчи курсаткич ўисобланиб, таълим мақсади сифатида бернлиши ва ўқитиш жараёни унинг нати-жаси сифатида жорий этилиши мумкин. Шу боисдан ўқув ма-териалини Ўзлаштиришнинг англашувчанлик коэффиценти (Ку) киритилади:

$\&-U = 7\text{ук}/U\text{синф}$ [5, 83],

бу ерда: уў. — ўқувчиларнинг ўқув материалини ўзлаштиришда англашувчанлик даражаси бўлиб 1,2,3 шкала билан баўоланади. Усинф — синф бўйича англашувчанлик даражасининг ўртача киймати. Бу англашувчанлик курсаткич (у) ўзлаштириш даражаси (а) билан кандай богланишда булиши мумкин? МаълусЛ: булишича «а!» ва «а₂» фақат «у]» да, «а₃» эса «у₂» билан тугри келиши мумкин, фақат фаолиятнинг «СС4» даражаси «уу» га тая-нишни талаб этади.

~ ~ I Таълим мазмуни маълум

1аълим мазмунини конуниятлар асосида дидактик

дидактик таиерлаш тайёрланмас экан, уни белги-

_____ I ланган вақт давомида

ўзлаштириш мураккаб кечади, катор доллар да бу мазму н уХувчиларнинг ўзлаштириш қобилиятига мое келмай қолади. Шу боисдан ўқувчиларнинг ўзлаштириш бўйича ўқув ишлари-ни енгиллатиш мақсадида таълим мазмуни га нимадир киритиш ёки педагогика фан и туплаган бошқд бир усулларни таклиф этиш керак бўлади.

Таълим макради маълум: ўқувчилар дареда (3 — абстракқий, погонасида ёритилган, ўзлаштириш даражаси а, автоматлашув даражаси — К_т, англашувчанглиги — у булган N та ўқув эле-ментларини (9Э) ўзлаштириши керак Агар бу курсаткичларга таклиф этилаётган таълим мазмунини ўқувчилар томонидан ўзлаштириш тезлиги (С) кушилса, уўиш жараёнини утказмасдан туриб ўқув материалининг уларга тушунарлилиги ёки йуклигини аниклаш мумкин бўлади. Бу амални мажбурий тартибда бажариш керак сабаби ортикча ўқув нокламаси ук₁увчи(талаба)ларни нафакдт чарчатади, балки кушимча ра-вишда фаолиятга кизиқишларини ҳам йукотади. Бу хақиқат бизнинг ўзоқ ҳамкасбларимизга х_ам яхшигина таниш булган ва улар бу талабни ўқитишни якка тартиблаштириш талаби сифа-тида ёзиб қолдирганлар. Бироқ улар таълим мақсадини тушу-нарли булишини аниқ методлар ёрдамида баўолаш мумкинли-гини англаб етмадилар ва бу ишни ўқитувчининг хусусий ин-туиқиясига боглаб кўуйдилар.

Академик В. П. Беспальконинг таъкидлашича, катор педа-гогик маколаларда ва ўатто диссертақияларда ҳам хеч кимни мажбурламайдиган куйидаги тавсияларни ўқиш мумкин: «мактаб дастурлари мазмунини диктат билан татутил қилиш, улардаги эскирган материалларни аниўпаш ва дастурларни мумкин қадар енгиллатириш керак» [6, 104]. Таажуб, кандай қилиб ва канчага «енгиллаштириш» керак буни кеч ким бил-майди ва бу ўакда педагогикада ҳам ўеч парса ёзилмаган. Шу боисдан В. П. Беспалько томонидан таклиф этилган методи-кани қисқача йзохлашга "эйтиббрни қаратайликўў ■ў~У""ёШ"ўуў'УКУЕГ*ТЛатёриалининг" ўқувчиларга

тушунарли булишини >;исоблаш учун дастлабки шартларни эслаш зарур: уқиш жараёни ўқувчиларнинг ўқув материалларида ифодаланган баъзи ахборотлар >;ажмини қабуллаш, қайта ишлаш ва саклашдан иборат. ўзаро боғлиқ бўлмаган ва ташхисланувчан курсаткичларнинг маълум йириндиси ёрдамида бу ахборотлар-ни ўқувчилар томонидан ўзлаштириш сифати, табиийки, уни ўқитиш сифати ёки уларнинг урганаётган предметдан эгаллашган фаолияти сифати еритилади. Бу борланмаган курсаткичлар йириндиси китобхонга маълум:

N — таълим мазмундаги У"Э сони;

a — ўқув ахборотларини ўзлаштириш даражаси;

P — ЎҚУВ ахборотлари баён қилинадиган абстракция погоналари;

H — бир ўқув элементида баён қилинадиган ахборотларнинг ўртача қиймати;

y — ахборотларни ўзлаштиришда англашувчанлик даражаси;

K_t — ўзлаштиришнинг автоматлашув даражаси. Бу курсаткичлар ёрдамида ўқувчиларнинг ўзлаштиришлари учун таклиф этилаётган ахборотлар хажмини ҳисоблаш форму-

ласини тўзиш мумкин: $C) = \frac{1}{N \cdot a \cdot P \cdot H \cdot y}$, ахборотларнинг иккиламчи бирлиги [6, 105].

ўувчининг даре мазмунини ўзлаштириш тезлиги (C) таж-риба-синов йўли билан аникланади. Унинг тақрибий қиймати оддий доллар учун $0,1 \text{ ■} + \text{■} 0,3$ иккиламчи бирлик/сонияга тенг. Бу катталик ёрдамида ана шу мазмунни ўзлаштириш учун кетган вақт:

$T = p / C$, сония(дақиқа, ўқув соати).

Кейин эса Ўқувчиларнинг нокланганлик коэффициенти (г) анибўтанади. Агар айнан шу материални режа (дастур)да T_p сондаги уёўв вақти эвазига урганиш керак бўлса, у ёлда:

$e = T / T_p$

Тадкикотнинг кўрсатишича, агар $e > 1,5$ бўлса ўқувчилар уёв предметини асосли равишда урганишга улгурмайдилар ва улар билан нозаки танишадилар ($K_a = 0,3 - 0,5$).

НОкланганлик ко.эффиенти ўзлаштириш тезлигига бошиқ бўлиб, ўқувчи..._учун доимий микдор эмас ва. унинг кдймати -ўқитувчи лойиёалайдиган дидактик жараёнга боғлиқ бўлади. Дидактик жараён қанчалик ёмон ташкил этилса, ўқувчи учутў ўқув нокламаси шунчалик сезиларли бўлади. Бу ҳақда кейинти., фасада батафеил тухталамйх'

2.2. Дидактик жараён педагогии технология асоси сифатида

Ўқитувчи фаолиятининг муҳим босқичи — бу дидактик жараён (еки ўқувбилиш тўзилмаси)ни лойиҳалаш ҳисобланади. Айнан шу дидактик жараён педагогик технологиянинг асосини ташкил қилади ёхуд у белгиланган вақт ичида таълим (тарбия) мақсадига эришиш учун УЭ мазмунини ўқувчи(талаба)ларга ўзатиш йулларини аниқдаб беради. Шу билан биргаликда дидактик жараённинг назарий асосларини яхши билмасдан__туриб "самарали педагогик"технологияни яратиш мумкин эмас.

Хуш, дидактик жараён моҳияти нимадан ўйбрат? Уларни ўлойиҳалаўпга тўандай педагогик талаблар фйилади? Психология ва педагогика фанида дидактик жараён мутахасеис шахсини шакллантириш жараёни сифатида Таллин этилади. Шу уришха илмий рахбарим академик В. П. Бесиалько билан бўлиб утган ~ бир мунозара матнини қискача келтириб утсам:

Н. С: Владимир Павлович, сиз нима учун ухитиш жараёнини дидактик жараён деб уктирасиз, улар ўртасидаги фарқ нимадан иборат?

В. П.: Ўқитиш жараёни «классик крида»га буйсинади. Яъни 21 ситувчи синф (аудитория)га кириб, даре мавзусини эълон килади-но, дархол ~ унинг мазмунини баен қилишга киришиб кетади. Дидактик жараён эса ҳар бир дарс(маъруза)ни бош-лашдан олдин ўқувчи(талаба)лар диққатини жалб кила олади-ган фаолият босқичи — мотивацияни вужудга келтиришдан бошланади. Ая шу мотивация босқичи ук>в-билиш фаолиятининг калити ҳисобланади. Афсуски, бу калитдан ҳанўзгача ўқитувчилар таълимнинг сеҳрли сандигини ечиш учун фойда-ланишмайди (февраль, 1981).

Дастлаб ухитиш жараёни тўзилмаси билан танишайлик

Бу жараёни рамзий тарзда қуйидаги шартли формула билан ифодалаш мумкин.

$$\text{ЎЖ} = \text{УФ} + \text{У'кФ},$$

каерда: УФ — ўқувчи(талаба) бажарадиган ўқув фаолияти; У'кФ — уўитувчи бажарадиган ўргатувчилик фаолияти. Бу формула асосида жуда муҳим саналган №1 педагогик конун қайд эти-ляпти: укз'вчи(талаба)нинг хусусий ўқув фаолияти ва унга ҳамоҳанг булган ўқитувчининг ўргатувчилик фаолиятидан ташқари ҳеч ўандай ўқитиш жараёни мавжуд булмайди.

Кўплаб психологи к-педагогик адабиётларни ва тадқиқотларни урганиш натижасида дидактик жараён ўзаро боглиқ булган кз'йидаги компонентлардан иборат экаплиги маълум булди: **мотивация (М)**, ўқувчи(талаба)нинг **укўв-билиш фаолияти (УФ)** ва уни педагог томонидан **бошқариш (Б)**. Унинг шартли формуласи:

$$\text{Дж} = \text{М} + \text{Уф} + \text{Б} [5, 96].$$

Бу жараён босўичларини урганишдан олдин нокррида кел-тирилгап икки формулами ўзаро таккрслаш зарур бўлади. Эътибор берелппи, уўитиш жараёни икки фаолият туридан ўқитувчининг ўргатувчилик ва ўқувчи(талаба)нинг ўқув фао-лиятидан иборат. Ўқитиш жараёнининг ана шу компонентлари дидактик жараённинг кейинги икки босқичи билан бир хил маъно касб этаяпти ёки бир хил фаолиятни ифодалайди. Бир биридан фарқи — дидактик жараёндаги дастлабки элемент — бу мотивация босқичининг мавжудлигидир. Ўқув-билиш фао-лиятининг мотивацияси ўқитувчи махрратига тегишли тушун-чадир.

Дидактик жараён тўзилмасини батафсил тахлил қилишга киришайлик

-----[„МоТИВаКЦИЯ — ^аУ тпЯУГ.
УЯТГИ.,

Мотивацион босқич ўрактмни__нозага_1ўхирулчи

'-----' ички,,.ў,ўл\$к?акатлантир_увчд,,,,,ду,,а,¹

хиссиёт бўлиб, педагог уни бошқаришга, ҳўракат"ўлади ва укў/в "жараённи ташкил этиш учун ҳисобга одадқўни амалда вужудга келтириш учун уўкитувчи урганилаётган фаолият тажрибаларидан таассуротли далилларни махсус йиғиши ва уХувчи (таяба)ларга укитилаётган предметнинг асосий ҳолатлари буиича билимлар асосида покўпай вазиятлардан чиқиб кетиш йулларини намойиш қилиш керак ўкитувчининг педагогик маҳоратига боглиқ ҳолда ўқувчиларда ҳосил бўладиган мотивлар кучли ёки кучсиз бўлади. Демак ўкитувчи ҳар бир даре мақсади ва мазму-пита мое келадиган мотивақия меъёрини аниқлаши лозим бўлади. Педагогикада ўқувчиларни дарега кизиктириш йуллари хилма-хилдир. Бирмунча самарали булган методика — бу муам-моли вазиятларни машгулот бошланишида ўқувчиларга таклиф этиш ёки предмет маноусини ифода эта оладиган махсус муаммо-ли топшириқлар берилиши керак

Муаммоли вазиятлар ўзида ўқувчининг қийинчиликни (му-аммони) аниқ ёки хира англашини ифодалайди ва уни забт этиш янги билимларни, янги усул ва ҳаракатларни излаб топишни та-лаб этади. Агар ўқувчига кийналишларни бартараф этиш йулларини кидириш учун бошлангич билимлар етишмаса, у муаммоли вазиятларни "қабул кила олмайди ва табиийки, тафакку-ўида кураш ва карама-каршилиқ жараёни кечмайди.

Мавжуд вазиятларнинг уч кўринишини келтириш мумкин: ■ў **1. Вазият маълум.** Уни ҳал'этиш учун шунга ухшаш аниқ на-"*муялар мавжуд бўлади. Бундай ҳолатда вариантни ечиш методи стандартли булиши мумкин. **2. Еашят** ухшаш. Бундай ҳолатда уни шунга ухшаш Йошқа ва-зиятлар билан таккрслаш зарур. Улар бир-бирига айнан ухшаш булмаслига мумкин, бироқ яхлит асосга эга булганлиги учунг унинг кўринишини ўзгартириб каралаётган вазиятга якмнлаштириб макбуллаштирилади ва окилона ечиш йўли топл- лада.

3. Номаълум катят. Бундам вазият амалий фаолиятда учрамал-ди, уни бошқа кандайдир намуна билан солиштириш имкони №*қ Шу боисдан ечимнинг янги методика излаб топиш зарур бўлади.

Муаммоли вазиятлар таълим мақсадини кўзлаб олдиндан кон-сгрукцияланади ва уўгташ жараённининг маълум ўсмига *иртл*-лади. Дидактик жараённинг мотивақия бослдичи эса муаммоли топшириқларни кўпроў дарсинг бошлангич кўсмига киритишни ва ўқувчилар дикўатини даре маноусига тулиў жалб этишни такано !флади. ўқувчи ?ҳам ўз навбатида таниш вазиятлардан янги муагл-моларни кура олиши, объектнинг янги вазифаларини, объект ту-зилишини аниқлаб олиши, мукрбил ечимларни топа билиши каби ижодий фаолиятни намойиш қилиши керак -■

Дидактик жараённинг мотивақия босқичи

V ўқувчи(талаба)ларнинг билиш фаолиятига кириб кетишини тез-лаштиришга имкон беради. Бу фаолиятни керакли фаоллик да-ражасида ушлаб туриш учун уни ташкил этиш метддлари ва усул-Дарини ўкитувчи уўувчи(талаба)ларнинг ўзлаштириш сифатига

боглиқ ҳолда танлай олиши керак

Мйсол учун, кучланиш, ток кучи, сигам каби физик катта-ликларнинг ўзаро бокпиклигани тушунтириш мақсадида уккгувчи қуйидаги муаммоли вазиятни куллаши мумкин: «Урал» коляскали мотоқиклда ҳам, трактор (автомобил)да ҳам бир хил кучланишлў (12В) аккумулятор ишлатилади. Бироқ мотоқикл аккумуляторў! тракторга урнатилса двигателни ут олдира олмайди. Нима учуў'? Агар ўқувчи ток кучи, СИРИМ каби тушунчаларни яхш'л ўзлаштирган булса муаммонинг ечимини тезда топади ва тўррў хулосага келади: аккумулятор куввати кучланишга эмас, балки ток кучига ва сигам катталигага боглиқ бўлади.

Даре мавзусини тушунтиришда тарихий материаллардан фс!ў -даланиш ҳам ўқувчиларда кучли мотивларнинг вужудга келишига, билишга кизикишини кучайтиришга сабаб бўлади. Бироқ уху» материалини баён қилишга тарихий ёндашиш кушимча характер-га эга булиши, мавзу бўйича эгалланаётган билимлар тизими ичи-да мантикийлик сакланиши керак

У ёки бу мавзуга оид киска метражли киноқадр ҳам кучли мо-тивақон омил хисобланди. Бироқ кинодарс ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида бўладиган эвристик суҳбат мазмунига замин яратиши керак шундагина ўқувчиларда мавзунини урганишга эҳтиёж тугилади ва кўзлаган мақсадга эришилади. Ўқитувчи англ-лаб етиши керак булган ҳолат шундан иборатки, дарсда мотивларни ўқувчиларда ривожлантириш асосий мақсад эмас, балки ўқувчининг билиш фаолиятини тезлаштириш воситаларидан би-ри саналади.

-----2-----1 Ўқувчи(талаба)лардаги мотивация

У1ўув фаолияти характери кўп жщатдан уларнинг

¹-----' ў8 фаолиетига боглиқ. ўрганиш бу

кенг маънода — ўқувчиларнинг янга билимларни ўзлаштириш жараёнидир. Лекин хар кандай урганиш ўм Ўқув фаолияти була олмайди. Урганиш ўқув фаолияти даражасига кутарилиш учун >ўкўвчилар билимларни эгаллаш давомида уларни бойитадиган" ўқув ҳаракатларининг янги усулларини ўзлаштириши, мустакил равишда ўқув топшириқларини белпиаши, ўз-ўзини назораТў Қилиш ва ўз хусусий ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини б% лишлари керак

V ';>*ў -'■ *

Педагогик жараён билан шурулланувчи хўр бир кишига маълумки, бклимларни ўқувчи(талаба)лар томонидан эгалла-ниши уларнинг хусусий ўқув фаолияти (психологлар тилида — билиш фаолияти) натижаси туфайли рўй беради. Психологлар бу фаолият тўрини кенг камровда урганиб чикданлар ва унинг билим, ҳаракатларни эгаллашга олиб келадиган турли кўринишдаги тўзилмасини аниқладилар (Гальперин П. Я., Та-лизина Н. Ф., Чебишева В. В.). **Бироқ** психология фани ханўзгача ўқитишда ўқувчиларнинг кетма-кет билиш ҳаракатларининг энг яхши таркиби тугрисида яқдил фикрга келганларича йук. Бу таркиб ва ўқувчиларнинг билишга оид Ҳаракатларининг кетма-кетлиги мавжудлик алгоритм (МА) деб номланади [6, 115]. МА, биринчидан, бу ҳаракатларнинг қатъиян кетма-кетлигини, иккинчидан, уларнинг натижалари Ҳам қатъиян олдиндан аниқланганлигини таъкидлайди. Шу боисдан МА

мохият жихатдан ўқув-билиш назарияларининг турига (элементар мулоқот, ассоциатив, бихевиоризм, геш-тальт, аклий ҳаракатларни босқичли шакллантириш) мое ҳолда турли кўринишга ва мазмунга эга бўлади. Хўр қандай МАнинг инвариатив элементи — бу Ўқув жараёнида ўзлаштириш дара-жаси бўйича кетма-кет ҳаракатланишдир. Хўракат «қадам»нинг ўзи ва ҳар бир «қддам» мазмуни танланган ўзлаштириш назариясига боғлиқ бўлади. Танлаш усули ва танланган ўзлаштириш назариясининг сифат мезонлари — ўқитувчининг педагогик фаолиятидаги муҳим мулжал ва унинг педагогик технологияси тавсифномаси ҳисобланади [5, 106].

Тадқиқотлар тахлили шуни кўрсатадики, ҳар қандай уўув фаолияти фаолиятнинг умумий лойиҳдси бўйича курилади ва ўзида **мулжалли (йуналтирувчи), бажарувчи, назорат қдпувчи ва тўзатувчи** ҳаракатларни мужассамлаштиради. Унинг шартли формуласи:

$$\text{ўф} = \text{Мх} + \text{Бх} + \text{Нў} + \text{Тўз}$$

Бу ҳаракатларни уўувчи(талаба)лар бевосита ўқитувчи ёки дарслик ёрдамида турлича туликликда ва турлича таълим назариясига таянган ҳолда бажаришлари мумкин. ўқитувчи дастлаб уўвчидаги мавжуд ҳаракат турларини ўқўзатиши керак Ўқув ҳаракатларининг алоўида ҳар бири "УЭни ўзлаштиришнинг матлум босқўчида намоён бўлади. Мисол учун, Мх нинг бажари-лиши ва ўқув топшириўугарини ўзлаштириш қуйидагича амалга оширилади: а) ўқитувчи белгилаган тайёр топширихарни тушу-ниб етиши; б) ўзи учун бу топширикдарни фаол қабул қилиши; в) мустақўл равишда ўқувчиларнинг уўув топширикдарини урнатиши; г) бир ўанча ўқув топширихарини мустақўл урнатиши.

ўқувчининг мўлжалли ҳаракатлари (М?0 ўзлаштириш давоми-да шундай ахборотлар билан таъминланадики, улар уХУвчи эгал-лайдиган ҳаракат қрнунлари ва усуллармни умумий кўринишда ифодалай олади. Одатда Мд)ҳар бир ўқув топширигини бажа-ришда маълум кетма-кетликка риоя қўлишни такрзо этади ва бу ҳаракатлар тизими кўпинча йуриқди харитада ўз аксини топади. Бу хариталар ёрдамида ўқув материалларини ўзлаштириш давом этади, бироқ энди бу жараён билиш фаолиятининг кейинги бажарувчилик босқўчида рўй беради.

Бажарувчи ҳаракатлар (Бх) ҳам ўзлаштиришнинг турли босқичларида булиши мумкин: а) асосий ўқув ҳаракатларининг бажарилиши (тахдил, ўзгартириш, такўослаш, моделлаштириш); б) алоҳдда ҳаракатларни операқияни>1г бир звеноси сифатида бажарилиши; в) бир масаланинг ечимига кхаратилган ва йирик блоқларга кушилган ходқа амалга ошадиган бир кўтор ўқув ҳаракатларини бажариш; г) бу йирик блоқларни англаш даражасида (қуникма) ёки «автоматик» (малака) даражасида амалга оширилиши.

Аклий ҳаракатларни босқичли шакллантириш назариясида ўқувчининг бажарувчи ҳаракатлари (Б?0 ўқув-билиш фаолиятининг турли шакллари кетма-кет алмаштирадиган амаллар-ни босқичли жараён сифатида ташкил

етишни такрзо этади, яъни: ташки, моддийликдан (Мд) ички нутқ (Нт) шакли оркали аклий (Ақ) ҳаракатга. Мавжудлик алгоритмининг бу босқичи рамзий тарзда қуйидагича ифодаланиши мумкин:

$$Бх = Мд + Нт + Ақ$$

Кейинги босқич — назорат килувчи (Нх) ҳаракат мавзу бўйича УЭни ўзлаштириш даражаси ўқувчининг ўз-ўзини назорат ўилиши эвазига амалга оширилади ва эталон билан солиштири-лади. Агар ўзлаштириш даражаси паст ($K_{oc} < 0,7$) булса, у ёки бу ҳаракат босўинида йул қуйилган хатолар ўқув фаолиятининг тўза-тувчи босқмчида (Тўз) аникланиб, тўзатишга оид дидактик жараён ташкил этилади. Шунини алоўида таъкидлаш жоизки, Тўз опе-рақияси — бу шунчалик ўқувчининг машқ бажаришида ёки тест ечишида йул қуйган хатоларини тўзатиш эмас, балки дидактик жараёни тўзатиш, қайта куриш демакдир. Агар Нх ўқув фаолиятининг барча босқичлари учун тегишли булса, Тўз ҳаракати зару-рий ҳолда, яъни $K_a < 0,7$ булган ҳоллардагина амалга оширилади. Агар $K_a > 0,7$ булса Тўз га дожат қрлмайди ва кейинги босқичларга қладам қуйилади.

Ўқув фаолияти ҳаракатларининг барчаси ўқувчи томонидан номахсул ва ма>;сулдор даражаларда бажарилиши мумкин. Маса-лан, номахсул даражада ўқувчи ҳаракати йуриқнома ёки намуна бўйича бажарилади ёки к^абул қилинган усулларни бирмунча ўзгартириш ҳолда хато ва ўринишлар ёрдамида амалга оширади.

Ўқув фаолиятининг муҳим тавсифномаларидан бири — унинг натижасидир: объектив — ечимнинг тугрилиги; натижани олгунга қадар ҳаракат ва қадамлар сони; вақт сарфи; субъектив — ўқувчи учун ишнинг муҳимлиги; якундан субъектнинг каноатланиши; куч сарфи ва бошқа.

-----1 Дидактик жараёнинг сунгги тарки-

Бошқариш бий қисми — ўқув-билиш фаолиятини

-----1 бошқариш ҳисобланади. Шунини к^аД

етиш жоизки, ҳар қандай ўқув фаолиятини бошқариш имконияти мавжуд. Бош қариш тизими икки — бошқарувчи ва бошқарилувчи объектдан иборат бўлади. Агар дидактик жараёнда ўқитувчи бошқариш субъекти, ҳисобланса, ўқувчилар — бошқариш объектидир. Субъект ўзлуксиз тарзда таълим мақсадига мувофиқ объектга бевосита ёки билвосита таъсир утқадади. Объект ҳам ўз на-вбатида субъект томондан урнатилган мақсад ва вазифаларни тугри англаб етиши ва унга эришиш чораларини кургандагина ўқув фаолиятининг самараси тугрисиди фикр норитиш мумкин бўлади. Қуйида олий ўқув нортларининг ўқув-тарбия жараёнини бошқариш тизимини келтирамиз (4-чизма).

Л ГБск=-----►Гр! , қ

* I/ қ —нў&чў

ЎИ—«ўў—I 1

4-чизма. Ўқув-тарбия жараёнини бошқариш субъекти ва объектларининг ўзаро таъсири:

Р - ректор, Д - декан, К - кафедра мудири, У - ўқитувчи, Т - талаба

Педагогикада ўқув фаолиятини бошқаришнинг кибернетика фанида ишлаб чиқилган таснифидан фойдаланилади: очик ёпиқ ёки қиклик ейилган. Дидактик жараёни бошқаришда кўпрон; қиклик турдаги бошқариш тизими кул келади. Сабаби зарурий ўқув ҳаракатлар туғрисидаги ахборотлар оқими ургатувчидан турри алоқа ёрдамида урганувчиларга ўзатилади. Асосий ҳаракатларнинг бажарилганлиги ҳақидаги маълумотлар эса тескари алоқлар ёрдамида урганувчидан ургатувчига ўза-тиш имконияти мавжуд бўлади. Демак ўқув фаолиятини бошқариш қиклик тарзда, яъни: «ургатувчи — ахборот -урганувчи» тизими кўринишида амалга ошар экан.

Ёпиқ бошқариш доимо ҳар бир ўқув эдементи бўйича ЎҚИТИШНИНГ асосий курсаткичларини (а, р, у, т) ўқувчининг ўқув фаолияти жараёнида кўзатишни ва бу курсаткичлар бел-гиланган меъёридан фярк килса фаолият учуп зарурий тўза-тишларни амалга оширишни тақазо этади.

ўқитишда бошқаришнинг ёпиқ усулидан фойдаланишнинг бирмунча содда усули — бу ўқувчини суроқ қилиш ва ўқув материалини ўзлаштиришда йўл куяётган хатоларини зудлик би-лан тушунтириш, суроқ натижаларини ҳисобга олган ҳолда кушимча машқлар бажариш зарур.

Бошқаришнинг муҳим жихати шундаки, агар Ма факат ўқувчи(талаба) томонидан бажарилса, бошқариш алгоритми (Б) ўқитувчи томонидан ёки ўқувчи(талаба) ҳам бажариши мум-кин. Бунинг учун ўқитувчи нафакат ўқувчиларга топшириқ ёки машқ тавсия этади, балки уларнинг турри жавобларини (эта-лонларини) ҳам беради. Шунда ўқувчилар ўз фаолиятларини тскшириши ва ҳаракатларини тўзатиш имконига эга бўладилар.

Шундан килиб, дидактик жараёни (4-элемент) лойихалаш фнуниятларини кжррида баён килдиқ Бирок унинг ҳар бир босқичи илмий жихатдлн асосланган Ўқитиш методлари ва восита-ларини танлашни та-таб этади. Дидактик жараёнининг ҳар бир босқичига мое келадиган ёки дидактик жараён назариясига асосланган ўқитиш методлари таснифи педагогика фанида 1983 йил ишлаб чиқилди ва педагоги к: амалиётга жорий этилди. Улар уч гу-руҳ методларидан иборат: 1-гуруҳ — **уҲиш ва меўнатга рарбатлаширувчи ва мотивация методлари**; 2-гуруҳ — **ўқув-билиш фаолнятнини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари**; 3-гуруҳ — **уўув-билиш фаолиятини бошқўриш методлари** [23].

Дидактик жараён самарадорлигини ёки педагогик технология макбуллигини белгиловчи омиллардан яна бири ўқитиш шаклларини ўқув фаолияти босқичларига мое ҳолда турри тан-лаш ва уларни оқилона чагиштириш приққипи ҳисобланади.

-----1 Дидактик жараёни ташкил

Ташкилий шакллар этишда ўқитувчи ўқув-билиш

-----' фаолиятининг ташкилий шаноша-

рини (5-элемент) ҳам таълим мазмунига мое ҳолда танлай олиши керақ ПТни лойи>;алаш шартларидан бири ҳам «ташкилий шакл-лар»ни турри ташкил этиш саналади. Педагогикада уқдгишнинг ташкилий шакли деганда

ўқувчи(талаба)лар ўқитиш жараёнида куй ил га н ташк>1 шарт-шароитлар йиғиндиси тушунилади.

Маълумки, таълим тизимида билиш фаолияти аудиторияда (маъруза, семинар, лаборатория, ўқув маслаҳати, синов, имтиҳон) ва аудиториядан ташқирда (уйда, кутубхонада тайёргарлик лойиҳапаш, тадқиқртчилик тугарак ва бошўа) ташкил этилади.

Педагог ўқув фаолиятн шановшарини танлашда қуйидаги еа-волларга жавоб топиши керак: дидактик жараён иштирокчиси ким (укх'вчи, талаба, тингловчи) ва у кандай бошқарилиши керак (ўқув фаолиятини ўқитувчм бошқаради, автоматлашган синф ёрдамида ёки бошқа техник воситалар ёрдамида: кинодиафильм, компьнотер, модели таълим ва хаказо).

Дидактик жараён у ёки бу техник воситалардан таълим мазмунига мое холда ўзлуксиз куллашни такрзо этади. Бу йуналиш ПТнинг мавжудлик шартларидан биридир.

-----1 ўД.^е-5.?Г?^Гўў технологиянинг

Педагог лойиҳачиси ҳам7~уни амалйётга жо-

-----' рий этувчи ҳам педагог ([ўэлемент]Гў

ҳисобланиб, малакали мутахасейс тайёрлашдек мухдм ижти-моий¹ (давлат) бунортмасини бажаради. Хуш, педагогнинг _пе-даТбгШ тизимда тутган урни нимадан и борат?

1.'ўитувчи давлат бунортмасига мое келадиган таълим-тарбия макеадини (2-элемент) ташхисланувчан ҳолда аниқ ва равшан белгилаши керакки, натижада ажратилган вакўт ичида унга эри-шишни таъминлайдиган дидактик жараённи тўзиш ва жорий этиш туррисида хулоса кўилиш мумкин булсин.

2. Укўтувчи' белгиланган таълим максадига тугри келадиган ўқув-тарбиявий жараён мазмунини (3-элемент) саралашда фан-нинг абстракция погоналарини (р) ва ўзлаштириш даражаларига (а) мослигини инобатга олиши зарур.

3. Ўқитувчи педагогик тизимнинг таркибий элементи сифатида дидактик жараённи (4-элемент) тўзиш талаблари билан таниш булиши ва унинг энг макбул вариантини ҳар бир даре мавзусига боглик ҳолда лойиҳалаши керак Бу талаблар жадаллаштириш ва та-биатан монандлик принқипидир. Жадаллаштириш принқипи дидактик масалаларни маълум вакд¹ доирасида бирмунча тез ва нокрри савияда ўал эта оладиган дидактик жараённи куллашни талаб этади. Таълим ва тарбияда жадаллаштириш принқипини аниқлаб берувчи омил ўқувчиларнинг маълум фаолиятни ўзлаштириш тезлиги ҳисобланади. Иккинчи принқип ўқув-тарбиявий жараённи шундай ташкил этишга асосланадики, бунда мумкин қадар ўқувчиларнинг кенг доирада тажриба (билим, куникма ва ижодий фаолият) эгалла-шига имкон турдирадиган ва уларнинг акдий заковатини ривожлан-тира оладиган механизм вужудга келсин.

4. Уқитувчи дидактик жараённи а мал га оширишда ўқитишнинг самарали шаклларида (5-элемент) фойдалапа олиши зарур. Бу педагогик тизимда элементларнинг маълум қонуният асосида боглик эканлигини биллирали. Бу богланишлардан фойдаланиш ва

мақбул булган ташкилий шакл-лар топиш таълимда расмийликни йукотишга пул очади. 5. >Хитувчи педагогии тизимнинг иштирокчиси булган ўқувчи (тапаба)нинг (1-элемент) таълим мазмунини ва тарбия таъсирини кай даражада эгаллаётганлигини энг мафул усуллар билан назорат қилиб бориши лозим. Олинган ахборотлар педагогик тизимни мақсадга мувофиқ тарзда бошқариш имкониятини беради ёки педагогик тизимдаги қайси элементнинг мазмунини тўзатиш керак эканлигини белгилаб беради.

2.3 Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлигига ҳақ

Педагог булганим учунми, ҳар ўғай уйувчилик йилларим ўқитувчиларим, синфдошларим тез-тез кўз олдимда намоён бўлади. Орадан роппа-роса уттиз йил утибди ... Мактаб кунгироги чалиниши билан ҳар кун синфлар минглаб ўқитувчиларни ўзига чорлайди. Мана улар мактаб йулаги бўйлаб дадил юриб келиша-япти, синф эшиги сим-сим очилади-но ва ... улкан сирли ўғай бошланади. Унинг қои педагогик фаолият, педагогик ижод.

Бугун Қадрлар тайёрлаш миллим дастурида белгиланган вази-фаларни амалга ошириш учун ижодий педагогикага, ижодкор ўқитувчига ўғайниёниёда ортиб бормокда. Ағайиб мактаб қурилиши мумкин, ўқув хоналари замонавий жиҳозлар билан безатилиши мумкин, янги ўқув дарсликлари нашр ўилиниши мумкин — лекин буларнинг ҳаммаси ҳали етарли эмас. Мактабга ■ ҳақиқий педагог, ўқитувчи — шахс кириб келгандагина улар жон-ланади, ижодий педагогиканинг машъаласи учкунланади, педагогик назария ва тизимлар, қурғазмалар қўлланмалар ҳаракатга келади. Бугун таълим муассасаларига ижодкор ўқитувчилар керак Президентимиз «замонавий билим бериш учун, аввало, ҳураб-бийларнинг ўғай ана шундай билим!»а эга бўлиши керак» деганда фидокор педагогларни назарда тутган эди.

Ижодий педагогик фаолият — бу инсон шахсини, ҳақнинг лу-нөкхарашини, ишончини, онгини, ҳуққуқни шакллантиришга бўйсиндирилган чексиз >1асапаларни ечиш жараёнидир. Психоло-гик-педагогик адабиётларда педагогик фаолият турлари (таълим бе-рувчи, тарбияловчи, ривожлантирувчи)-!, сафарбар,1ик

тадқиқотчилик таи]килотчилик коммуниктив ва бошқа) қатор олимлар томонидан таджик қилинган. Шу билан биргаликда педого-гик фаолият мунтазам ўзгарувчан, янгиланувчан, ривожланувчанли-ги билан ажралиб туради, унга ижтимоий бунортма ўзлуксиз таъсир кўрсатади. Ўқув-тарбиявий жараёни ил қор педагогик технологиялар билал таъминлаш вази-фаси ҳам бевосита ўқитувчидан ижодкор фаолият-ни, қолаверса, ишлаб чиқаришга тегишли булган соҳа билимларини талаб этади. Модамики, технология мавжуд экан, уни таълим-тарбияга сингдириш шарт экан, бу жараён қасрда кечиши мумкин, деган савол тугилиши табиий. Жавоб аниқ у, шаксиз, педагогик қорхонада — педагогик ишлаб чиқариш жараёнида рўй беради. Та-никили педагоглардан бири таъкидлаганидек «бизнинг педагогик ишлаб чиқариш ҳеч қачон технологик мантиқ бўйича қурилмаган, аксинча ҳар доим ахлоқий ваъз (насинат) мамтики бўйича қурилган. Шу сабабдан таълимда

ишлаб чиқаришнинг барча муҳим булимлари шунчалик иштироксиз қоляпти». Ушбу фаслнинг вужудга келиш сабабларидан бири ҳам ана шу ҳолат.

Эндиликда педагогик атамалар таркибига технология», «опера-қия»(амал), «ишлаш қобилияти», «техник назорат», «допуск» (улчам фарқи) каби қатор тушунчаларни киритиш, уларнинг педагогик талқинини яратиш ва бевосита ўқитиш жараёнида қўллаш қўндалик заруратга айланмори даркор. Замонавий ўқитувчи фаолияти билим-ларни ўзатувчи ошқий методист сифатида эмас, балки «ўқитувчи-технолог» нуқтаи назаридан бадоланиши керак

Технология — бу шахсни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш қўндаларини ўзида жо қиладиган ва якуний натижани таъминлайдиган педагогик фаолиятдир. «Технологии» тушунчаси рёгулятив (тартибга солиб турувчи) таъсир этиш қучига эга бўлиб ўркин ижод қилишга ундайди:

- сампрадор ўқув-билиш фаолиятининг асосларини топиш;
- уни экстенсив (қуч, вақт, ресурс йукртишга олиб келадиган самарасиз) асосдан қура интензив (жадал), мумкин қадар илмий асосда қуриш;
- талаб этилган натижаларни қафолатлайдиган фан ва таж-риба нотуқшридан фойдаланиш;
- ўқитиш давомида тўзатишлар эхтимолини лойихдпаш ме-тодига таянган ҳодда йукртиш;
- таълим жараёнини нокрри ларажада ахборотлаштириш ва зарурий ҳаракатларни алгоритмлаи];
- техник воситаларни яршиш, улардан фойдаланиш методи-қасини ўзлаштириш ва бошқа.

Технология мураккаб жараён сифатида қатор ўқитиш босқичларидан, ўз навбатида бу босқичларнинг ҳар бири ўзига ҳос амаллардан ибора! бўлади.

Амал — ўқитувчининг синфда мавзу бўйича ўқув элементларини тушунтириш борасидаги бажарган ишлар йиғиндиси бўлиб, ўқитиш жараёнининг шу босқичида тугалланган қисмини ташкил этили. Агар ўқув предметининг ҳар бир мавзуси алоҳида босқич ҳисобланса, шу мавзу бўйича ўқув элементларининг ҳар бири алоҳида амал сифатида қрралиши мумкин. Амал технология асо-сини ташкил этиб, таълим мақсадини режалаштиришда ва амал га оширишда этиборга олинадиган асосий элемент ҳисобланади. Амаллар бир қатор усуллардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ҳаракатларга булинади. Бошўача ўилиб айтганда, бирор бир уўув элементини тушунтириш учун укмтувчи самарали таълим восита-лари, методларидан фойдаланиш давомида у ёки бу алгоритмик ҳаракатни мақсадига мое ҳошқ ани>; бажаради.

Техник назорат — ўқитувчи (лаборант) фаолиятига тегишли функция бўлиб, технологияда иштирок этаётган воситаларнинг техник ўолатини аниқлаш ва бахрлашдир. Бинобарик қўлланиш зарур булган ўқитишнинг техник (ёки қурғазмали қуроллар, тре-нажерлар ва бошўа) воситаларини маршрут олдида тайёрлаш ёки ишлатиш жараёнида ўзгарадиган ҳусусиятларини белгилаб олиш таълим жараёнининг бир текисда, ўзлуксиз давом этишини, вақтдан самарали фойдаланишни қафолатлайди. Вақт утиши би-лан у ёки бу

техник восита курсаткичлари ўзгариши, паспортида кўрсатилган микдордан фаркланиши мумкин. Шу боисдан "допуск" тушунчаси технологияда кулданилади. Допуск — энг катта ва энг кичик чекли улчамлар орасидаги фарқ. улчамдир. Дидактик жараёнда фойдаланмлаётган ҳар бир техник восита учун допуск майдони — ишлатиш чегараси бўлади. Агар шу чегара бузилса педагог к технология босқичлари сифатига путур етади ёки кўзланган мақсадга эришиб булмайди. Демак ўқитишнинг техник воситасини яроўли хрлга келтириш чоралари курилади.

Допуск тушунчасига, шунингдек рейтинг тизимида зрм дуч келишимиз мумкин. ўқувчи (талаба) билимини бахрлашда чекли баллар микдори келтирилади: "ўрта" — 55 - 64,9; "нокори" — 65 -85,9; "жуда нокори" — 86 - 100. Демак ўқувчи билимини "ўрта" баўопашда допуск киймати — $64.9 - 55 = 9.9$ ва хрказо.

УқяО^{вчи} Фяолняти тавсифномасида "технологияланлвчанликў ўзига хос яиги тушунча сифатидаўз ўрнини топшии керақ У та'БЛп1(Гўйг)аё1НУнтШГўмарадорлигин11, макбуллигини, илмип.'ш^{тм} гинйТТнги сифат" даражасига ку'арилганлигини белгилаб беради. Ёхуд техмологшШшувчанлик'— бу педаногик жараенийг техникавий курулланганлигини ёки инструменталлик даражасини белги-ловчи тик курсаткичдир.

Технологияда олдиндан белгиланган мақсадга тўлиқ мое кела-диган натижаларни таъминловчи предметли соҳанинг объектив крнунлари ўз ифодасини топади. Бирок педагог к фаолиятнинг технологик жихатлари (техникавий ёки бошка материалли фао-лиятдан фаркланувчи) шахс сифат курсаткичларидан, унинг магзи эса — хаяжонли-ахлоўий тажриба элементларидан айри ҳолда булиши мумкин эмас.

Педагогик технология инсон онги, тафаккури билаи боглиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушунтириш мумкин бўлмаган педагогик жараёни ифода этади. Унинг ўзига хос жихати — тарбия муаммосини ҳам камраб олишидир. Демак технология самарадорлиги инсон ўзининг кўпкмррали томонлари билан унда қанчалик тўлиқ намоён буляпти, унинг психологик-касбий жихатлари, уларни келажаада ривожланиши {ёки пасайиши) қандай хисобга олиняпти, деган саволларнинг ечимига боглиқ экан. Шу жихатдан олганда технология шахснинг ривож-ланиш босқичларини лойихалаштириш, ташхислаш каби имко-ниятларга ҳам эга бўлади. Бу эса уқитувчининг технологик жара-ён билан ишлаш крбилиятига боглиқ.

Уқитувчининг белгиланган таъпим (тарбия) вазифаларини м_еъерий_ хужжатларда "" кўрсатилган талаблар асосида. . йул^{тм} куйиладиган чегаравий курсаткичлар доирасида бажариш холата **ишлаш 1қобилияти** деб аталиши мумкин. Бинобарин, у ёки бу фан 5Читўвч'йсининг маҳоратини аниклашда унинг фаолияти давлат таълим "стандартлари талабларига ва педагогик шартларгаўне; чо7ли"кхТ6с"кели1ии назарда тугилади.

Педагогик нашрларда уқитувчи фаолиятини баҳода.щ._ учун, катор"курсаткич1тр тавсия этилади, шу жумладан:..

1) педагогик натижавийлик — 5'кмтувчи уқитган гуруҳида фан

кбўйича уаташгиришнинг ўртача кўймати;

2) УҚИТҚИШНИНГ илмийлик даражаси — Ўқитувчининг ўқув ў*элементларини~"фан""а"бстракцияси погоналари бўйича тушунти-ўриши;

3) таълим мазмунини методик тайёрлаш — умумийлиги, изчиллиги7'х1ф'акатдал"й'гй. ортиўча эмаслиги каби талабларни эъти-борга олиниши;

4) таълимда у ёки бу натижани кулга киритиш йулларидан сама-рали ф()йдапаниш — экстенсии ёки интенсив шароитда ва ҳрказо. Делила ижодкор укшувчи учун асосий касбий-меъёрий курсаткич — бу биринчи навбатда ўз ҳолатини педагогик жараён-да бунёдкор сифатида ҳис этиши ва англаб етишидир. Ўқитувчи ўзининг педагогик фаолиятга хусусий касбий яроклилигини, педагогик воқеликдаги ўз ўрнини бахрлай олмас экан, ундан ҳеч қачон ижодкорликни талаб қилиб бўлмайди. Педагогик фаолиятга кириб келаётган ҳар бир инсон ўзининг унга мосланувчанли-гини, қолаверса "инсон-инсон" кўринишдаги касблар тизимига — педагогик меҳнат ана шундай тизим — лаёқати, қизиқиши борли-гини тўлиқ тасаввур этиши керак Бу сифатни аниқлаш йуллари хилма-хил. Мисол тариқасида қуйидаги тайёр тестни тавсия этиш мумкин (Климов Е. Д.):

1. Бошқалар сизни мулоқотда ҳафа қилиб қуядиган, озор бе-радиган шахс деб ҳисоблайдими?

2. Сизнинг дилингизда мулоқот натижасида турли эҳгирослардан ҳосил бўлган ҳафагарчилик ёки хурсандчиликлар ўзок сакўланиб турадими?

3. Қайфиятингизда кутарилиш ва тушиш ҳоллари тез-тез бўлиб турадими?

4. Ўз иомингизга қилинган танқиддан огир ва ўзокў азият че-қасизми?

5. Сизни ШОВҚИН, қувлоқ компания чарчатадими?

6. Янги одамлар билан танишганингизда ўзин!'изда сезиларли даражада ўйиналиш, уялиш ҳолатлари кечадими? х

7. У ёки бу ҳақда ўзга одамлардан сурагандан қура қитоблар ёрдамида билиб олишингиз енгил ва ёқимлими7

8. Ўзингизда ёлғиз дам олиш, жимжитликда бўлиш истаги тез-тез сезилиб турадими?

9. Сиз гаплашиш тугри келганда керакли сўзларни ўзок кдқирасизми?

10. Сиз кенг даврада янги танишувдан к>фа доимий таниш бўлган кичик гуруўни хоҳршйсизми?

Агар жавоблар кўпчилик саволларга "ҳа" тарзда бўлса, очиги педагогик *фаошяг* осон ксчмайди. Ўқитувчининг ўз-ўзини кас'-бий-шахсий тарбия ишлари соҳасида кўп меҳнат кдтшшига тугри келади. Энг мух>1ми, хусусий педагогик фаолият моҳиятини, аҳамиятини ва мақсадини тушуниб етиш, доимий равишда жорий уқитип! вазибаларини истиқболлилари билан бирга олиб бориш-ни уддалаши керак Агар—шҳўилият уқигувчида йуқ бўлса,~.ў_яхшигина "бажарувчи" бўлиши мумкин, лекин тПедагог к технология эса

хар доим таълим мақсадини аниқ урнатишдан бошлаб то унинг натижаларини бахрдашгача булган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Хуш, ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлик даражаси қанчалик юқори? Тўғрисида Ш.Ғулчанадй? Файризмизча, бундам мезонлар сифатйда қуйидагиларни алоҳида~а"жратиб курсатиш мумкин:

"- таъхисланувчан урнатилган макрад — уХувчи(талаба) томо-нидан дидактик жараён махсули сифатйда ўзлаштирилган аниқ улчамли тушунчалар, амаллар, фаолиет турлари;

- таълим мазмунини ўқув элементлари ёрдамида баён Қилишда абстракция погоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши;

- ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича мантилий қатъиянлиги - дидактик жараён тўзилмасига мослиги;

- ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усулла-рининг жорий этилиши;

- ўқитувчининг қоидабоп (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин булган четга чиёиш чегарасининг курсатилиит;

- ўқувчи(талаба) ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлаш-ганликнинг таъминланиши (эркинлик ижодиёт, курашувчанлик ҳаётий ва касбий моҳият ва бошқалар);

- ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив му-носабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақўсадга мувофиқлиги.

Уйлаймизки, бу курсаткичлар лойиҳаланган УҚ>'в жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, амавда жорий этилиши эса ўқдгувчини ноқори малақяли мутахассисга айлантти-ради, ўқувчи(талаба)нинг нуфўзини ҳам бирмунча оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини оча-ди. Шу билан биргаликда таклиф этилганлар 'Хақуиёатнинг охир-ги бекати" деган фикрдан ўзоқмиз, чунки педагогик технологияни лойиҳалаш шунчалик мураккаб жараёнки, у ҳар бир таълим тури, қрлаверса, ҳар бир фан учун ўзига хос ижодкорликни талаб этади.

Агар ўз педагогик фаолиятингизнинг ушбу мезонларга мое келшини таъминлаётган булсангиз, шубҳасиз, Сиз лойиҳа муал-лифисиз. Энди методист-ўқитувчиликдан "педагог-технолог" да-ражасига кутарилдипгиз. Шундам янги касбий фаолият ҳар би-рингизга насиб этеин.

III КИСМ. ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ КОНҚЕПҚИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИКБОЛЛАРИ

3.1. Педагогик технология Давлат Маркази: давр эҳтиёжи ва муаммолар
Илмий жамоатчилик ва педагоглар тушунчасида «конқепқия» сўзи бирмунча маънодор — таълимга ёки бирор фанга оид давлат хужжати ҳисобланади. Мисол тариқасида «олий профессионал таълим конқепқияси», «умумий ўрта таълим конқепқияси», «меҳнат таълими конқепқияси», «педагогика фани конқепқияси» каби меъёрий таълим хужжатларини кел-тириш мумкин.

Концепция (лотинча — концепт) — бу етакчи ҒОЯ, аниқловчи фикр, ҳодиса ва жараёнларни турлича тушу-ниш, карашлар тизими каби маъноларни аниқлаштириш ҳисобга олинса. нокридаги фикрнинг мутлоқлигига маълум даражада путур етади. Аниқроғи, концепция тушунчаси бугунги тили-мизда маълум объект тугрисидаги фикрлар мажмуаси маъноси-да бемалол ишлатилиши мумкин. Виз «педагогик технология концепцияси» иборасини куллаганда меъёрий ҳужжат сифатида эмас, балки объектни ҳар томонлама урганиш ва ривожланти-риш учун зарур булган шарт-шароитлар, уларни вужудга кел-тириш омиллари ҳақидаги ҳулосаларни илмий асосланиши тушунамиз. Эҳтимол, ваъта-соати етиб келиб бу педагогик феномен ҳам давлат ҳужжати даражасида ишлаб чиқилиши мумкин, буни келажак курсатади.

Тезкор вақт кутиб турмайди, ҳаёт чархпалагаўўз қонуниятлари уқўи атрофида айланаверади. Замонадийледаго-

ўўўў'ологияларни™ўуВРтарбиявий жараёнга жорий этиш вақш ҳам кундан-кун қисқариб борапти... Виз эса"сиз билан Ҳамон бефарқмиз,' агар таъбир жонз булса ў1.. мудроқ уикудамиз. Бу ўолаТ"5(аклп равишда безовталанишгаўаўцвиийў ланншга сабаб булмаятимикан, дея уйга толасан, киши. Пре-зидентимиз биринч'ичаўир!!ў Олий Мажлиснинг XIV сесс11.я-синаўзлаЩнўўрўўШдяўТуўлрқавий педагогик ва ахборот

технологияларини ўз вақтида ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлашни алоҳдда'назорат ости га олитл зарур»лиги хасида қуй'ниб гапирганларини бир эсланг! Бу кимга карата айтиляп-тиГ"

Таникли маънавиятшунос Турсуной Содикова таъбири би-лан"~а"йтганда, дугшини бошдан олиб, мундоқ бир танамизга уйл'аб курайлик: бу мурожаатми ёки даъват? Йук, иккаласи ҳам эмас, балки педагогик фаолият билан шурулланаётган ҳар **бир** кйшиГучун **масъулият** ва **мажбуриятдир**. ■-■™»«-»

Фикримизча, бу давлат бунортмаси таълим-тарбия жараёни-ни ривожланган демократик давлатлар даражасида такомил-лаштиришнинг устувор йуналиши бўлиб ўлди. Бу бунортма баъзи олимларнинг ваўтли нашрларда онда-сонда чоп этилаёт-ган мақолалари билан ёки йил давомида бир-икки марта утказилаётган илмий-амалий анжуман тавсиялари, уқилаётган . маърузалар билан ҳал этиб булмайди.

Янги педагогик технологиялар ўзлуксиз олиб борилган ре-жали тадқиқотлар натижалари, шунингдек илгор мактаб таж-рибаларини урганиш ва уларни технология қонуниятларига мослаштириш каби ижодкор фаолият эвазига яратилади. Рарб давлатларида бу муаммо Давлат корхоналари фаолиятини йулга Қуйиш ҳисобига ўал этиляпти (қаранг: 1-чизма). Бизда >ам ривожланган мамлакатлар қатори «Педагогик технология Давлат Маркази»ни ташкил этиш вақти етиб келмадимикин? Нима учун вақтни кулдан бой беришимиз керак? Бу борада ким, Кайси вазирлик ташаббусни кулга олади? Ахир НОртбошимиз «... алоҳида назорат остига олиш зарур»лигини уқтиряпти-ку? Хуллас, саволлар кўп... Ана шу давлат корхонаси ташкил этил-сагина, педагогик технология концепцияси «гилдираги» ҳаракатланади, ук_ув нортларининг жавобгарлиги янада ошади, фанЎқитувчиларининг фаолияти ижодий йуналишга бурилади. Марказнинг бош вазифаси: ҳозирги кунда бир-биридан «изо-ляия»ланган педагогик тизимлар — мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар, олий таълим фаолиятларида фойдапаниш мумкин булган яхлит технологияларни лойиҳалаш, амали-ётга жорий этиш ва оммалаштириш каби улугвор ишларни йулга кз'йган буларди.

Марказ тўзилмаси (5-чизма) қуидаги булимлардан иборат булиш мумкин: «Янги педагогик технологияларни лойиҳалаш», «Ўқув жихрзлари ва ўқитишнинг техник воситаларини (УТВ) лойиҳалаш ва ишлаб чиқиш», «Халқаро ҳамкорлик», «Илнор

педагогик тажрибаларни урганиш ва технология қонуниятларига мослаштириш», «Педагогик технология» жур-нали тахририяти. Бу булимларнинг зарурати тугрисидаги фикрларни изохлашга ҳаракат киламиз. Педагогик технология Давлат маркази _____ Б У Л ИУМ Л А
Р

И _____ Т _____ К _____ Ў—!Е _____ Т _____
Янги педа- _____ Ўқув _____ Халқ, аро _____ Илгор лсда- «Педагогик
гогик _____ жихрзлари ва _____ ҳамкорлик _____ гогик тажри- технология»
техноло- _____ уқитишнинг _____ баларни _____ журнали
гияларни _____ техник воси- _____ урганиш са _____ тахририяти
лойиҳалаш _____ таларини _____ технология
лойиҳилаш ва _____ қонуниятлари
ишлаб чиқиш _____ га мослашти-
риш _____

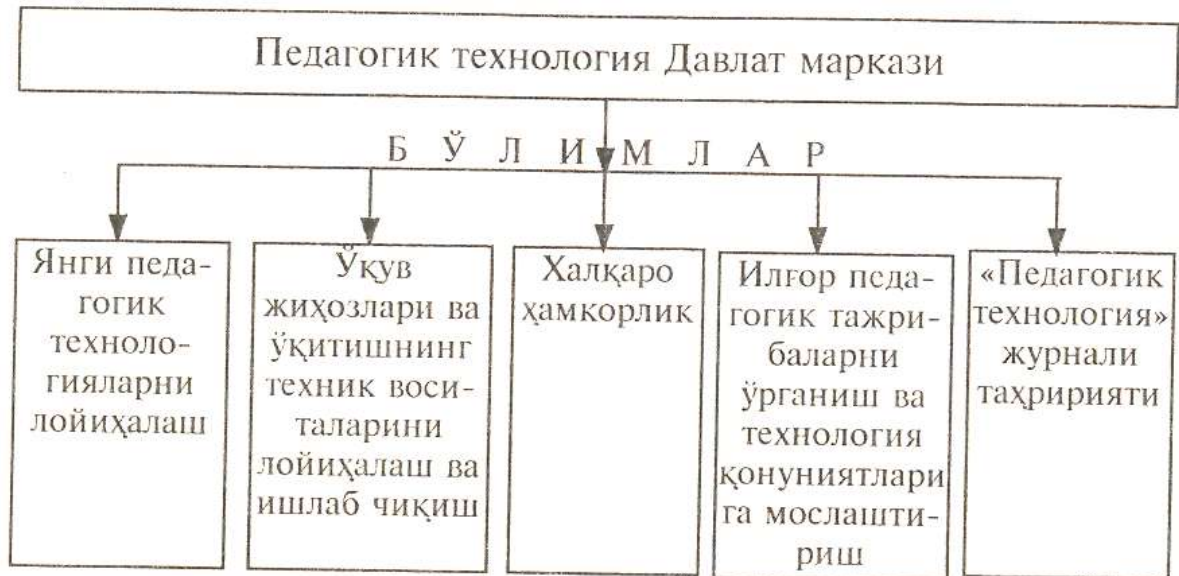
5-чизма. Педагогик технология Давлат Маркази тўзнилмаси

1. Янги педагогик технологияларни лойиҳалаш булимв. Янги

технологиялар ўқув жараёнини илмий асосда қуришни талаб этади. Яқинда утказилган бир илмий анжуманда ҳамкасбим «нима, ўзир укз'в жараени илмий асосда қурилмаяптими? де-гаи саволни ўртага ташлади, Унга жавоб ҳам к^{ис}ка ва анил<; булди: «йуқ». Бу «йуў»нинг магизи шундан иборатки, хўзир таълим муассасалари фаолиятида ПТ қонуниятларига таянган укўв-тарбиявий жараен ташкил этилмаяпти. Бу қўонуниятлар моҳияти билан сиз нокўорида батафсил танишдингиз: ташхисла-нувчан мақсад, таълим мазмунининг абстракция погоналарида баён этилиши, ўқув материалларини ўзлаштириш сифати, дидактик жараён тўзилмаси, объектив назорат ва бошка. Кўпчилик у'кўв жараёнини илмий асосда ташкил этиш де-ганда тор маънода, аъни ўқитишнинг илмийлик принципини назарда тутишади. Илмийлик принципи бошка дидактик принциплар қаторида ўз хусусий жиўатларига эга: илмий ата-малардан, таърифлардан, тушунчалардан фойдаланиш, ходисаларни очиш тарихи, унинг тикламиш ва ривожланиш истиўболлари ва бошқўа.

Янги технология нуқтаи назаридан неданогик жараён ни илмий асосда ташкил этиш ўқитувчидан маълум ўқув вақти че-

педагогик тажрибаларни ўрганиш ва технология қонуниятларига мослаштириш», «Педагогик технология» журнали таҳририяти. Бу бўлимларнинг зарурати тўғрисидаги фикрларни изоҳлашга ҳаракат қиламиз.

5-чизма. Педагогик технология Давлат Маркази тузилмаси

1. **Янги педагогик технологияларни лойиҳалаш бўлими.** Янги технологиялар ўқув жараёнини илмий асосда қуришни талаб этади. Яқинда ўтказилган бир илмий анжуманда ҳамкасбим «нима, ҳозир ўқув жараёни илмий асосда қурилмаяптими? деган саволни ўртага ташлади. Унга жавоб ҳам қисқа ва аниқ бўлди: «йўқ». Бу «йўқ»нинг мағизи шундан иборатки, ҳозир таълим муассасалари фаолиятида ПТ қонуниятларига таянган ўқув-тарбиявий жараён ташкил этилмаяпти. Бу қонуниятлар моҳияти билан сиз юқорида батафсил танишдингиз: таъхисланувчан мақсад, таълим мазмунининг абстракция поғоналарида баён этилиши, ўқув материалларини ўзлаштириш сифати, дидактик жараён тузилмаси, объектив назорат ва бошқа.

Кўпчилик ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этиш деганда тор маънода, яъни ўқитишнинг илмийлик принципини назарда тутишади. Илмийлик принципи бошқа дидактик принциплар қаторида ўз хусусий жиҳатларига эга: илмий атамалардан, таърифлардан, тушунчалардан фойдаланиш, ҳодисаларни очиш тарихи, унинг тикланиш ва ривожланиш истиқболлари ва бошқа.

Янги технология нуқтаи назаридан педагогик жараённи илмий асосда ташкил этиш ўқитувчидан маълум ўқув вақти че-

гарасида мавзу бўйича белгиланган ўқув элементларини ўқувчи(талаба) томонидан ўзлаштирилиши учун энг мақбул дидактик жараёми куриш махрратини талаб этади. Дидактик жараён эса ҳар қандай педагогик технологиянинг асосини таш-кил этишини нокррида эслатган эдик

Булим фаолиятидаги устувор йуналиш — бу саноат, қишлоқ; хўжалиги, транспорт, алоўа, тиббиёт, иктисодиёт каби соҳа технологияларини дидактик таҳлил қилиш ва имкониятларини баҳолаш асосида янги педагогик технологияларни лойиҳалаш ҳисобланади. Бу ерда, албатта, лойиҳаланган янги технология-лар \$>3\$ мазмуни ва тўзилмасига кура таълим муассасаларининг ўқув дастурларига, ўқувчи ёки талабанинг ўзлаштириш имко-ниятлари ва ёшлиқ хусусиятларига мўе келиши шарт. Лойиҳада янги технологияларнинг сифат курсаткичлари ҳам назардан четда қрлмаслиги керак

Шумдай қилиб, булимда янги педагогик технология муал-лифлари — педагогика фанининг билимдонлари фаолият курсатишади ва ўз лойиҳаларининг сифатини аниқлаш учун таълим муассасаларида тажрибалар утказишади. Фақат тажри-ба-синовдан муваффақиятли утган лойиҳаларгина янги технология сифатида тан олинади ва Марказ томонидан педагогик амалиётда куллаш учун тавсиялар беради.

2. 'Ўқув жиўозлари ва укўтишнинг техник воситаларини лойиҳалаш ва ишлаб чиўиш булими. Марказда бу булимнинг фаолият кўрсатиши фан ва техниканинг жадал суръатларда ри-вожла}шши ва унга мўе ҳолла ахборотлар ҳажмининг кескин кўпайнб бориши билан боглиқ. Инсон мияси турли хил ахбо-ротларни турли даражада қабул қилиш қобилиятига эга, бу эса маълумотларни енгил, эркин ва (ўзикарли ўзатишни талаб этади. Техник воситалардан дарё жараёнида еамарали фойда-ланиш дидактика муаммоси ҳисобланиб, асосан, курсатмалилик принципини таъминлаш борасидагм фаол ҳаракат, усул деб баҳрлаш мумкин.

Таълимда курсатмалилик зарурати билиш жараёнининг ха-рактери, яъни жонли мушоҳададаи абстракт тафаккурга, ундан кейин эса амалиётга утиши билан боглиқ. Педагог ва психо-логларнинг таъкидлашича, сезги, қабуллоти, тасаввур қилишдан ташқарида фикрлар ҳаракатланмайди, шунипгдек уқитшп жа-раёнида ҳам олга силжиш булмайди. Курсатмалилик фақатгина онгга таъсир этиш билан чегараланмасдан урланувчидан матлум ҳис-хаяжонни, мотивни ҳам нозага чиқаради, ҳис этиш

ва мантикий фикрлаш бирлиги асосидагина эгалланган билим-лар мустаҳкамланади.

Бугун таълимни ривожлантиришнинг янги погонасига уХитишнинг техник воситаларисиз (УТВ) кутарилиб булмайди ёхуд ПТнинг муҳим сифат курсаткичларидан бири — ахборот-ларни ўқувчи(талаба)ларга ўзатиш тезлиги айнан шу воситалар ёрдамида таъминланади. УТВ фақат курсатмалилик принципи-ни таъминлайди, деган хулоса келиб чикмаслиги керак \$ТВ деганда биз экранли ва овозли воситаларни намоёйиш қилиш учун қўлланиладиган курилмалар, мосламалар билан биргалик-да замонавий дастурли таълимнинг у ёки бу кўринишларини (компьютер, электрон алоқа ва бошқа) ҳам тушунамиз. Бу дидактик воситалар маълум даражада умумийликка эга бўлиб, Хрзирги кунда барча таълим босқичларида — болалар богчасидан тортиб университет аудиторияларида кенг фойдаланилмокда. Бу йуналиш ХХІ асрда яна ҳам ривожланади ва ҳар бир таълим корхонасида ахборотлар мониторинги вужудга келади.

Хуш, ў"ТВни лойиҳалаш ишлари билан нима учун ПТ Маркази шугулланиши керак? Республикамизда бу муаммо билан шурулланаётган институт ёки илмий корхона мавжудми? Мактаб ёки бошқа уХув нортлари учун ўқув жихрзлари ишлаб чиқадиған завод ишлаб турибдими? Бугун бу саволларга аниқ жавоб топиш керак бўлади, чупки улар Миллий дастурда кел-тирилган таълимнинг янги моделини хаётга татбиқ этиш дара-жаларини белгилаб беради. Собиқ иттифоқ Педагогика Фанла-ри Академияси таркибида «УЖ ва ўТВ» (ўқув жиҳозлари ва уқитишнинг техник воситалари) илмий тадкўикот институти 1965 йилдан бошлаб фаолият кўрсатаётган эди. Эндиликда бу институт Россия Таълим Академияси тасарруфида ишлаб турибди ва илмий жихатдан асосланган ва меъёрларга мое кела-дигам укўв жиҳозларини, техник воситаларни яратиш ҳамда за-водларда ишлаб чиқиш учун тегишли бунортмалар тайёрлаш, улардан фойдаланиш методикаларини лойиҳўалаш билан машгул.

Ачинарли томони шундаки, мамлакатимиз укз'в нортларида-ги мавжуд техник воситалар ниҳоятда эскирган, фойдаланиш имкониятлари деярли йук булганлиги учун бир четда чанг бо-сиб ётибди. Республикамизда эса бирор илмий тадўикрт институти бу муаммо билан шурулланаётган и йук. Ахир УТВ — бу фақат компьютерлардан иборат эмас-ку?! Қачонгача уларни

четдан харид қилиш мумкин? Ўқувчилар психо-физиологияси ва гигиеник талабларга жавоб бера оладиган жихрзлар ва мос-ламалар лойиҳаларини яратиш илмий тал ки кот натижалари асосида амалга оширилади. Бундай лойиҳалар фикримизча, Ўзбекистон Педагогика фаштари илмий тадқиқот институт и таркибида ҳамда Олий ва ўрта махсус мактаб муаммолари институтида махсус лабораториялар ташкил этишни тақрзо этади. ЎКУВ жихрзлари ва ўТВнинг энг макбул лойиҳалари асосида тегишли заводларда намуналар яратиш ва уларни ўқув нортла-рида тажриба-синовдан утказиш, шупдан кейингина серияли ишлаб чиқаришни йулга қуйиш керак бўлади.

Педагогик технология Давлат Маркази ҳам барча таълим корхоналари учун умумий булган зарурий жихрзлар лойиҳаларини тайёрлаш ва шу асосда таълим жараёнини ташкил этиш технологияларини ҳисобга олган ҳолда заводлар би-лан ҳамкорликни йулга қуйган буларди. Бу жараён чет эл тажрибаларини урганиш билан бевосита боғлиқдир.

3. Халқаро ҳамкорлик булими. Бу булим бажариши лозим булган вазибаларни чамаласак: 1. Маориф соҳасидаги халқаро ташкилотлар фаолиятини урганиш. Биринчи навбатда, ЮНЕСКО ва Халқаро Маориф бнориси, шунингдек Парижда жойлашган «Таълимни ривожлатириш Халқаро институти» фаолиятларини кўзатиш ва ҳамкорлик қилиш. 2. Таълим тугрисидаги мавжуд Жаҳон меъёрий хужжатларини (Инсон ҳуқуқлари Деклорацияси, Бола ҳуқуқлари тугрисида Дехлорация, Таълим соҳасидаги дискриминация билан курашиш ҳақидаги Конвенция ва шу каби 30 дан ортиқ халқаро ХУжжатлар) урганиш асосида таълимни ривожлантиришнинг глобал ва минтаъавий йуналишларини белгилаб олиш. 3. Жаҳон таълим и тизимидаги янгиликларни, Халқаро конференциялар материалларини урганиш ва йирик мутахассислар билан ишчи йигилишлар утказиб, таълимни башоратлаш ва ре-жалаштириш назарияси ва амалиётининг долзарб муаммолари устида фикр алмашиш. Бу булим зарурати Миллий Дастурда белгиланган «Таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик» талабларига тўлиқ мое келишини таъкидлаш жоиз ва бу соҳпда мамлакатимизда катта ҳажмдаги тадбирлар белги-ланганлиги ва амалга оширилаётганини ҳам тан олиш керак

4. Илгор педагогик тажрибаларни урганиш ва технология қонуниятларига мослаштириш булими. Педагогик тажрибаларни урганишдан мпкенл ?қитувчиларнииг серкўиррали ва мураккаб

фаолиятидаги янгиликларни аниклаш билан биргаликда илмий тал ки кот метод и сифатида иазария ва амалиёт бирлигини таъминлашга йуналтирилади.

«Ил гор педагоги к тажриба» шундай амалиётки, у хар доим ўзида янгилик элементларини, ижодкорлик намуналарини, на-ваторлик фаолият кирраларини мужассамлаштиради. Унинг асо-сий курсаткичи — натижавийлик яъни таълим-тарбия соҳасида йиллар давомида эришилган тургун самара ҳисобланади. Педагогик тажрибаларни урганиш сермашакдат меҳнат талаб кил ад и ва ўзига хос метод (суровнома, суҳбат, ҳужжатларни урганиш ва бошқа) ва шаклларга (педагогик уҳиш, педагоги к илмий гуруҳ ва бошқа) эга. Марказда бу булимнинг мавжудлиги ана шу талкиқдгларни амалга оширишни назорат остига олади, чунки ПТ бугун пайдо булган янгилик ёки йуналиш эмас, у >хар доим ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятида ўз аксини топади. Бошўача қилиб айтганда, ўқитиш жараёни маълум босқичлар, амаллар, усуллар, ҳаракатлардан ташкил топан технологик жараён ҳисобланади. Бу жараён Ўқитувчилар томонидан онгли ёки сти-хияли тарзда ташкил этил ад и ва маълум даражада таълим ма кради га эришилади. Шунини такидлаш зарурки, бугунги кун мамлакатимиз таълим корхоналарида кўплаб ижодкор ўқитувчиларни учратиш мумкин, улар ўз касбининг фидойила-ридир (биолог У. Мислибоев, математик Қ. Мусаев, бошлангич синф ўқитувчиси М. Абдурасулов ва ҳ.к). Бироқ педагоглар хар доим ҳам ўз янгиликларини «илтор тажриба» манбаига айлант-ришга улгурмайдилар, натижада бу методика янги ПТ даражаси-га кутарилмагани учун мактаб ёки туман остонасидан ташкарига Ҳатлаб утаолмайди. ■

..

Ана шу технологияларни урганиш, кайта лойихалаш, тако-миллаштириш, кейин эса таълим фазосига жорий этишни Марказ ўз зиммасига олган буларди.

5. «Педагогик технология» журнали таъририяти булими. Бугун бу журналнинг нашр этилишига эҳтиёж сезилаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. ўқитувчилар кулига илмий асосланган ва тажрибада синалган ПТ лойихаларини етказишнинг самарали йўли — бу махсус журнал нашрини ташкил этишдир. Рарб лав-латларила бу номдаги журналлар аллақачон ўз ўқувчнларига эга ва ўзлуксиз равишда чиқиб турибди (каранг: 1-чизма). Мисол учун, Японияда «Педагогик технология» журнали янон тили да хар у^и ойда, «Педагогик технология соҳасидагм тадўиўотлар» жур^и 1и йилига бир марта инглизтилида нашр этиляти.

Бугун мамлакатимизда чиқаётган илмий-методик журналлар (Халқ таълими, Бошлангич таълим, Соғлом авлод учун ва бошқа) замонавий ПТ муаммоларини ўз мундарижасига сингди-ра олмаяптилар ва бу табиийдир: уларнинг ўз мақсадлари, мавзулари, урганиш объектлари ва ўқувчилари бошқа-бошқа.

Педагогик технология журнали халқ таълими турлари фаолияти учун мулжалланган алоҳида технологияларнинг назарий ва амалий масалаларини ўзлуксиз ёритиб борган буларди.

Хуллас, «киссдан ҳисса» деганларидек биз Педагогик технология Давлат Марказини ташкил этиш давр эҳтиёжи эканлигини таъкидлаган ҳолда баъзи бир мунозарали фикрларни ўртага ташладик. Ўз истикдол ва тараққиёт йўлидан дадил кадам ташлаётган мамлакатимизда шундай Марказнинг келажакда фаолият кўрсатишига ишончимиз комил.

3.2. Янги педагогик технология принциплари

Янги технологияларни лойиҳалаш ва улардан таълим-тарбия жараёнида мақсадга мувофиқ ҳолда фойдаланиш маълум ўқунуниятларга асосланади. Бу асослар ПТнинг ўзига хос жиҳатларини ифода этади ва методи қадан фарқли томонларини кўрсатиб беради. Бошқача ўйлиб айтганда уларни ПТ принциплари деб аташ мумкин.

Принцип — латинча «принцип» сўзидан олинган бўлиб асос*_дастлабқилолат*_бошқарувчи гоя, умумШашган талаб қабил таъноларни аниқштади. Дидактикада олимлар"принципларини" "гурли"ча" талқин қилинади: педагогик фаолиятни йўлга соладиган дидактик ҳолатлар, тавсиялар (В.И. Загвязинский, Л.И. Гриценко), ўқитишнинг меъёрий асоси (М.А. Данилов), дидактика ва методиканинг барча саволларими ечиш учун умумий талаблар (И.И. Кобилякский), дидактик мақсадларга эришиш усуллари (И.Я. Лернер) ва ҳоказо.

Биз педагогик технология принциплари деганда лойиҳаланиши шув-тарбиявий жараёнини амалга оширишида нозори натижаларга эришиши учун риоя қилинадиган умумий меъёрлар ва талабларни тушунамиз. Демак у ёки бу педагогик ҳардиса принцип бўлиши мумкин, бироқ уни ўқх'в жараёнида ҳисобга олиш (риоя қилиш) зарур бўлса, яъни унга таянилса.

Олиб борилган аналитик-синтетик тадқиқотларнинг қурсатшлича, ПТ принциплари дидактик принциплардан тубдан фарқ қилади ва ўзида муҳим сифат қурсаткичларни

муҳассамлаштиради. Дарвоқе, таълимнинг тарихий ривожланиш босқичларида ўқув-тарбиявий жараёни амалга ошира оладиган ПТ мавжуд бўлганми ёки бу феномен бугун пайдо бўлди? Бу саволга академик В.П. Беспальконинг жавоби қуйидагича: «Педагогик технология хдр~ доим ҳар ўандай ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида мавжуд, бироқ энг макбул_ўқитиш ва тарбиялаш технологиясини танлаш ва англаган ҳолда бошқариш педагогика фани ва мактаб амалиёти ишсонийтлари доирасидан четда қрляпти» [5,176]. Аслида ҳам мактаб (блий ўқув " норти) " амалиётида ПТнинг моддий ташувчилари — китоблардан, техник воситалардан ва ўқитиш методикаларидан кўпдан буен фойдаланиб келинади ёки олдиндан режалаштирилган таълим-тарбия жараёни ўқитувчи фаолияти орқали амалиётга жорий этиляпти. Шу билан биргаликда ПТ — бу ўотиб қолган, қисувга олинган яланғоч лойиҳа эмас, балки таълим ва тарбия самарадорлигини . белгиловчи катор омилларни бадолаш имконини бераоладиган ижодкорлик яратувчилик фидойилик фаолияти натижасидир. ПТ принципларини аниқлашда қуйидаги ҳолатлар эътиборга олинади: 1) мавжуд жамият талабларига мос келадиган таълим-тарбия мақсади; 2) дидактик жараёнинг объектив қонуниятлари; 3) таълим-тарбия жараёнини амалга оширадиган шарт-шароитлар.

Янги ПТни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш ҳам ту-зилиш ҳам моҳият жиҳатдан яноитлик принципига асосланади. Бу принцип технология лойиҳаси яратилаётганда педагогик ти-зимининг барча элементларини ўзаро таъсир остида бўлишини ва ўзаро боғлиқлигини эътиборга олишни тақозо этади. Яъни, таълим мақсадининг қатъиян аниқланиши (нега ва нима учун?), ўқув жараёни мазмуни (нима?), ташкилий шаклларни (қандай?), ўқитиш методлари ва воситаларини (нима ёрдамида?) саралаш ва танлашга кумаклашиши, шунингдек ўқитувчининг маҳорат даражасига боғ-лиқў ҳолда дидактик жараён самарасини аниқдашга имкон бериши керак

Яхлитлик принципи педагогик технологияни ташкил этув-чи элементлардан бирини янгилаб ёки ўзгартириб, қолганларига тегмасликни, қайта қурмасликни инкор этади. Мисол учун, таълим мақсадини ўзгартириб, унинг мазмунини ёки ўқитиш жараёнини эскича қолдириш мумкин эмас. Нима учун'бугунги кунда Республикамиз халқ. таълими тизимида '-УКЗ'Р ўзгаришлар ва ислохотлар амалга ошириляпти?

Биринчидан, таълим-тарбия максоди янгиланди - эркин фикрлайдиган фукарони, баркомол инсон Шахсини шакллантириш зарур. Иккинчидан, бу ижтимоий бунортма ўз навбатида таълим мазмунини тубдан қайта Гришин, янги уўув дарсликлари ва дастурларини яратишни келтириб чикаради. Учинчидан, таълим-тарбиянинг янги мазмуни ахборотларни ўқувчи(талаба)ларга маълум вақт доирасида етказиш жараёнини тезлаштирувчи воситаларни талаб этади. Ана шу важдан янги педагогик ва ахборот технологияларини яратиш Президентимиз томонидан олимларимиз олдида кун дал аи г вазифа қилиб қуйиляпти. Педагогик фаолият норғизаётган ҳар бир шахс бу муаммоларни тугри англаб олиши ва таълим-тарбия жараёнига ижодий ёндашишлари зарур.

ПТ *мақсадли* таълим-тарбия жараёнини тавсифлайди. Агар анъанавий педагогикада мақсад муаммосига назариячилар ва амалиётчилар кам эътибор қаратишган бўлса, ПТда бу марказий муаммо ҳисобланади ва унинг икки жиҳати амалда ажратилиб кўрсатилади: 1. Ташхисланадиган мақсадли таълим ва ўқув материални ўзлаштириш сифатини объектив назорат қилиш. 2. Умумий ҳдлда шахсни ривожлантириш.

ПТ ук>-тарбиявий жараёни олдиндан лойиҳалаш ва кейинги босқичда бу лойиҳани синф(аудитория)да амалга оширишни кўзда тўтади. Шу боисдан ПТнинг муҳим принципи — бу булажак ўқув-тарбиявий жараёни *олдиндан лойиҳадаш* принциpidир. Тугрисини айтганда ҳамма ҳам лойиҳа муаллифи бўлвермайди. ўк^итувчи бу шарафли ном — «педагог-технолог» соҳиб бўлиши учун шу китобда қайд этилган дидактик масалалар ва уни ўал этиш технологияларини лойиҳалаш қонуниятлари билан чуқур таниш бўлиши керақ Бу эса, табиийки, ўқитувчидан ижодкор фаолиятни талаб этади. Лойиҳаланган технология даре мавзуйга ажратилган вақт доирасида жорий этилиши лозим. Ук_ув вақўти ПТни олдиндан Кури ища муҳим қуреаткич ҳисобланади ва ўқитувчи уни ҳисобга ОЛИИ1И шарт. Лойиҳаланаётган дидактик жараён синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражасига мое келиши, ҳамма учун тушунарли бўлиши жуда муҳимдир. Шундагина *якуийй натижа* кўлга киритилади.

Якуинин натижанинг *кафолатдашиши* ПТнинг япа бир муҳим принциpidир. Бу тушунча аслида нисбий характери эга, чункн тўзил!~ан технология амалга оширилгач, яхшими ёки ёмомми, ҳар кал а и мақпум натижалар бўлиши

ўқувчиларнинг уқўв материалларини турли даражада ўзлаштириб олишлари табиий. Бироқ бу ерда якуний натижа тасодифий ва паст кўрсаткичга эга бўлади. Гап мавжудлик алгоритмининг (Ма) кейинги икки босқичида кетяпти: назорат қилувчи ҳаракат (Нх) дидактик жараённинг натижавий якунини аниқлаб беради ва тўзатиш амали (Тўз) ўқувчиларнинг паст ўзлаштиришига сабаб бўлаётган дидактик жараён хатоларини йукртиш усулларини курсатади. Хуш, якуний натижа қайси саҳтда булиши керак?

Бу саволга жавобни ПТнинг жуда муҳим принкипи — ўқитишнинг *туғалланганл* ик принкипи жавоб беради. Ўқувчининг "тЧжрибаларни ўзлаштириш сифати (а) ўзлаштириш коэффикиенти <Ка) билан аникланишини таъкидлаган эдиқ Тадқиқртларнинг кўрсатишича, агар $Ka > 0,7$ булса уқитиш жараёни якунига етган, туғалланган деб ҳисобланади ва кейинги уқз'в мавзусини урганишга киришиш мумкин. Агар $Ka < 0,7$ булса ўқувчилар билан янги мавзуни урганиш факат "ўзлаштирмовчилар" сонини кўпайтиради. Шу ўринда қуйидаги ўолатга алоўида тухталиш лозим. Мамлакатимиз ўқув нортларида ўқувчиларнинг ўзлаштириш сифати — $Ka > 0,55$ булса, яъни ўқув материалининг 55 фоизи ўзлаштирилса "қоникарли" деб ўисобланаяпти. Фикримизча, бу курсаткич таълим тизимини ислох қилишнинг дастлабки босқичлари учун етарлидир. Сабаби ўзок йиллар давомида шаклланган эски таълим тизими — совет педагогикаси инқирозга ноз тутди ва мамлакатимизда миллий таълим модели яратилди. Унинг келгусидаги ижобий «портлаш эффеки» Президентимиз томонидан илмий асосланди. Ана шу «эффеки» натижасида уўУ^{вч}иларнинг ўзлаштириш сифати ҳам ошиб бораверади ва келажакда ривожланган давлатлар даражасига кутарилади. Демак Ка ўзгарувчан қийматга эга бўлиб, турли давлатларнинг ижтимоий-сиёсий соҳасидаги туб ўзгаришларни ҳисобга олади. Мисол учун, америкача бихевиорстик конқепқияда «муваффақўият қонуни» мавжуд бўлиб, ўқувчилар 95 фоиз саволларга туғри жавоб берсагина таълим муваффақияти туғрисида фикр норитилади.

Замонавий ишлаб чикдриш ўзида эгилувчан автоматлашти-рилган тизимни мужассам этганлиги билан ажралиб туради. Бугун янги технологиялар алмашувчанлик хусусиятига эга : за-рурат туғилса янги маўсулот турига мое холда ишчи ўринлар

кайта жихрзланиб, технологик жараён тўзилмаси зудлик билан , ўзгартирилади. Технологиянинг бу сифат курсаткичи эгилув-чанликдеб норитилади.

Эгилувчаняшс янги ПТларга хос асосий принцип ҳисобланади ёхуд у ПТнинг кулланиш сохаларини таълим мазмуни хджмига мое ҳолда бирмунча кенгайтиради. Гап шунда-ки, у ёки бу мавзу бўйича лойиҳаланган технология >еч бўлмаганда фан булимлари чегарасида, эгилувчанлик хусусия-тига эга булиши керак. Ўқитувчида кам куч ва кам вақт сарфи эвазига фан мавзулари бўйича дидактик жараён тўзилмасини ташхисли мақсадга мувофиқ тарзда алмаштири олиш ёки қайтадан лойиҳа (алаш имкони мавжуд бўлади. Мисол учун, физика фанининг «Куч» мавзуси бўйича лойиҳаланган технология аниқ урнатилган]Мавзу мақсадига мувофиқ кичик ўзгаришлар билан «Иш» мавзуси учун ҳам қўйлаш имкони бўлса, шубҳасиз, лойиҳа муаллифи эгилувчанлик принципига таяниб иш қилган бўлади.

Эгилувчанлик принципи асосида яратилган ПТлар таълим босқичларининг турлари учун ҳам қўйлади. Бу ерда фан дас-тури мавзулари бўйича ўЭ сони ва уларнинг мазмуни хажм жиёатидан ўзгаради, холос. Бу фикрни мисол ёрдамида тушун-тиришга ҳаракат қиламиз. Маълумки, кимё фани тегишли бўлган барча таълим муассасаларида (умумий ўрта мактаб, ак-демик лицей, касб-хунар коллежи, олий мактаб) ўқитилади. Шу фаннинг «Кислоталар» мавзуси бўйича олий мактаб тала-балари учун лойиҳаланган технологияга қисман ўзгартиришлар киритган ҳолда умумий ўрта мактаб ўқувчилари учун ҳам Қўйлаш мумкин. Бу ерда ўқув материалининг хажми (О) ва ўқувчиларнинг нокланганлик коэффиценти (е) ҳисобга олини-ши керак. Шундай қилиб, ПТнинг эгилувчанлигини таъминлаш ўқитувчидан дидактик ўжараёни қўйиш қонуниятлари билан чуқур таниш булишни таъёзо этади.

Янги педагоги к технологиянинг сифат курсаткичлари нималардан иборат? У бошўа со>;а технологияларидан қайси жиҳатлари билан фарўланади? Ана шу саволларга жавоб топиш учун қўйлаб педагогик адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилишга тугри келди ва натижада бу курсаткичларнинг асосий мазмуни аниўланди:

1. *Замонавийлик* Таълим амалиётига илмий асосланган ва гажрибада текширилган дидактикага оид янгиликлар, фаол

методлар ва шакллар, тартиб-қридаларни жорий этишнинг мажбурийлиги Миллий дастур ғоясидир. Аслида ҳам таълимнинг тараққиёт даражаси унинг мазмунига киритилаётган фан-техника янгиликлари билан тавсифланади. Педагогик жараёнда суствашиликка, ҳаракатсизликка йул куйиш мумкин эмас, акс ҳолда таълим инкирозга учрайди. Шу жихатдан олганда таълим мазмунини ўзлуксиз янгилаб бориш янги ПТнинг жиддий шартларидан биридир. Бу йуналишда олиб бориладиган ишлар, биринчи навбатда, ўқув дастурларидан таълим-тарбиявий аҳамияти кам булган тарихий материалларни чиқариб ташлаш макрадини белгилайди. Бу ҳаракатлар ўқув предметини шундай тасаввурлаш имконини берсинки, натижада укўвчиларда у ёки бу фан тугрисида мантилий хулосалар шаклланиши, ўқув материалларини ўзлаштириш жараёнини енгиллаши, эгалланган билимларни амалиётга куллаш имкониятлари вуудга келсин. Уқув материалларини тўзилмалаш фанлараро алоўаларни ҳам тигизлаштиришга, ихчамлаштиришга имкон бериши билан биргаликда баъзи бир ўқув ҳаракатларининг автоматлашувига Ҳам замин яратади, ўқув вақтини тежашга, ўқувчилар ўзлаштириши зарур булган билим ва куникмалар ҳажмини камайтиришга олиб келади.

2. *Иямийлик* таълимнинг дидактик масалаларини белгилашда фаннинг абстракция погоналаридан (р) тугри фойдаланиш ҳисобига эришилади. Ўқитиш назарияси ва ўқув-тарбиявий ишларни такомиллаштириш техникасини доимий равишда ривожлантириш шарт. Шундагина замонавий таълим тугрисида ижобий фикрлар айтиш мумкин бўлади. Бу эса ўз навбатида таълим-тарбия жараёнини ўзлуксиз таджиқ ҚИЛИШНИ, унинг натижаларини амалиётда кўллаш зарурлигини кўзда тўтади.

«ўқитиш технологияси — бу таълимни илмий асосда такомиллаштириш синоними ёхуд *ипмийлик* (таъкид бизники — Н.С.) биринчи галда у ёки бу ечимнинг қиммати тугрисидаги хусусий фикрга эмас, балки кабул килинаётган ечимларнинг илмий далилларга таянишини белгилайди» [31].

3. *Уқув жараёнини мақбушиштириши* — кам куч сарфи эвазига ун;итувчи ва ўқувчи(талаба)нинг ўқитиш максадига эришишдир. Бу эса таълим жараёни учун энг мақўбул шароит яратишни, лойнхаланаётган дидактик жараён босқичларига мое ҳолда ўқитиш методларини, шаклларини, техник воситаларни

танлаш белгиланган мавзу мақсадига мувофиқ тарзда ва ўқув вақти микдорини ҳисобга олиб амалга ошириш кераклигини талаб этади. Албатта, бу талаб уХитиш жараёни каерда кечаяпти, ўқитувчининг касб махорати, имкониятлари кандай, ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасига таълим мазмуни тугри келадими, деган катор саволларга ҳам жавоб топиш кераклигини уктиради (Бабанский НО.К).

4. *Уқитувчи ва ўқувчининг дастурли фаолияти* ўқув жараёнидан жамики ортик ҳаракатларни йукртишга, нокори ҳамжихатликни таъминлашга ва пировард натижада — кўзланган якуний натижаларни кулга киритишга интилишни ифодалайди. Дидактик жараённи лойиҳалашда укўтувчи «технолог» сифатида фаолият курсатади: ?хар бир дарсда таълим мақсадини аниқ урнатиши, утилаётган ўқув материалларни мазмунини саралашда ўқувчиларнинг ўзлаштириш фаолияти даражаларини (а), фанни баён қилишнинг илмий тилини ((3) ҳисобга олиши керак ва нихрят, ташкилий шаклларнинг мосини танлаб, белгиланган вакў доирасида самарали дидактик жараённи ташкил этади. Бу курсаткич талабига мое ҳолда ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун унга олдиндан алоўида тайёргарлик куриш керак бўлади. Умуман ўқув жараёнига олдиндан ишлов бермасдан, якуний натижаларининг таълим мақсадига мое келишини чамаламасдан, шунингдек ўқитиш давомида нозага келадиган нокулай х^{олатлар}га^{га} боғлиқ ҳолда бошкдриш имкониятларини ҳисобга олмасдан туриб ўқув жараёнини технологиялаштириш мумкин эмас.

5. *Ахборот технологияси ва техник воситалар* самарасини белгилайдиган дидактик материаллардан кенг фойдаланиш замонавий ПТнинг энг асосий белгиларидан биридир. Миллий дастурда ўқув-тарбиявий жараённи боигкаришнинг бу муҳим воситасига алоҳида ургу берилган. Бирок ахборотли воситалар (компьютер, электрон алоқа, радио, телевидение)дан фойдаланиш даражаси икки омил билан аникланади:

- а) ўқув жараёни учун ахборотли воситалар самара берадиган мавзунини аниклайдиган дидактик материалларни ишлаб чиқиш;
- б) Ўқитувчиларнинг ўз амалий фаолиятларида техник воситалар ва дидактик материаллардан методик жиўатдан тўрри фойдалана олиш тайёргарлигини текшириш.

Ахборотли таълим жараёни олдиндан педагогик лойиҳалангандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин.

Педагогик жараёни компьютерлаштириш истикболли йуналишлардан бири ва ПТнинг шугулланиши лозим булган соҳасидир.

6. Ўқув жараёни учун *замонавий моддий-техник базанинг* мавжуд булиши ПТнинг навбатдаги сифат белгисидир. Ўқитувчи ва УкуБчиларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун янги база яратиш, унинг таркибий тўзилишини лойихалаш ҳам назарий ва эмперик тадқиқотлар асосида амалга оширилади. Мисол учун, кувватли техник-технологик воситалардан фойдаланиш архитектурага оид катор ечимларни ўқув биноси лойихаланаётгандаёқ ҳисобга олишни ва тегишли кулай шароитлар (иклим, ёрурлик мебел, ва бошқа) билан таъминлашни тақрзо этади. Демак аудиториядан тортиб то нашриёт базасигача таълим воситалари таркибига кириб, уларсиз замонавий технологияларни тасаввур қилиб бўлмайди.

7. Ўқув-тарбия жараёни натижаларини *объектив назорат қилиш ва сифатли бахрлаш* ПТнинг ўз олдига қуйган натижавий мақсадидир. Маълумки, жа>;он педагоглари уношмаси томонидан тан олинган икки назорат тури мавжуд: *субъектив* ва *объектив*. Субъектив усулда билим ва қуникмаларни текшириш ўқувчи(талаба) олдига {ўйилган саволга олинган жавобни эшитишдан ҳосил қилинган таассурот остида Ўқитувчи томонидан амалга оширилади. Ва ухувчи жавоби ҳеч қандай ўлчов ва сифат мезони билан тақдосланмайди. Мисол учун, имтихон саволларига оғзаки жавоб беришни бахрлаш ёки ёзма ишларни текшириш субъектив назоратдир, сабаби бахрлаш сифатининг объективлигига қуйилган талаблар олдиндан шакллантирилган ўлчов билан солиштирилмайди.

Билим ва қуникмаларни назорат қилиш ва баҳолашнинг объектив усулида ўқитувчи ўз ҳукмини Ўқувчининг жавоби (ёки амалий ҳаракати)ни белгиланган таълим мақсадига мўъвожада маълум усуллар ёрдамида аниқланган сифат мезонларини ақс эттирувчи ўлчовлар билан солиштириш асосида қабул қилади. Субъектив назорат қилишда на фақат мулоҳазалаш ва бахрлаш аниқлиги йўқолади, балки булажак мутахассис шахсини шакллантиришда тўзатиб бўлмайдиган зиён етказиш мумкин. Мисол учун, ўқувчида батоба нисбатан нигислистик (бахрнинг турри қуйилганини инкор этиш) ёндашишни нозага келтириб чиқариш мумкин. Афсуски, катор йиллар давомида биз ўқувчилар билимини субъектив усулда назорат қилиб

келдик Бу эса, табиийки, ўқитувчи ва укз'вчи ўртасида қар доим ҳам ижобий муносабатларни шакллантиришга кафил була олмайди.

Тест объектив назорат қилиш усули бўлиб, бугун амалиётда кенг қўлланиляпти. Тестга қатор талаблар қуйилиб, уларнинг ичида асосийлари: мослик (адекватлилик), оддийлик аниқлик ва муайянликдир.

Мослик Тестнинг мослиги дейилганда тест топшириқдарининг ўқувчи(талаба)лар эгаллаши зарур бўлган билимлар мазмуни ва маъноси билан тўлиқ равишда ва аниқ мое келиши тушунилади. Тестнинг мазмунан мослиги дастлаб назарий таъутил (экспертиза) орқали, сунгра эса экспериментал усулда текшириб қўрилади. Назарий тахдил давомида тестнинг мазмуни 3/қув дастури ва уўув қўпланмаси билан тақдосланиб, унинг тугри ёки нотугри тўзил ганлИги ҳасида ҳулосага келинади. Бу борада ўқитувчи фаоллик кўрсатиб, ҳар бир фандан тўзилган тестни комиссия қуригидан утказиши керак Акс ҳолда тест мослик талаби чегарасидан чиқиши мумкин.

Аниқлик Тестни лойихўалашда уларнинг аниқлик даражасига алоўида эътиборни қаратиш керак Ўқувчи(талаба) тестни уқиши билан дарўол қайси фаолиятни бажариш зарурлигини, қандай билимларни ва қайси ҳажмда намоиш қилиш чегарасини чуқур англаб олиши керак Тестнинг аниқлик даражасини таъминлаш учун улар кетма-кет серияли экспериментлар ёрдамида текширилиб қурилади.

Оддийлик Бу талаб тест мазмунида мумкин қадар топшириқ/трнинг ифодаланишм фаолият турига қдраб содда ва тугри чизикди ўолатда бўлишини эътироф этади. Бунинг учун тест топшириқлари маълум дойра чегарасида ечилиши мумкин бўлган масалалардан ташкил топиши керак Агар бир топшириқнинг ўзида ечимини қутаётган бир нечта масалалар мавжуд бўлса, у ҳолда биз ўқувчи учун сунъий ҳолда Қийинчилик турдирамиз. Чунки улар тестдаги барча саволларни англаб олиши ва уларни хотирасида доимо саклаб туриши керак улардан бирига жавоб бера бориб, бошқаларига ҳам жавоб беришни унутмаслиги керак Агар ўқувчи номаълум сабабга қура саволларнинг бирини унутса ва унга жавоб бермаса, бу ҳрл унинг билимини нотугри баўоланишига сабаб бўлиши мумкин, аслида сабаби — эътиборсизлик бўлишига Қарамай. Яхшиси, тестларни ечишда ўқувчилар фаоллятини тааллуқли бўлмаган саволлар билан қалгитиш ва

мураккаблаштириш мақсадга мувофиқ эмас. Уларга оддийлик талабига жавоб бера оладиган кетма-кет тест таклиф этилгани маъқул.

Муайяндиқ Тестга кўйилган бу талаб унинг бажарилиш сифатини барча экспертлар (имтиҳон олувчи, мутахассис ва ў.қ) томонидан баёлашда карама-каршиликлар нозага келмасликни тақрзо этади. Бу деган сўз — тест таркибида ишончли ишлов беришга имкон бера оладиган аниқ ва ўзгармас натижа олиш мумкин булган топшириклар алоҳида ажратилиб кўрсатилиши керак Шунинг учун тестни тўзишда маълум фаолиятни акс эттирадиган топширикни ифодалаш билан чегараланмасдан, балки ўзида улчов тизими ва баҳолаш сифатини мужассамлаштира олган эталонни ишлаб чиқмш керак

Ўқувчининг фаолиятини бажариш сифати ҳақида хулоса чиқарувчи бундай булинмалар тестнинг муўим (жиддий) амаллари дейилади. Умуман тест амали деганда синалувчининг тест шартига биноан уни ечишда бажарган алоҳида ҳаракати тушунилади. Жиддий амаллар эса маълум предхмет бўйича ўқувчи билимини текширишнинг мақсадини аниқ ифода этувчи амаллардир. Тестнинг бу амаллар сонини ажратиш ва ҳисоблаш учун уларни тез топиш мақсадида эталонда турли усуллар билан белгиланади (тартиб раами билан белгилаш, ажратиб курсаTMш, қавс ёрдамида ва ҳ.қ)

Ўқувчилар билимини баёллаш жараёнини объективлаштириш мақсадида тест топшириқларини ноёрида тилга олинган талабларни ҳисобга олган ҳолда *табақсиноштириш* зарур. Фақат ту йул билангина куа-чамган мақсадга эришиш мумкин. Табакалаштиришда $x < x_p$ бир ўқувчининг маълум фан бўйича ўзлаштириш даражаси эътиборга олинади. Биз олиб борган илмий тадқиқотларда ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси турт синфга булинди (бу фаолият даражаларига мое келтирилган со-ндир) ва шунга мое ҳолда тест топшириклари ҳам табакалаштирилди.

Биринчи даражали тест — номахсул фаолиятни ифодалайди.

Иккинчи даражали тест — алгоритмли фаолият. Учинчи даражали тест — махсулдор эвристик фаолият. Туртинчи даражали тест — махсулдор ижодий фаолият билан тавсифланади.

Топширикларни табақалайштиришда бир неча курсаткичлар

эътиборга олиниши керак Жумладан, толширик ҳажми (чизма ишнинг, математик ҳисоблашнинг салмоғ-и, саволлар сони ва ҳ.к); уни бажариш учун зарур булган фикрлаш фаолиятининг тури (олдиндан маълум булган маълумотларни кайтариш, одат-даги шароитда билимларни кудлат, уқув муаммосини ечиш-нинг янги усулини топиш ёки кз'шимча адабиётлардан янги маълумотларни олиш); дастурлаштирилган жавобларнинг мав-жудлиги ёки йуклиги.

Дастлабки икки гуруҳ тести шу билан фаркланадики, топ-ширикларни бажариш учун номахсул фаолият талаб этилади, холос. Учинчи ва туртинчи синф тестларини ечиш учун эса ижодий характерга эга булган фикрлаш фаолиятини, яъни ижодкорликни намоён қилиш зарур. Бундан ташқари биринчи ва иккинчи даражали тест топшириклари мураккаблиги жиҳатидан кам фаркланадиган масалалардан иборат булиши мумкин.

Ўқувчилар билим ва куникмаларини баҳолашда автомат-лаштирилган назорат воситаларидан фойдаланишни йулга ҚУЙИШ ПТнинг шурулланиши лозим булган йўналишидир. Бу борада мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган Давлат Тест Маркази катта тажрибаларни тупламокда ва ўз ахборотномала-рида улар билан кенг китобхонлар оммасини таништириб бор-мокда.

Шундай қилиб, бу фаслда биз ПТнинг асосий принқипла-рини ёритишга ҳаракат қилдик Янги ПТ ўзининг педегогика ва катор бошқа фан нотукдари билан боклиқ булган хусусий на-зариясига эга бўлиб, у биринчи галда ўқув-тарбиявий жараён-ни илмий асосда куришга йуналтирилгандир. ўқитишнинг ах-боротли воситаларидан, дидактик материал л ардан, фаол метод-лардан самарали фойдаланишга асосланган ўқитувчиларнинг дастурли фаолиятига педагогик технология замин яратади.

(ў 3.3. Дидактик жараён лойихасининг интерфаол методлари

аҳ қ Дидактик жараён босқичларини муайян кетма-кетликда куриш ўқувчи{талаба}ларнинг билиш фаолиятини мавзу бўйича белгиланган максадларга мое ҳолда танланган *ухитит методлари* ёрдамида ташкил этиш демакдир.қ Ўқитиш методлари ўз моҳияти ва мазмунига кура маълум педагогик назарияга асосланган у ёки бу таснифга тегишли бўлади. Уларнинг самарадор-лиги гугрисида фикр норитилганда ўқитиш жараёнини изга со-

ладиган ва уни мақсадли йуналтира оладиган, ўқитувчи ва ўқувчи(талаба)нинг ҳамкорликдаги фаолиятини таъминлаш асо-сида жамият томонидан мўжтаб-ўқ-асбўунар -коллежи,, олий ўқув нортлари) олдига қўйилаётган мақсадга нечоғлик эришилаётган-нини кўзда тутиш керак! Ёхуд уХитиш методлари бевосита таълим амалиёти билан алоқдор қонқсғиядир. «Ўқўитиш мето ди дастлаб педагог онгида фаолиятнинг умумлашган лойиёси тарзида мавжуд бўлади. Бу лойиха амалаяётга ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятларининг ўзаро туташуви текислигида, *Ўқўитиш* ва уўйишининг аниў ҳаракатлар, амаллар ёки усуллар мажмуаси си-фатвда жорий этилади. Методнинг бошқд намоён бўлиш шакл-лари йуқ сабаби умумий ҳолда ўқитиш методи ўзида фаолиятнинг дидактик моделини ифода этади» [15, 35].

ГПедагогик нашрларда ўқитиш методларини фаол ва суёт гуруҳпарга ажратиш >оллари мавжуд. Агар ?хар бир метод бел-гиланган у ёки бу мақрадни ечишда ўз урнида ишлатилса, шубҳасиз, фаолдир. Педагогик технологиялар ҳам дарёда Ўқувчи(талаба)лар фаоллигининг ноқори даражасини таъминлаш асосида олдиндан белгиланган мақсадга эришишга Қаратилади. Шу боисдан бу фаелда >али педагогик амалиёт учун нотаниш бўлган чет эл дидактикасига оид методлар ҳақида фикр норитилади.

Американинг «5Ггее1 лаху» (куча қонуни) дастури бугунги кунда ер нозининг қўплаб давлатлари томонидан «аср»га олин-ган ва таълим маконига урнашиб қрлаяпти. Бунга сабаб дас-турдан ўрин олган нозлаб ўқитиш методларининг фаоллиги, жозибалиги ва таъсирчанлигидир. Улар ёрдамида ўқувчилар ўз фикрларини эркин ифодалаш, ахборотларни танқўидий к^абул Қилиш, жамоада ишлаш, ўз мавқеини мустаҳкамлаш, фикрларини ҳимоя ҚИЛИШ, ҳақ-ҳукз'қларини англаб етиш каби имко-ниятларга тезда эга бўладилар. Уўитувчи эса дидактик жараён-ни қуришда бу методлардан оқилона фойдаланмоғи, уларни мавзу бўйича уўув элементларининг мураккаблиги ва вақл" тигизлигига қараб чариштирмоғи лозим. Қуйида «3хгее! ҳи» дастуридаги баъзи методлар билан танишасиз, уларнинг сиру-синоати ва сеҳридан воқиф бўласиз.

«АВДИЙ ХУЖУМ»

«Аклий ҳужум» методининг моўияти жамоа ҳамкорлиги асўи;- муаммони ечиш жараёнларини 60% . бўйича бир канча босқичларга (ғояларни генерациялаш, уларни танкидий ва конструктив хрлатда ишлаб чиқиш) ажратишдан иборат. Даре жараенида, «аклий аджум»дан мақсадли фойдаланиш ижодий, ностандарт тафаккурлашни ривожлантириш гарови Ҳисобланади.» Аклий ҳужум»ни уноштириш бирмунча содда бўлиб, ундан таълим мазмунини ўзгартириш жараенида фойдаланиш билан биргаликда ишлаб чиқариш муаммоларининг ечимини топиш-да ҳам жуда қул келади. Дастлаб гуруҳ йирилэди ва улар олдиға муаммо куйилади. Бу муаммо ечими туррисида барча иштирок-чилар ўз фикрларини билдирадилар. Бу босқичда ҳеч кимнинг ўзға киши ғояларига «ҳужум» ўилиши ёки баўолашиға ҳаққи йуқ. Демак «акўлий ҳужум» йўли билан қисқа даўиўаларда унлаб ғояларни нозаға чиқиш имкониятлари мавжуд бўлади. Аслини олганда ғоялар сонини қулға киритиш асосий мақсад эмас, улар муаммо ечимини окшнона ишлаб чиқиш учунгина асос бўладилар. Бу метод шартларидан бири ҳеч кандай ташқи таъсирсиз катнашувчиларнинг ҳар бири фаол иштирокчи булиши керақ Билдирилган ғояларнинг беш ёки олтитасигина асосий ҳисобланиб муаммо ечимини топишға салоўиятли им-кониятлар яратади.

Шундай қилиб, «аклий ҳужум» кридаларини кўйидагича белгил аш мумкин:

- олға сурилган тоялар боўоланмайди ва танкид остиға олинмайди;
- иш сифатига эмас, сонига кхаратилади, ғоялар канча кўп булса шунча яхши;
- исталган ғояларни мумкин каяар кенгайтириш ва ривожлантиришға ҳаракат қилинади;
- муаммо ечимидан ўзоқ ғоялар ҳам қуллаб-қувватланади;
- барча ғоялар ёки уларнинг асосий мағзи (фаразлари) кайд этиш йўли билан ёзиб олинади;

- «хужум»ни утказиш вақти аникланади ва унга риоя қилиниши шарт;
- бериладиган саволларга қисқача (асосланмаган) жавоблар бериш кўзда тутилиши керак

Вазифаси. «Аклий хужум» кийин вазиятлардан кўутулиш чо-раларини топишга, муаммони куриш чегарасини кенгайтириш-га, фикрлаш бир хиллилигини йукртишга ва кенг доирада та-факкурлашга имкон бсради. Энг асосийси, муаммони ечиш жараёнида курашиш муҳитидан ижодий ҳамкорлик кайфиятига утилади ва гуруҳ (синф) янада жипслашади.

Объекти. Кўлланиш максадига кура бу метод универсал хисобланиб тадқиқртчиликда (янги муаммони ечишга имкон яратади), ўқитиш жараёнида (ўқув материалларини тезкор ўзлаштиришга каратилади), ривожлантиришда (ўз-ўзини бир-мунча самарали бошқариш асосида фаол фикрлашни шакллантиради) асқотади.

Кулланиш усули. «Аклий ?ўужум» иштирокчилари олдига КЗ'йилган муаммо бўйича кўр кандай мулохаза ва таклифларни билдиришлари мумкин. Айтилган фикрлар ёзиб борилди ва уларнинг муаллифлари ўз фикрларини қайтадан хотирасида тиклаш имкониятига эга булди. Метод самараси фикрлар хил-ма-хиллиги билаи тавсифланди ва хужум давомида улар танкда Қи;!!1нмайди, қайтадан ифодаланмайди. Акўий хўжум тугагач, муҳимлик жихатига кура энг яхши таношфлар генерақияланади ва муаммопи ечиш учун зарурлари танланади.

Изоў: Хур^{Ч(а)ў1'} китобхон, мана, амсрикача «аклий хужум» методи билан қисман танишдингиз (сиз, эхтимо.1, олдндан танишдирсиз). Лнтмоқчи булган фикримиз инкор ва таъкид хусусида: бу метод муаллифлири билшнг аждодларнмиз-дир. Ха-ти Америка кяшер этплмагаи бир даирда ўз акўп маипўшаси билан дунсни ёритган комуспй олимларимизнп (Аҳмвд ал Фаргоний, Абу Наср Форобпй, Ибн Сино, Бсрунпй ва бошўа) оласноми, ёки етгн шўлимнп забт этган шоҳу султомла-римизни оласизми, улар ўз муаммоларини ечишда ана шу мстоддан кенг фопдала-нишган. Бобокалонларимиз бу методни бошқача номлашган, яъни: «кспгаш», «машварат», «маслаўат» дсб аташган. Мпсол учун, Соҳибқцнон Амнр Тсмур аьтт-нат олдиди турган муаммоларнл ечишда машварат чак>фиб барча сарой аҳпннинг, вазнру-уламоларнинг. фарландпарин!тнг фикрларинн диққит билан эшптган на улар асосида ягппа хукм чнкарган. Бу ўолатлар кўпроқ ҳарбпп нориш олдиди чакирилган машваратларда намосн бўлади. «Агар (ганнм устнга} лашкар тортмоқчп булсам, уруш-ярашдан ургага сўз ташлаб, аммрларимнинг бу пккоиидан кай бири-га мойиллипи бнлишга пнтплардпм. Агар ярашдан сўз очешар, бунинг фойда-сини уруш (пенпга солпштпрпб кулардим. агар урушга мойил булсалар, унпнг нафъ на фойдасн! яраш зиспига таққослаб кулардим, ўнк-қ бири фойдалпроқ булса, шунп пмнёр «илардим» [28қ. Бугун ана шу;(ар ҳакнда уйга толпб. «гарб шариун урганган»лпп1П1 яна бир карра пшонч ҳосил рилами з.

«АЖУРЛИ АРРА»¹

«Ажурли арра» мстоди тўзилиш жихатидан ўзида қуйидаги босўичларни камраб олади:

1. Топшириўни булиш: Топшириқ ва матнли материаллар бир нечта асосий қисмларга (ёки мавзуларга) қирқилади.

2. Бирламчи гурухлар. Х>ар бир гурух аъзолари қирқилган мавзуни олишади ва экспертга айланадилар.

3. Эксперт гурутушри. Кулида бир мавзуга оид ўқув топши-риўлари мавжуд булган ўқувчилар мавзуни муўокама ўилиш, бошқаларга ургатиш режасини эгаллаш учун эксперт гуруўга бирлашадилар.

4. Бирламчи гурул;лар. Уъўувчилар ўзларинмнг бирламчи гу-ру>(ларига қайтадилар ва эксперт гурухдарда урганганларини ўкитишади.

Изоў: «Ажурлк арра» моҳиятига аникдик киритиш учун баъзи бир тавсияларни ёритиш лозим.

1. ўкитиш жараёнига бу тарзда ёндашилганда ўқувчиларнинг ҳамкорликда ишлашига ва 1ўис>;а вақт ичида катта ҳажмдаги ахбо-ротларни ўзлаштиришларига имкон турилади.

2. У ёки бу фаолиятни дарсда амалга ошириш учун ўқувчиларга бошлангич ахборотларни ўзатиш зарурати турилса, маърўза ўрнини боса оладиган самарали инструментарий ҳисобланади.

3. ўкитувчи мураккаб мазмунли мавзулар бўйича ўқувчиларни дарсга тайёрлаш учун олдиндан уларнинг ҳар би-рига мулжалланган алоҳида ахборотли пакет тайёрлайди. Уида дарсликдан, кушимча тарзда газета, журнал, макрлалардан материаллар булиши керак-

4. Хар бир ўқувчи 2 гурух таркибида ииўтирок этади: даст-лаб «ўз уйи» (бирламчи) гуруҳига, кейип эса «эксперт» гуруҳига бирлашиб, уқув элементларини мустақил урганишади. Эксперт гурухўини тезда таижил этиш учун ўқувчилар олган ахборотли пакетларда хар бир мавзуга оид материаллар бир хил раигдаги кртзларга ёзилган ёки рангли кдлам билан кргознинг бирор бир бурчаги буялгани маъкул.

¹ Ажур фрннкўзча «а]оиг" сўзидан олинган бўлиб «бир ёкдан иккинчи екўа упан, икки тпмони очи қ" маъносини англатадп.

5. Ҳар бир гуруҳда 3 тадан 5 тагача киши (ўқувчилар сонига қараб) бўлиши мумкин. Х^аР бир ўқувчи «ўз уйи»лагиларни ва қайта учрашиш жойини аниқлаб олиши керак

6. Ўқитувчи ўқувчиларни «рангли» топшириқлар асосида гуруҳга бирлашишини таклиф этади ва улар алоҳида мавзулар бўйича экспертга айланади. Мисол учун, «қизил»ларни синф хонаси охирида, «кук»ларни эса мактаб йулакчасида учрашиши белгиланади. ҳар бир эксперт гуруҳда 3 тадан кам ўқувчи бўлмаслиги керак

7. Гуруҳларга ахборотли пакет тарқатилади. ҳар қайси гуруҳ₁ турли хил материаллар тупламини олишлари ва уларни ўқиши, муҳокама қилиши, айнан шу ахборотлар бўйича экспертга ай-ланиши лозим. ўқув материаллари бўйича «эксперт» бўлиши унуп ўқувчиларда ваўт етарли бўлиши керак Бу учун агар материаллар мураккаб ва катта бўлса, эҳтимол, бир даре тўлиқ талаб қилинади.

8. Ўқувчиларга қўйидагича топшириқлар берилади:

- пакетдаги материалларни *кунт* билан урганинг ва муҳокама қилинг;

- .- бир-бирингиздан суранг ва ўқув материалларини ҳар би-рингиз тушуниб олганингизга ишонч ҳосил қилинг;

- ўз «уйингиз» гуруҳини ўқитиш зарурлигини қисобга олиб материалнинг муҳим ўқув элементларига эътиборни қаратинг.

9. Ўқувчиларнинг ўз «уйларига» қайтишлари илтимос қилинади. Хўр бири ўз «уйи» — гуруҳига ахборот беради. Шак-сиз, «уй» гуруҳида эксперт гуруҳўааридан биттадан ўқувчи бўлиши шарт. Ўқувчи урганиб келган материалларни ўз гуруҳи ўқувчиларига ургатиш жавобгарлигини бўйнига олиши лозим. Бу жараён ўқув материалнинг ўзлаштириш зарурлигига қараб яна бир соат давом этиши мумкин.

10. Ўқувчилар бир-бирларидан ахборотларни урганишиб бўлишгач, ўқитувчи олдиндан режалаштирган фаолият тўрини ўтказиши мумкин.

«МУНОЗАРА»

Бу метод ёрдамида укўвчиларга муайян муам-мо бўйича тўлиқ ахборот-лар етказилади, мунозара учун танланган мавзуни *ўқувчялар* аёвсиз «штурм» қиладилар ва пировард на-тижада муаммога тегишли маълумотларни атрофлича урганадилар.

Муно 1арани утказиш методикаси

1. Мумшара олиб борувчи — бошловчи (укитувчи, журналист, бошлик ва хрказо) мавзуни олдиндан танлайди ва иштирокчи-ларни таклиф этади.

2. Бошловчи иштирокчиларга «аклий хужум» топширигини беради ва ушшг қоидаларини тушунтиради:

- «%\$жухя»*Аан* макрад — муаммо ечимига оид вариантларни мумнош едщ!)

кўпроқ таклиф этиш;
- ўз яўПтВДрокинғизни марказлаштиришга ҳаракат кдлинг ва днвдўтни тухаммо ечимига қаратган >олда фикрлар билдиринг. Бищщрстпаи 1оялар умумий фикрга зид булсада, ўеч бири рад

- бошща иштирокчилар гоёларини ҳам ривожлантиринг;

- *тжтф* этилганларни баёолашга ўринманг, бу иш билан сиз кейинршў шяўррыанасиз.

3. Бвшшиавчи котибини тайинлайди ва у нозага келган барча гаятартш ёаяйё боради. Муўокама вақтида сўзга чикувчилар тартиби урваиЕвада, мунозарага барча иштирокчилар жалб этилади ва уллрга ўз фгакдаларини ифодалаш учун имкониятлар берилади. Агар бқфор €шр ззшии томонидан «аклий ?ўужум»ни утказиш кридалари буниноа, йшшновчи зудлик билан муҳокамага аралашади. Биринчи *боскэт* янга !ШШ1ар пайдо булгунча давом этаверади.

4. Ксшивавчи иштирокчиларнинг танкддий тафаккури «чарх-ланшши» учра қискдча танаффус эълон кдиади. Кейин иккинчи *босх&ч* ©шиашанади. «Акпий хужум» иштирокчилари гурухланади ва бқриаврш йбосқичда билдирган гоёларини мустахкамлайдилар.

Гоялар гуруҳ бўйича бирлаштирилиб, муаллифлар уларни таҳлил қилишга киришадилар ва натижада ўртага қуирилган муам-монинг ечимига тегишли булган фикрларгина ажратиб олинади.

Бошловчи мунозарага якун ясайди.

Изоў: Америкача мунозара методи турли шаклларда ташкил этилиши эътироф этилган. Бизнинг амалиётда энг кўп тарқалган тури — бу «телемунозара» ҳдообланади ёки аниқроқ айтадиган бўлсак журналист Қуддус Аъзамнинг укўвчилар билан телему-локоти ана шу методнинг ўзгинасидир.

Телешоу усулидаги мунозара афзалликлари хусусида икки ОРИЗ: бу шаклда ташкил этиш бир вақтнинг ўзида гуруҳда маърўза ва мунозара методларини кўллаш имкониятини беради. 3-5 киши булган гуруҳ олдиндан танланган мавзу бўйича бошка катнашчи (томошабин)лар иштирокида мунозара утказадилар. Томошабин-лар муҳокамага кейинроқ қушилишиб, ўз фикрларини айтишади ёки савол берадилар.

Телешоу шаклида ташкил этилган мунозарада берилган мавзу бўйича турли фикрларни бирмунча аниқ ифодалашга имконият турилади. Албатта, бу ерда муҳрамага жалб этилганлар суўбатта пухта тайёргарлик қуришлари ёки шу соҳа билимдонлари бўлишлари билан биргаликда асосий мавзудан четга чикиб кет-масликлари керак

Телешоуда хар бир иштирокчига ўз фикрини тўлиқ баён қилишлари учун кенг имкониятлар берилиши лозим (3-5 мин). Бошловчи мунозара боришини кўзатиб боради, агар белгиланган мавзудан четга чикиш ўоллари рўй берса, дархрл мунозарага ара-лашиши шарт.

«ЎЗ УРНИНГНИ ТОП»

Агар синфда у ёки бу мавзу бўйича тортишувлар вужудга келса бу метод ёрдамида муаммонинг ечимини топиш мумкин. Ундан кўпинча дарснинг кириш қисмида фойдаланилади ва утилаётган мавзуни урганишга турли хил ёндашувлар маежуд-лиги намоиш этилади. Бу бир томондан. Иккинчидан, ўқувчиларга ўз фикрини баён қилишга, мулокот қуникмаларини қайтадан тўзатишга имкониятлар мавжуд бўлади. Учинчидан, даре сунгида ўқитувчи томонидан мавзуни ўзлаштириш даражасини бахрлаш ани*; амалга оширилади.

1. Синфнинг карама-карши бурчакларига иккита плакат осилади. Уларнинг бирига «розиман», бошкасига «рози эмас-

ман» деган сўзлар ёзилиши керак. Плакатларда баъзи бир мавзуга оид саволлар бўйича билдирилган қарама-қарши фикрлар I ҳам ёзилиши мумкин. Масалан: «анжир гуллайди ва мева тугади», ёки «анжир гулламадан мева тугади».

2. Дарсни ташкил этиш қридалари муҳокама қилинади.

3. Қаралаётган муаммо нозасидан ўз фикрларига мана қандайдиган плакат ёнига бориш зарурлиги ўқувчиларга таълиф этилади.

4. Булинган ўқувчилардан ўз қарашларини асослаш суралади. Бу пайтда бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга утиш рухсат : этилади ва шу тарика синф ўқувчиларининг ҳаммаси жалб этилади.

5. Муаммо бўйича фикрлар билдирилгач, ўқувчилар ичида мунозара давомида ўз нуқтаи назарини ўзгартирганлар ва бошқа гуруҳга утувчилар бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда улар ўз ўрнини ўзгартириш сабабларини асослаши керак бўлади.

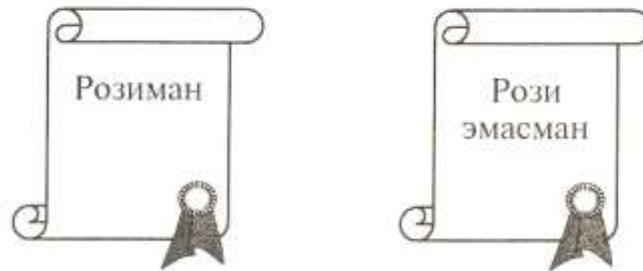
6. Оппонентлардан иштирокчилар ичида муаммо нозасидан энг ишончли фикр айтган ўқувчиларни аниқлаш суралади.

«КИЧИК ГУРУХЛАРДА ИШЛАШ»

«Кичик гуруҳларда ишлаш» методи ўқувчиларнинг дарёда фаоллигини таъминлайди, ҳар

қ бири учун мунозарада қатнашиш ҳуқуқини беради, бир-биридан синфда урганишга имкон туғилди, бошқалар фикрини қадрлашга ургатади.

ман» деган сўзлар ёзилиши керак. Плакатларда баъзи бир мавзуга оид саволлар бўйича билдирилган қарама-қарши фикрлар ҳам ёзилиши мумкин. Масалан: «анжир гуллайди ва мева тугади», ёки «анжир гуллагандан мева тугади».

2. Дарсни ташкил этиш қоидалари муҳокама қилинади.
3. Қаралаётган муаммо юзасидан ўз фикрларига мос келадиган плакат ёнига бориш зарурлиги ўқувчиларга таклиф этилади.
4. Бўлинган ўқувчилардан ўз қарашларини асослаш сўралади. Бу пайтда бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтиш рухсат этилади ва шу тариқа синф ўқувчиларининг ҳаммаси жалб этилади.
5. Муаммо бўйича фикрлар билдирилгач, ўқувчилар ичида мунозара давомида ўз нуқтаи назарини ўзгартирганлар ва бошқа гуруҳга ўтувчилар бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда улар ўз ўрнини ўзгартириш сабабларини асослаши керак бўлади.
6. Оппонентлардан иштирокчилар ичида муаммо юзасидан энг ишончли фикр айтган ўқувчиларни аниқлаш сўралади.

«КИЧИК ГУРУҲЛАРДА ИШЛАШ»

«Кичик гуруҳларда ишлаш» методи ўқувчиларнинг дарсда фаоллигини таъминлайди, ҳар бири учун мунозарада қатнашиш ҳуқуқини беради, бир-биридан синфда ўрганишга имкон туғилади, бошқалар фикрини қадрлашга ўргатади.

Кулланиш усули

1. Фаолиятни танлаш. Мавзуга оид муаммо шундай танланади-ки, натижада ўқувчилар уни урганиш (бажариш) учун ижодий фаолият курсатишлари зарур бўлади ва вазифалар белгилаб олинади.

2. Зарурий асос яратиш. Ўқувчилар кичик гуруҳ ишида катнашишлари учун танланган фаолият бўйича баъзи билим, куникма ва малакаларни олдиндан эгаллагаи булишлари керак

3. Гуруҳни шакллантириш. Одатда ҳар бир гуруҳда 3-5 ўқувчи бўлади, (эҳтимол, кам ёки кўп булиши мумкин). Агар гуруҳда ишлаш у ёки бу ёзма жужжат тайёрлашни талаб этса, яхшиси 2-3 кишили гуруҳ тўзилгани маъкул. Гуруҳ улчови ма-саланинг муўимлиги, синфдаги ўқувчилар сони, ўқувчиларнинг бир-бири билан конструктив ҳолатда ўзаро ҳаракатига боғлиқ ҳолда ўзгаради. Энг яхшиси, «гстроген» гуруҳ ташкил этишдир (жинси, ўзлаштириш даражаси ва бошқа белгилар асосида). Гуруҳда ишлаш ўқувчилар ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлашга таянади. (Мисол учун, бир ўқувчи мунозарани бошқаради, иккинчиси ёзиб боради, учинчиси спикер (сардор) ролини утайди ва ҳоказо). Синфий гуруҳларга ажратиш, хоҳиш бўйича ёки ҳисоб бўйича амалга оширилади.

4. Аниқ йх.]-йхриқлар курсатиш. Ўқувчиларга фаолиятни бажариш бўйича аниқ ва ҳажм жиҳатдан кўп бўлмаган тушун-тириш берилади. Ўқитувчи гуруҳларнинг ишлаш тезлиги тур-лича булишини инобатга олган ҳолда вақт чегарасини айтади. Гуруҳлар керакли материаллар ва ахборотлар билан таъминланади. Ўқувчилар гуруҳда ишни бошлашлари учун ўқув вазифа-ларини аниқтушуниб етганлигнтекшириб курилади.

5. 1ўуллаб-куватлаш ва йуналтириш. Ўқитувчи зарурат тугилса гуруҳ?утар ёнига навбатма-навбат келиб тугри йуналишда ишлаётганлигини қайд этади ёки уларга ёрдам беради, гуруҳларга тазйик утказилмайди.

6. Муўокама кдлиш ва бахрлаш. Гуруҳдтр якуний босқичда иш натижалари бўйича ахборот берадилар. Бунинг учун ҳар бир гуруҳ ўз сардорини белгилайди. Зарурат тугилса фаолият натижалари бўйича билдирилган фикрлар ўқитувчи томонидан ёзиб борилади. Мухими, гуруҳда муаммо ечимининг асосланишини аниклаштириб олишдир. Агар вақт етарлича булса, у ёки бу фикрни аргументлаш-да гуруҳлар бир-бирига савол ҳам беришлари мумкин. Кичик гуруҳларда ишлаш натижалари ўқитувчи томонидан бахрланади. Бунда фаолиятни тугри ва аниқ бажариш, вақт сарфи асосий мезон ҳисобланади.

«МЕННО»

Якка тартибда ёки кичик гуруҳлар би--лан иш олиб боришни хоҳлаган ижодкор ўқитувчига «Менно» методидан фойдаланиш тавсия этилади. Бунда кичик гуруҳ (ўқувчи)га аниқ топшириқ берилади. Мй-сол, «!Ўзбекистон фукароларининг ҳукуклари» таснифи хилма-хил. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳ учун алоҳида топшириқ тайёрлайди.

I. Конституциявий ҳуқуқлар.

I. Маъмурий ҳуқуқ асослари.

II. Фукаролик ҳукуклари асослари.

IV. Меҳнат ҳукуклари асослари.

V. Экологик ҳукуклари асослари.

Ҳар бир гуруҳ топшириқ олади ва 3 дақиқа давомида муҳракма қилишади, сунгра ҳар гуруҳлардан биттадан вакил ўқитувчи столига келишади ва тайёр «менно»ни олиб қайтишади. Бу ўзун қирқилган қогозлар — «тиллер* бўлиб, уларда хилма-хил ҳуўқ нормалари баён қилинган бўлади. Гуруҳ вакили тиллардан танлаб олади ва ўз гуруҳига олиб келади, кейин бошқа ўқувчи шу ишни бажаради ва зарурий материаллар йирилгунча бу ҳолат да-вом этади. 10 даўқа давомида топшириқ муҳокама қилинади ва расмийлаштирилади. Бу жадвал қулда тайёрланиши ҳам мумкин ёки жавоблар оғзаки ҳам бўлиши мумкин. Бошқа гуруҳ вакиллари саволлар беришади, ўқитувчи эса гуруҳ ишларини, сардор фао-лиятини баҳолаб боради.

«КИЧИК ГУРУҲДАРДА БОСМА МАТЕРИАЛЛАР БИЛАН ИШЛАШ»

Кичик гуруҳларда ишлашнинг яна бир самарали методи — бу нашр ўйлинган материаллар билан ишлаш ҳисобланади. Ўқувчиларнинг зарурий ахборотларни излаб топишлари, назарий билимларни мустаҳкамлаш ёки таснифлашлари, назарий материалларни чуқур англаб олишлари учун бу методдан фой-даланиш яхши самара беради. Синф 4-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўлинади. Гуруҳ бир хил ёки турлича мазмунда-ги тошпириклар, газеталар, журналлар, фотоальбомлар, бнолле-тенлар олишади.

Зарурий материаллар: А-1 форматли ок крроз, қишчи, ел им. Гопширикшр:

А) газеталардан инсон ҳуқуқдарм туррисидаги ахборотларни топинг ва куйидаги тартибда уларни жойлаштиринг:

1. Фухаролик лУКУКлари.
2. Сиёсий ўқуқлар.
3. Иқтисодий ҳуқуқдар.
4. Ижтимоий ҳуқуқлар.
5. Маданий ҳуқуқлар.

Б) инсон ўқуқўорини жорий этиш шакллари намоиш этинг. Жорий этишнинг 4 гуруҳи мавжуд:

- риоя қилиш;
- бажариш;
- фойдаланиш;
- куллаш.

Ҳар бир гуруҳ (улар 4 та) топширик олади, газетадан керак-ли материалларни топади, ма'крлаларни, суратларни кирўиб олади ва плакатга елимлайди, зарурий матнни шархлайди. Ҳар бир гуруҳ; ўз сардорини аниўлайди ва улар иш якуни туррисида ҳисобот берадилар. Бошўа гуруҳ ўқувчилари саволлар бериша-ди ва ишни баўолашади.

Бу методни куллаш давомида уўвчилардан барча материаллар йигиб олинади, аксинча уўвчилар газеталардаги бошқа ўзизхарли ма'крлаларни уқишга киришиб кетадилар ва сардор-лар фикрларига ьу'лоў солмайдилар. Ўқувчилардан эўтиёт бўлиб ишлаш талаб этилади, ортикўча крроз кирўиш, елимлаш, синфни ифлослантиришга йул куйилмайди.

«ДЕБАТЛАР»

Дебатлар асосида дарсларни

ташкил этишдан кўзда тутилган

асос^{тм} мақсад муаммонинг ечими-^{ми} топишда ўқувчи ўзгаларни ўз ёндашувининг туррилигига ишонти-Р^{ишди}Р- ў³ фикрини аниқ ва ман-тилий баён этиш, бунинг учун эса

ишонарли дал ил л ар ва хулосалар топиш куникмаларини шакл-лантиришда дебатлар утказиш самарали метод ҳисоблаиади.

Улар ўқувчиларда ижтимоий фикрни ўзгартиришга таъсир этиш қобилияти мавжудлигига ишонч туйғуларини ривожлан-тирад и.

Методик тавсиялар:

Дебатлар мавзусини англаб етишлари учун ўқувчиларга ша-роит турдирилади. Бунинг учун эса мавзунини *резолноқия* шаклида ифодалаш керак бўлади. Маълумки, резолноқия ҳар доим мав-жуд ҳдлатни ўзгартиришни талаб этади. Мисол учун, «кабул қилинган: *АКШ Олимп суди олий жазонинг ноқонституциявийли-лигини тан олди*».

Машгулотга маҳаллий мутахассислардан (олимп, врач, муҳандис, ижтимоий арбоб ва бошқа) бири таклиф этилади.

Дебатда катнашиш учун иқтидорли ўқувчилар танланади ва улар икки гуруҳга ажратилади: резолноқияни қўллаб-қувватлайдигани ва уларга қарши чиқувчи иштирокчилар; улар дебатларни утказиш ўқидасини чуқур ўзлаштирган бўлишлари керак Гуруҳ сардори регламентга риоя қилишни кўзатувчи -ёрдамчини тайинлайди.

«Конструктив аргументлар» (3-5 та ўолатга асосланган, мантилий ифодаланган ва дал ил и й материаллар билан мус-таҳкамланган аргументлар) тайёрлаш учун ўқувчиларга етарли-ча вақт берилади. Уларга муаммонинг қуламини англаш ва баҳсда У³ фикрини саклаб қолишлари учун аниў, мантикий аргументлар тайёрлашда уқитувчи ёрдам бериши керак Шу билан биргаликда уХувчилар кхарши гомон билдирган фикрларни қандай бўлиши мумкинлигини тахмин қилишлари ва олдиндан бу фикрларни инкор этишга ҳам тайёргарлик қуришлари ло-зим.

Баҳслашув натижасида ўқувчилар нималарни қулга кири-тиш мумкинлигини тушуниб етсагина дарё самараси тугрисида гапириш мумкин.

Ўқувчиларни шундай далил-исбот топиш қуникмаларини эгаллашга ургатиш керакки, натижада билдирилган фикрни қарши томоннинг муҳркама қдлишига ўрин қолмасин. Шунда-гина ўқувчилар тенгдошларининг қарашларини ҳурмат қилишга ёки хусусий тасаввурларини синфдошининг фикри олдида ожиз эканлигини тан олишга урганади, энг асосийси, уларда эркин фикр норитиш қуникмалари шакллана боради.

Дебатларни утказиш тартибн:

1.Ўқитувчи на дебат иштирокчилари синфдан жой олиша-ди.

Кулай

бўлиши учун резолноқияни қўллаб-

кувватлайдиганлар ўқитувчининг Унг томонига, каршилар эса чал томонига жоилашишгани *маъкул*.

2. Ўқитувчи кискача мухокама мавзусини ва иккала резолноқия вариантларини баён килади, сўзга чикувчилар учун вақтни белгилайди.

3. Ўқитувчи дастлаб резолноқиями куллайдиганларнинг би-ринчисига сўз беради ва ундан конструктив аргументларни баён қилиш суралади. Иложи булса сўзга чикувчилар тартибини хар бир гурух аъзолари учун олдиндан белгилаш керак Ўқитувчининг ёрдамчиси гапирувчи учун ажратилган вақтнинг тугаганлигини эслатиб туради.

4. ўйитувчи резолноқиями кулламайдиган гуру*; Ўқувчиларининг биринчисига сўз беради ва у ўз фикрини етар-лича аргументлар ёрдамида асослаб беради.

5. Ўқитувчи биринчи гуруўнинг иккинчи рахҳамли укўвчисига сўз беради, сунгра иккинчи гуруҳнинг иккинчи раҳамли ўқувчиси ўз фикрларини резолноқия бўйича баён килади. Шу >олат барча дебат иштирокчилари навбатма-навбат ЧИҚИШ қилгунларига к^адэр давом этади.

6. Кейинги босқичда хар бир иштирокчига карши томон-нинг далилларини инкор этиб ташлашга ва улар танкддига жа-воб беришга имконият турдирилади.

7. Масала талашиш давомида янги аргументларни келти-риш мумкин эмас. Баҳсни хар доим резолноқияга карши томон вакиллари бошлашади.

8. Ўқувчилар бу босқичда резолноқияга нисбатан у ёки бу мавкени эгаллаш сабабларини баён қилишади. Ўқитувчи бу са-бабларни синф доскасига ёзиб бориши ҳи мумкин. У'кз'вчилар бу сабабларга тегишли саволларга жавоб беришлари ҳам мумкин, бироқ ўз мавқеининг туррилигини оклашга киришиб кет-масликлари керак

9. Иштирокчилар шуидай аргументларни курсатииг керак-ки, биринчидан уларнинг кўрашлари муаммо ечимига зид >ам булиши мумкин, иккинчидан, барчани уйлашга мажбур этсин, учинчидан, ҳайратда қоларли даражада ифодаданиши лозим.

10. Дебат даре сунгида ўқувчилар қарши томон қабул қилган резолноқиянинг жорий этилиши оқибатларини баҳолаши керак Шунингдек ҳр икки томондан ўртага ташланган кўралўларни хаётга татбиқ. этиш жамият учун қанчплик фойдали ёки зарарли эканлиги ҳам муўокама килиниши мумкин.

«ТАНКИДИЙ ФИКРЛАШ»

Вазифаси. Демократик жамиятда ?хар бир фуқдро ўз олдида турган муаммоларни окдпона ечиш қобилиятига эга бўлиши керак Шу боисдан ўқувчиларни дарсларда кўпроқ баҳсли тортишувларга сабаб бўладиган муаммолар ечимини топишга жалб этиш лозим.

Бабели саволларни ечиш жараёнида ўқувчиларда тинглаш, мулоқот олиб бориш, турлича фикрларни тавдослаш, бошқа киши такдирига бефарқ кхарамаслик каби хислатлар шакллаша боради, масалаларни ечиш ва тегишли хукм чиқариш, аналитик фикрлаш Қобилиятлари ривожланади, маълум кетма-кетликда тафаккур норғизиш, турри ечимларни топиш малакалари ўзлаштирилади.

У'тказиш усули. Мунозарали саволларни аналитик-синтетик тадлил ҚИЛИШ ва объектив фикр норитиш куникмаларини ри-вожлантириш учун талайгина методика мавжуд. Рўй бераётган воқеликни танқўидий фикрлаш асосида баўолаш кз'йидаги босқичлардан иборат бўлиши мумкин:

1. Укз'вчининг ўз фикрини эркин ифодалаши.

Ўқувчига ечимини топиш учун таклиф этилган муаммо бўйича ўз ўрнини аниқлаб олиши учун им кон берилади. Мисол учун, Тошкентда 16 февраль воқеалари нима учун содир булганлиги тукрисида. Муаммога ўқувчидан жавоб олиш учун қатор саволлар билан мурожаат қилиш мумкин: Сизнинг фик-рингиз ўандай? Бу ҳақда сиз нималарни уйлайсиз? ва бошқа.

2. Ўз фикрини ойдинлаштириш.

Ўқувчиларнинг билдирган фикрларини янада аниқлаштириш мақсадида уларга кўшимча тарзда кўйидаги саволлар берилади: Бу билан нима демоқчисиз? Ўз фикрингизни тушунтира оласизми? Бу нима дегани?

3. Ўқувчиларнинг фикрларини асосланганлигини текшириш. Бу ерда қўйидагича саволларнинг берилиши ўринлидир:

Нима учун сиз айнан шундай деб уйлайсиз? Сизнинг мавксингизни тасдиқловчи қандай асослар бор? Нима учун сизда шундай таассурот тугилди? Кўандай аргументларни билдирган фикрингиз фойдасига келтирасиз? Сизнинг фикрингизни нима исботлайди? ва ҳоказо.

4. Бошқапар фикрини урганиш.

Инсон ўз фикрининг ожизлигини хар доим ҳам тан ола-вермайди ва суҳбатдошининг фикрига хурмат ва зхтиром билан карайвермайди. Айникса бу ҳолатни кўпроқ усмирларда кўза-тиш мумкин. Шубх_асиз, кўп ҳолларда бунинг аксини ҳам куриш мумкин. Шу билан биргаликда катор мураккаб муаммо-ларнинг ечимини томишда ўзгалар фикрини эшитиш ва тин-глаш куникмаси жуда аскотади. Бу куникмани ўкувчиларда шакллантиришни хоҳласангиз, марҳамат, қуйидаги саволлар билан мурожаат кшшнг: Ўз фикрингизга мукобил булган ҳолатни баён кила оласизми? Бу ҳақда бошўалар нима дейиши мумкин? Танқидга учрашингиз мумкинми?

5. Ўз >олатини ва ўзгалар фикрини та?ушл этиш. Бу ҳақда нафакат ўсмирлар, балки катталар ҳам кўпинча уилашмайдилар. Укў'вчи хусусий фикри билан турри келмайди-ган фикрларни ҳам ўзаро таққослаш, илмий асослалган хрлатни аниклаш учун фикрлар карама-харшилигини тах/шл этиши керақ Шу мақсад учун қуйидаги саволлар аскотиши мумкин: Ўз фикрингиз ожизлиги нимада? Карши томоннинг далил-исботи нима учун кучли ёки нима учун кучсиз? Кандай фикрлар сшнинг мавқеингизни мустадамлайди ёки уни куч-сизлантиради?

Уўрганилаётган муаммо бўйича хар иккала фикрларнинг мантилий окибатларини урганиш учун саволлар: Агар сизнинг гоянгиз қабул килинса, нималар рўй бериши мумкин? Бу жа-миятга қандай таъсир курсатади? Унинг натижаси келажакка фонда берадими?

6. Муаммо бўйича ечим қабул қилиш.

Бу «танқидий фикрлаш» методининг сунги босқичи Хисобланиб, ўкувчилар томонидан билдирилган турлича фикрлар ўайталан баўоланади ва мутаносиблик ани*;панади. Бунинг учун: Кдйси натижа энг кулай ва ишончли? Кимнинг чиқиши мақсадга мувофиқ булди? Сиз баҳсга қандай нукта куйган булардингиз? каби саволлар берилади.

Изох: Бу метод кўпроқ ҳукукий билимларни ўзлаштиришда Кул келишини таъкидлаш жоиз. Ҳукукий таълим болаларга жамиятда, жамоада, о ил ада ўз ўрнини топишлари учун кумаклашади, атрофда рўй бераётган воқеаларга танқидий к>Ъ билан хараш ва объектив бахрлаш имконини беради. Шу боис-дан «Давлат ва ҳукуқ асослари» фани (8-синф) катор карама-Каршиликлар ва тафовутларни урганишни кўзда тутадн.

Аслида крнунлар тафовутларни ечиш учун хизмат ўилади. Хукукни урганиш ўқувчиларга жамиятда рўй бераётган зидди-ятли саволларни ўз ёшига мувофиқ чуқўур урганишга, ўзини Ўзбекистонфуқароси, деб хис этишга ундайди.

«5ТЕЕКТ ЬАҳУ» дастуридан жой олган яна катор методлар-ни (медиақия, казусларни урганиш, визуалли материаллар би-лан ишлаш, хаёлий саёхат, дунё суди ва бошўа) таржима ва тахлил қилиш, тартибга келтиришни давом эттириш мумкин эди. Бироў яўин келажакда бу дастур таржима қилиниб, алоҳида китоб шаклида нашр этилишга умид борлаб ўоламиз.

Бу методлардан дидактик жараённинг кайси босўичида фойдаланиш керак? Шубҳасиз, мавжудлик алгоритмида (МА) — ўқувчиларнинг укз'в-билиш фаолиятини ташкил этишда — мустақил ўз-ўзини (синфдошини) ўқитишда, якка тартибда, кичик гурухларда фойдаланилади. Уларни танлаш мезонлари эса ўқитувчига маълум: мавзудан кўзланган мақсадга, мазмуни-га мое келиши, ўқувчи ва ўқитувчининг имкониятлари, вақт улчови, мавжуд ўқув-моддий база ва бошкалар. Энг асосийси, якуний натижани таъминлайдиган ва кафолатлайдиган педаго-гик муҳит яратилиши лозим.

IV КИСМ. ЎЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЯНГИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТГА КУЛЛАШ ҚОНУНИЯТЛАРИ

Ижодкор уўитувчи-технологларнинг ўзига хос хусусиятлари шундаки, улар ўқитиш мақсади ва ташкилий шаклларига мўъассасалари дидактик жараёнларни режалаштиради ва амал-га оширади. Ана шу фаолият ўқитувчининг майоратный белги-лаб беради — ҳақиқий ўқитувчи мутахассис сифатида бошўа. Ҳар ўандай тасодифий ҳолда уўитувчилик ўриндигига утириб олган одамдан фарқ қил ади. Ҳозирги ўқитувчи шундай маҳоратни эгаллаб олганми? Мустақил мамлакатимизда таълимнинг янги моделини ҳаракатга келтирадиган механизм-лар яратилаётган бир даврда бу саволнинг ўртага ташланиши табиий ва ўринлидир.

Мактаб, касб-ҳунар коллежи ва олий ўқув нортлари уўитувчиларининг илгор тажрибалари ёритилган материаллар-ни урганиш, шунингдек олиб борилган шахсий кўзатишлар ва суҳбатлардан маълум бўлишича, уларнинг кўпчилиги ўз амалий фаолиятларида кучеиз авторитар мотивга асосланган бир хил-даги ўқитиш жараёнларини қисман ўзгартирган ҳолда фойда-ланишади. Бундай ҳолларда ўзлаштиришнинг биринчи даража-сида ҳам таълимнинг яқунланишига ($K_{\text{ф}}$) эришиб бўлмайди.

Шу билан бир каторда фан мавзулари бўйича ҳақиқий техно-логияларни янги техник воситалар ёрдамида лойиҳалаётган ва нокрри натижаларни кўлга киритаётган фидокор ўқитувчилар ҳам талайгина.

"Илгор тажриба" сифатида китоб га киритилаётган ўқитувчилар фаолияти бизга нашр этилган мақолалари, Республика илмий-амалий анжуманларда, педагогик кўшиқларда қилган маърузалари билан таниш. Ана шундай фидокор ўқитувчи(тарбиячи)ларнинг иш фаолиятларини педагогик технология қонуниятлари асосида ёритишга ҳаракат қиламиз.

4.1. Мактабгача таълим тизимида педагогии технологияларнинг ўзига хос хусусиятлари

Мактабгача таълим тури Ўзбекистон Республикасида бош-ланрич бугин ҳисобланиб, бола шахсини CORTIOM ва етуқ мак-табда уқишга тайёрлаш нуктаи назаридан шакллантириш мақсадини кўзлайди. Мактабгача таълим бола 6-7 ёшга етгун-гача давлат ва нодавлат мактабгача тарбия муассасаларида ҳамда оилаларда амалга оширилиши Қадрлар тайёрлаш миллий дастурида белгиланди. Бу тизимни ривожлантириш шартлари-дан бири "замонавий ўқув-услубий кулланмалар, техник воси-талар, уйинчоклар ва уйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш"дир [1, 46]. Табиий ҳолда савол тугилади: бу дидактик мажмуалар богча болалари ҳаётида қандай рол уйнайди? Нима учун бугун тарбия жараёнининг ог-заки методларидан кўпроқ амалий методларига мурожаат қилинмоқда? Бу савол-ларга мактабгача таълим муассасаларининг бош мақсади жавоб беради: болани мактабга тайёрлаш, унинг руҳиятида уқишга булган ҳавасни, кизиқишни уйғотиш ва ривожлантиришдир.

Бола мактабга келиши билан унинг ҳаётида муҳим босқич бошланиши, у шахсининг янги ижтимоий мавқеига — ўқувчига айланиши, унга янги талаблар қуйилиши, янги муносабатларда иштирок этиши борча тарбиячиси эътиборидан четда қолмаслиги керак. Болани мактабга тайёрлаш долзарб педагогик муаммо ҳисобланади ва бу соҳада илмий-тадқиқот куламини кенгайтириш зарур.

Болани ўз вақтида етарли даражада мактабга тайёрламаслик ёки замон тили билан айтганда "уқиш қрбилияти"ни шакллан-тирмаслик хунук оқибатларга олиб келиши мумкин. Чунки у мактабга келгач бутунлай янги дунёга — ўзи учун бегона булган мудитга тушиб қолади. Агар бола уқитувчи билан богча тарбиячиси нима билан фаркланишини билмаса, ҳаётида янги босўич — ўқувчилик даври бошланишини англаб етмаса ўзида қатор руҳий ҳолатларни кечиради: мен ҳам бошқалар қатори уқиб кета оламанми, болалар мен билан дустлашармикан, улар мени хафа қилмасмикан ва бошқа.

Аслида боланинг мактабда фанларни ёмон ўзлаштириши аклий заковатнинг етарлича ривожланмаганлиги билан эмас, балки мактабга етарлича тайёр эмаслигидан келиб чиқади. Шу боисдан чет эл педагогикасида "болани мактабга тайёрлаш" концепцияси мавжуд. Шундай концепциялардан бири немис

олими А.Керн томонидан утган асрнинг ўрталарида (50- йил-ларда) яратилган эди. Унга мувофик

1. Жисмоний ва рухий ривожланиш ўртасида ухаро ўзвий-лик мавжуд.
2. Бола мактаб талабларигача етилган пайт, биринчи навбатда, етилишнинг ички жараёнлари билан боғлиқ, бўлади.
3. Бу етилишнинг муҳим курсаткичи қабул қилиш^{ни} визу-алли табакалаштиришнинг етилиш даражаси, тимсолни ажрата олиш крбилияти ҳисобланади.

Хозирги вақтда боланинг мактабга тайёргарлигини ташхис-лашда қуйидаги туртга жихатлар ҳисобга олиниши зарур:

- 1) жисмоний жщат;
- 2) табаўалаштириш (фарклаш) ўобилиятининг маълум да-ражасини, сон ва кийматни қабул қилишнинг маълум даража-сини, шунингдек хотиранинг ривожланиш даражасини ино-батга олувчи интеллектуал **жихат**;
- 3) диккўтни, сабр-тоқатни бошхариш, топширикларни ба-жариш тайёргарлиги ифодаланган ишга **муносабат**;
- 4) бир қадар тарбиячидан холи булиш, гуруҳ билан алоқа урнатиш крбилиятини курсатувчи **ижтимоий жиўат**.

Албатта, болада бу курсаткичлар ўз-ўзидан шаклланмайди, улар педагогик жараён маҳсулидир. Шу боисдан тарбиячи бо-лалар онгини устирадиган, мустаўил фикр норитиш куникмаларини ривожлантирадиган реал муҳит яратиши ло-зим. Бошқача қилиб айтганда, богчада кунлик олиб борилаёт-ган машгулотлар янги педагогик технологиялар асосида амалга оширилиши керак

Бугун болаларнинг мантилий фикрлаш крбилиятини ри-вожлантирувчи чет эл методларидан ("Монтессори", "Брейн ринг") катор мактабгача таълим муассасаларида фойдаланиш-мокда ва яхши натижаларга эришилмоўда. Шунингдек "Бола-ларни ривожлантириш ва мактабга тайёрлаш" таянч дастури ишлаб чиқилганлиги ва тажриба-синовдан утаётганлиги ҳам маълум. Шу билан бир каторда хали-ханўз "борчада педагогик технология нима дегани?" деб ҳайратда норганлар ҳам кам эмас.

Шу ўринда ПТларни лойихалашнинг мактабагача таълим муассасалари учуй ўзига хос томонларини кўрсатиб утиш жо-издир:

- 1) ҳар бир машгулотдан 1Сўзда тутилган мақсад ани*; урнатилади;

- 2) машгулот мазмунини саралашда бир томондан болалар-нинг қизиқиши, эҳтиёжи, қўбилишлари, иккинчи томондан — тарбиячининг ижодкорлиги, маҳррати, учинчидан — богчадаги мавжуд шарт-шароитлар қисобга олинади;
- 3) дидактик жараён тўзилмаси кескин фаркланади, яъни унинг мотивацион босқичи кучайтирилади. Бошқача қилиб айтганда **уйинли дидактик жараён** лойихаланаётган технология-нинг асосини ташкил этади;
- 4) дидактик жараённинг иккинчи босқичи — болаларнинг ўқув-билиш фаолиятини (Уф) **уйин** ташкил этади;
- 5) учинчи босқич — бошхарув фаолияти (Б) функцияси ҳам ўзгаради. Агар ўқув жараёнида ўқувчи ўқувчининг билиш фаолияти босқичига аралашмайдиган бўлса, тарбиячи фаолияти дидактик жараённинг ўф да ҳам устуворлик касб этади;
- 6) технологияларни қўллаш самараси ёки якуний натижа — бу бола шахсини ривожлантириш ва мактабга ўқишга тайёрлаш эканлигига тарбиячи алоҳида эътибор қўратиши лозим. Бола тарбия жараёнининг суёт, ҳаракатсиз объекти бўлиб қолмасдан, балки фаол иштирокчисига — субъектга айланиши керак

Яқинда бир богча тарбиячиси қуйидаги савол билан муро-жаат қилди: "Мен бир машгулотда ўз гуруҳимни "тандирда нон ёпиш технологияси" билан таништирдим. Болалар супра атро-фида жойлашишди, мен эса худди уйда нон тайёрлагандек барча амалларни кетма-кет бажардим: ун элаш, ҳамир ўриш, ачитиш, зувала тайёрлаш, нон ясаш, сув сепиш, нонни тандир-дан ўзиб олиш. Мен утказган машгулот янги педагогик технология лойихасими? Бу ҳолат бир қарашда "янги педагогик технология" деган бошлангич таассурот ҳасил қилсада, аслида тарбиячининг фаолияти субъектив қўринишга эга. Бу ерда болалар технологик жараён иштирокчиси эмас (иштирокчига ай-ланиши ҳам мумкин эмас). Чунки машгулот болаларнинг индивидуал ва ёш хусусиятларига мос эмас; иккинчидан, машгулот мақсади ноаниқ: нима учун 6 ёшли болага нон ёпишни ўргатиш керак бўлиб қолди? Учунчидан, "нон ёпиш технологияси" ўзида тарбия компонентларини аниқ ифода-ла-магани учун педагогик технология талабларига жавоб бермай-ди. Шу ўринда саноат технологиялари богча болалари учун му-раккаб объект эканлигини қайд этиш лозим. Яхшиси бу техно-логияни мактаб меҳнат дареларида ўргангани маъқул. Богчада

эса уйин фаолияти устуворликка эга бўлиб, боланинг руҳий жиўатдан ривожланишини бир кадар тезлаштиради.

Уйин кичкинтойлар яхши ўзлаштира оладиган фаолият ҳисобланиб, бу фаолият жараёнида улар уҲишга, меҳнатга, ба-дий ижодга оид ҳаётий муаммоларни тезда илғаб оладилар. Шу боисдан уйинга таяниб иш куриш — болани мактабга тай-ёрлашнинг энг макнул йўли, тарбиявий таъсирга ҳаяжонли жа-воб беришни таъминлаш усулидир.

Уйинли вазиятлардан макрадли фойдаланиш ғояси бир-мунча илгор ва самаралидир. Турли ёшдаги одамлар фаолияти-ни уйин тарзда ташкил этиш ва касб махрратини такомиллаш-тириш тажрибаси педагогика фани учун янгилик булмаса-да, *уйинли дидактик жараённи* лойиҳалаш технологияси етарлича ишланмаган. Мавжуд адабиётларда уйиннинг ишбилармонлик ролли, ишлаб чиқариш, тадўйўтчилик ва уқишга оид турлари моўияти ва мазмуни учраб туради, бмроқ улар уйинга ўйиладиган асосий талабларга жавоб бермайди, яъни: уйин жараёнининг кучайтирилган ва тургун мотивақияси, уйиннинг бажарувчи босқичида (Бх) иштирокчиларнинг муваффақиятга эришиши ва қаноат ҳрсил қилиши, билиш фаолиятини мақсадли бошқдриш ва уйин сунгида фаолиятни ўзлаштириш сифатининг таъминланишига эришиш.

Богча болалари учун уйиннинг қуйидаги турлари мавжуд: мавзули-ролли ўйинлар, уйин-меҳнат, дидактик уйинлар, ҳаракатли ўйинлар, вақти хушлик сайр-томоша уйинлари, мажмуали байрам уйинлари.

Мавзули-ролли уйинлар болаларнинг мустақил ёки катталар ёрдамида ижтимоий тажрибани, "моддий объектни ҳаётий ва . бадий таассуротлар лсосида ижодий қайта яратиш фаолияти-дир. Бу фаолият натижасида болалар нутқи, фикрлаши, ҳаёл суриши ва бошқа ахлокий сифатлари таркиб топади. Бунинг учул{ бола ёшига хос кичик ҳажмдаги >аётмй мавзулар сахна кўринишида ижро этилади. Мисол учун, "бозор" сахўнасини ижро этиши билан болалар янги тушунча ва муносабатларга дуч келишади ва уларни бинойидек ўзлаштирадилар (харидор, сотувчи, нарҳ савдо, қиймат, пул ва бошқа).

Уйин-меўнат жараёнида болалар атроф-олам тугрисида чуқурроқ тасаввурга эга бўладилар, иш жараёни ва Ҳаракатларнинг умумий кўринишини ўзлаштирадилар. Катта ёшдаги богча болалари учун меҳнат уйинига тайёргарлик куришнинг зарурий шарти: костномларни к»йёрлаш, "шаҳар"

куриш, "каналлар" и;азиш, ко негру ктордан машиналар, иш кзфоллари ясаш ва хрказо.

Дидактик уйинлар болаларнинг аклий ривожланишида, уларни билишга ундашда бирмунча афзалликларга эга. Бу уйинлар педагог-тарбиячи томонидан укўв-тарбиявий мақсадлар учун махсус ташкил этилади. Фойдаланилаётган ма-териаллар турига караб дидактик уйинлар *предметли* — дидактик уйинчоклар ва материаллар; *мантилий* — "қийин саёхат", "лобирант"; *сўзли* — уйин-топишмоқлар, масалалар, уйин -саёхатлар ва бошқа .

Хдракатли уйинлар болаларни жисмоний тарбиялашда муҳим восита саналади. Улар ҳар доим уйин иштирокчилари-дан фаол сенсорли ва двигателли ҳаракатларни урнатилган мақсадга эришиш учун бажаришни талаб этади. Мусобақа тар-зида ташкил этилган бу тур уйинлар боладарда ижодкорлик эпчиллик тезкорлик зеўнлилик каби сифатларни шакллантиришга хизмат қилади.

Уйин турларини танлаш бевосита болалар ёшига боглиқ эканлигини таъкидлаш жоиз. Мисол учун, 3 ёшли болалар учун уйин мазмун жихдгдан ахдмият касб этмайди, балки улар-га баъзи бир "жуяли" топшириклар берилиши лозим: байроқни олиб кел, дустингни ёнида тур ва хрказо.

ўйиннинг асосий функцияси дарсни ташкил этиш шакли сифатида болаларни билишга оид фаолиятга жалб этишдир. Шу боисдан "хаёлий орол"га саёхат, мультфильмда севган қахрамонларининг ҳаракатларини кўзатиш, топишмоўлар ай-тиш, болалар байрамлари каби уйинлар бола шахсияти мазму-ниини очиб беришга, унинг фаолиятини ривожлантиришга, умумий қизиқиш ва фикрлар муштараклиги асосида уларни жипелаштиришга имконият беради.

Қуйида бевосита богчалар амалиётида кулланилаётган «уйин — даре» мазмун и ни келтиришга ва педагогик технология қонуниятларига мослигини баҳрлашга ҳаракат кўиламиз.

Мавзу: ХАЁЛПАРАСТЛАР'

Тарбиячи болаларни уйин майдонида таклиф этади ва "ден-гиз саёхати"^пга чикўиш истагини билдиради.

Тарбиячи: Болалар, келинг кемамизга ном берайлик уни қандай номлаймиз?"

Болалар: "Чаўмоқ", "Лочин". "Хаёлпарасглар".

Тарбиячи: яхшиси, "Хаёлпарастлар" деб номласак розими-сиз?

Болалар: ха! (жур булишиб).

Тарбиячи: келинглар, ксма номини куб шаклдаги ҳарфлар билан ёзайлик (Болалар бирма-бир керакли ҳарфни кулига олишиб "хаёлпарастлар" сўзини пол га теришади).

Тарбиячи: энди ксмага чиқиб жойлашиб олинг. Капитан ўз жойингизни эгалланг!

Болалар тартиб билан маълум кетма-кетликда жмпис жойлаша-дилар (стулчаларга утиришди). Капитан ксмани бошқариш булимига ўтади ва дурбин оркаж денгизга назар солади: "Ёнга", "Чапрокка" каби топширикларни кема бошқарувчиси — штурман га бериб боради.

Капитан: номаълум оролни қуряпман, тугрига бошқаринг! **Болалар:** ура, биз >ам оролни қуряпмиз. У ерда кимдир биз томон қул силкитяпти.

Тарбиячи: ўа', болалар, у сизнинг тенгдошингиз, бошқў мам-лакат фуқаросига ухшайди. Болани ўз кемамизга оламизми?

Болалар: ҳа, биз у билан дустлашамиз ва мамлакатимизга олиб кетамиз.

Тарбиячи: қани болақай, кемага чиқиб олгин. Сен бизнинг мамлакатимизга боришга ва болалар билан бир мактабда ўқишга розимисан?

Чет эллик бола: майли, мен бу оролда болаларсиз зерикдим. Сизлар билан кетишга розиман.

Капитан: "Кема оркага бурилсин ва "Ўзбекистан" мамлака-тига йул олеин!"¹ (Кема сўзиб кетади).

Бу машгулот пойтахтнинг А. Икромов туманидаги 401-болалар богчасида ўтказилди ва Ўзбекистон телевидениясида намойиш этилди. Манзу "Хаёлпарастлар" деб номланганлиги учун қушимча саволларга ўрин йук, албатта. Шу билан бирга-ликда чет мамлакат боласи билан мулоқот қилишда "Исминг ким?", "Қдйси, мамлакатдансан?", "Нечанчи синфда ўқийсан?" каби саволлар инглиз тилида олиб борилса машгулот самараси янада ошгаи булар эди.

Шу туманнинг 19-болалар богчасида ҳам "Болаларни ри-вожлантириш ва мактабга тайёрлаш" дастури бўйича тажриба-синов ишлари олиб борилмокда. Қўйида бир машгулот мазму-ни мисол тариқасида келтирилади:

Мавзу: "ОТ ВА УНИНГ БОЛАСИ ТОЙЧСЦ"

Тарбиячи уй хўйвопларининг расмини кўрсатиб:
болажонлар, булар кандай хайвонлар¹¹

Дилфўза: уй хайвонлари.

Тарбиячи: баракалла, энди мана бу расмга харанг-чи, бу кайси ҳайвон экан?

Жамшид: бу уй ,ҳайвонларидан куй.

Тарбиячи: кўй нима ейди?

Ферўза: ут.

Тарбиячи: куйларни ким бокади?

Дилмурод: Чупон.

Тарбиячи: бугун болажонлар, сизлар билан "От ва боласи тойчоқ" ҳақида суҳбатлашамиз.

Бу даре ҳам курсаTM ал и лик припкипига ■ таянилган ҳдлда савол-жавоб тарзда утказилди. Болалар отнинг ва боласининг номланишини (туриқ, саман, човқар, кашқа ва бошқў), улар-нинг келтирадиган фойдаси, уларни боўиш йуллари ҳақида тушунчаларни ўзлаштирдилар .

Тарбиячи ма]ў[гулот жараёнида " тойчоҳар'* уйинини ташкмл этди ва болалар марок билан УTM иштирокчиси булдилар.

Уйиннинг ўйсўача мпзмун: Болалар икки гуруўга ажрал-дилар. Бири "тойчоқ"ларни ифодалашди, иккинчиси — от-бокўР вазифасини бажардилгф. Отбоқарларнинг қулларида жи-лов бўлади. Майдоннинг бир томонига отхона чизилад», ик-кинчи томонида отбоқарлар учун жой белгиланади. Майдон-нинг ўртаси — утлок- Болалар §з "уй"ларига бориб турадилар.

Тарбиячи: "Отбоқарлар, отларни эгарланг!". Ана шу курсатмага биноан отбоқарлар отхонага қараб ногурадилар" ва отларни эгарлайдилар. От танлаш отборарга еки тарбиячи курсатмасига боглиқ ҳолда амалга_ ошади. Эгарланган отлар кетма-кст саф тортишиб туришади ва буйрук бўйича секин нора бошлайди, йургалайди ёки чопади.

Тарбиячи: "Етиб келдик отларни бушатинглар!". Отбоқарлар огдан эгар-жабдук-чарни ечиб олдилар ва утлоад куйиб ноборали-лар-да, ўз жой лари га бориб туришади. Маълум даўиўа упач, яъни отлар обдои кррин туйгизгач, тарбиячи навбатдаги буй-рукни беради: "Отбоқарлар, отларни эгарланг!". ҳар бир отбоқар ўз отини жиловлашга ўринадилар, отлар эса тугўич беравермайди. Барча оглар тутиб келинади ва эгарланади, бир - бирининг кеги-лап саф булишиб отхонаг~а йул олип!ади.

Тарбиячи: "Отлар кишандан озод этилиб, отхонага куйиб ноборилсин!". Отбокарлар отлардан эгар-жабдукларни ечиб олишиб куйиб ноборадилар. Шу тарифа уйин янгидан бошлана-ди. Бу гал "от" ва "отбокарлар" ўрин алмашишлари мумкин.

Бу уйин мазмунида маълум даражада курашувчанлик рухияти мавжуд ва унга шарт-шароитлар яратилган: отни биринчи бўлиб жиловлаш ва каторда ўз ўрнини топиши. Бу курашувчанлик бироқ шахсий маъно касб этмайди, яъни ҳар бир уйин иштирокчи-си учун галаба қилиш характери аникланмаган. Демак айтиш мумкинки, мисол тарикасида келтирилган уйин учун дидактик жараёни куриш ва утказишда ҳисобга олинмаган ҳрлатлар аниқ сезилиб крляпти. Уйинли дидактик жараёни куриш қонуниятлари туррисида куйидагиларни кушимча қилиш мумки} 1:

- дастлаб уйиннинг дидактик мақсадлари аниқ ифодалана-ди, яъни бу даре - уйинда урганилади: От қанадай ҳайвон? Тойчоқ ниманиг боласи? От бўлиб кишнай оламизми? Отлар нима билан овкатланишади? ва бошқа.

Уъувчилар ихтиёрий тарзда икки гуруҳга ажраладилар: отлар ва отбокарлар. Уларнинг самарали "ишлаш" шартлари аникданади ва ҳар бир гуруҳ учун ҳамкорлик қилиши (хатти-Ҳаракатлар алгоритми) уктирилади. Бу фаолият гуруҳларнинг хохиш-истаклари ўзаро зид бўлмаган лолларда самарали кеча-ди. Ҳар бирининг "ўз" қизикишлари бор булган икки гу-РУҲНИНГ мавжудлиги янги фаолият усулларини ўзлаштириш жараёни учун етарлича мотивация яратади.

Болаларнинг фаолияти уйин давомида назорат қилинади ва баўоланади, яъни самарали ишлаш мезонлари (вақт, тезлик ма-софа ва бошқа) ёрдамида болалар фаолияти бошқарилади. Уйинли дидактик жараёнлар болаларни мактабга тайёрлаш маж-муасида ўз ўрнини топишлари учун бу йуналиш бўйича келажак-да кагга ҳажмдаги илмий-методик ишларни амалга ошириш ке-рак бўлади.

4.2. Умумий ўрта таълим мактабларида уқув жараёнини технологиялаштириш

Республикамизда мажбурий *m\$к&№* йиллик (1-1X синфлар) умумий ўрта таълим жорий этилди. Таълимнинг бу тури бош-лангич таълимни (1-1У синфлар) қамраб олади ҳамда ўқувчиларнинг фанлар асослари бўйича мунтазам билим олиш-ларини таъминлайди. Умумий ўрта таълимнинг янги тизими-

ни, унинг мазмунини шакллантириш мақсадида «таълим бе-ришнинг илгор педагогик технологияларини, замонавий ўқув-услугий мажмуаларини яратиш ва ўқув-тарбия жараёнини дидактик жihatдан таъминлаш» зарур бўлади [1, 47].

Миллий дастурда белгиланган бу мақсадни амалга ошириш нозасидан Олий ва ўрта махсус таълим ҳамда Халқ. таълими ва-зирликларида бугунги кунда кенг куламда ишлар олиб борила-яптиў Жумладан, Республика' Таълим Маркази тасарруфида_ «Илгор педагогик технологияларни аниклаш ва, оммалашти-риш» Марказининг "ташкил этилиши ёки бу муассаса фаолия-тида педагогик технологияларни лойихалаш асосий вазифалар-дан бири қилиб белгиланганлиги мақтовга сазовордир.

Бугунги кунда УКУ2__2ўР^{аў}нини технологиялаштиришў аи-тиш мумкинки, ўзининг биринчи — бошлангич даврини бош-дан "кёчйрМокДа; "Бу жараён тезкор суръатлар билан бормокда. Айниқса 80~йилларнинг, ўрталарида ривожланган давлатлар таълим тизимида кенг қулоч ёйган турли ишбилармонлик уйинлари кўринишидаги дарслар (дарс-суд, суд-аукцион, даре-матбуот конференция)дан фойдаланиш оммавий туге олмокда. Барча ишбилармонлик уйинлари — бу модели ўқитиш мето-дининг жорий этилишидир. Бу нима"~дёгани? Гап "шундакй, ўқувчи ўз ролини ижро этиши билаьГмаълум бир касбий фао-лйятни" моделлаштиради. ўШубхасиз, бунда бошлангич шарт-ларни укз'вчилар мустакўил ўзлаштириб оладилар. Бу ерда бир-гина_дўатик_e1щш1_эмдс, __ўқувчила_p ролини уддалаши учун кўшимча_манбалардан ахборотларни туплайдилар.

Мисо-1Г~тарйқасида Тошкент шаҳар 50-мактабнинг бошлангич синф ўқувчиси Г. А. Хужаеванинг 4-синфда «Табиат-шунослик» фўни бўйича утган дарсини ПТ қонунларига бўйсундирган ҳолда келтириш мумкин.

Мавзу: «ЭКОЛОГИК СУД» Бу дареда урганамш:

1. Инсоннинг табиатга нисбатан муносабати қандай булган?
2. «Табиат тириклик шарти» дегани нима?
3. Табиатни кз'риклаш йуллари қандай?

«Авдий хужум»

Нима учун табиатни ўуриўлаш керак?

Табиатга бефарқ караган холда мамлакатимиз ривожлани-ши мумкинми? Жамиятнинг борливда муносабати ,ҳақида қуйидаги халқ. макрллари мавжуд, уйланг ва ўз фикрларингиз-ни билдиринг.

1. Арслон изидан кайтмас, йигит сўзидан.
2. Яхши гапирсанг илон инидан читали.
3. Ер хайдасанг кўз хайда, кўз ўайдамасанг ноз >айда.
4. Ерни боўсанг, ер сени бокдқи.

«Ролли уйин»

Жиўозлар: Судья костноми

Маслаҳатчилар костноми Қушлар чучелалари

ҳайвонлар чучелалари

Геобаойлар

Бошловчи уқитувчи: Салом дустлар! Салом табиат! Салом урмонлар ва дарёлар, куллар, денгизлар, тоғлар ва далалар! Салом кушлар: булбуллар, бойкўшлар, чумчуўутар ва кабутарлар! Салом ҳайвонлар: йулбарслар, шерлар, филлар, бурилар!

Болалар! Агар инсон *хрр* куни нафақат танишлари билли, балки ўзини ураб турган барча тирик жонзотлар билан салом-лашганда эди, биз куриш мумкин бўлмаган ҳайвонлар ва усимликлар ер нозида ханўзгача яшар эдилар. Афсуски, инсон-лар уларнинг йукрлишида айбдордирлар.

Бугун ҳам йукртишлар давом этаяпти. Бунинг сабаблари турлича: кимдир хайвонларни (муйнасини, гуштини, терисини ва бошка) сотиб бойлик орттириш максадида, кимлар лаззат-ланиш учун, кимдир уйлагмасдан усимликларни томиридан нолиб олади, таёқ билан курбакани улдиради, кушларга тош отади.

Афсуски, хайвонлар ва усимликлар галира олмайдилар. Агар гапира олишсачи? Келинг, хаёлга берилиб курайлик

Биз бугун **экологик** суд утказамиз: шундай кштиб инсон ус-тидан суд. Суд жараёни иштирокчилари белгиланди.

Суд раиси — Зубр. Болалар, балки бу

ўайвон тугрисида эшитмагандирсиз. Лекин

^у менда шундай эътибор ва ҳаяжонланиш турдирадики, уларни сиз билан баҳам курсам дейман. Ваклшар булганки, бутун ўаёт зубрлар ўилига осилиб тураркан.

Уларни аёвсиз қирдилар.

Бош айбловчи — Тур. Нима учун турлар бош айбловчи деб танланди? Гап шундаки, зубрнинг охирги тури XVII асрда улдирилди.

Инсон хичоячиеи — адвокат - Ит.

Барча-барчаси ўз жойига утирадилар. Укз'вчиларнинг уйин фаолияти бошланади.

Судья. Диқкат, суд жараёни бошланди. Сўз бош айбловчига. **Тур.** Менга гапириш қийин. Мен-ку аллаўачон ер нозида йукман, бироқ катор ўайвоилар ва усимликлар мен каби йук бўлиб кетишилак хавотирдаман. Мен бир нарсага тушунмай-' ман: ахир инсоннинг ўзи ҳам табиат маҳсули-ку? Унинг фик-рича, хавфли саналган тирик мавжудотлар устидан улим ҳукмини чиқариш керак эмиш. Мувозанатни йуқотган табиат-ни тиклаш огир, баъзан имконият бутунлай йуқугигини инсон тушуниб етмаяпти.

Мен инсонни зебрадек катта ҳу^{снко}Р жон-

зотни йуқотгани учун айбдор дсб биламан. Одамлар Африкани ўзлаштира бошлаган даври-да зебраларни «моллар учун яйловларни эгал-

лаб ётибдилар» деб қ^аР^а бошладилар ва шу тарздаги «кўёш тойчаси» деб номланган зебралардан ном-нишон қолмади.

Факат зебраларними? Ҳозир Африка майдонларида оврупа-ликлар келгунга қадар яшаган хайвонларнинг 10 фоизигина қолдилар.

Бизонларчи? Асримиз бошланишида Аме-

Роқада бизонлар қолмади, ҳисоб. Улар 70 мил-лионга яқин эдилар. Бир йилда овчи икки мингга яқин бизонларни улдирди.

Яна бир мисол — жаҳонга **кабутар**. Бу

кушнинг охириги асримиз бошида хайвонот боғида улди. Гушти жуда мазали бўлгани учун бу кўшлар кириб ташланди.

Бундан 250 йил олдин одамлар **денгиз сигирини** аниқладилар ва 25 йилдан кейин унинг охиригисини йукўтдилар.

Флоралар тақдирига назар ташлайлик

Ливан кедри. Кўачонлардир бу дарахт ҳамма

ж^ойда урган, лекин уларни Мисрдан келти-

рилган арўонларга, олтинга ва бошқд маҳсулотларга алмаштиришни хуш қурдилар.

Натижада ҳозир фаўат Ливандагина 400 туп кедр сақланиб қолди.

Инсон қддами етган жойда ҳар доим у ёки бу табиат эҳсонини бўзди ёки улдирди.

(инсонга мурожаат қилади) Ҳ^озир нима ўйлаяпти? Атрофга боқинг: сиз ўз ҳаракатингиз ва тушунмаслигингиз қурбони бўляпсиз. Хаволар, дарёлар, ... заҳарланган. Боқинг! Тухтанг! Уйлаб кўринг!

Зубр: ҳўрматли Тур, сизнингча инсон қандай жазога лойиқ? **Тур:** у ўз-ўзини жазолайди ва жазоламокда, қолаверса, жазога нисбатан фикрини кейинроқ айтаман. **Зубр:** сўз энди ҳўймоячига.

Ит: мен ўўрматли айбловчкнинг ҳолатини тушунаман ва у билан ҳамфикрдаман. Инсон ўзини ўзи жазолаяпти. Бироқ мен га ишонинг, инсон эҳтиромга лойиқ. **Айбловчи:** эҳтиромга?

Ит: ха, ҳа! Қим, биз уй ҳайвонлари қабиласини яхши бил-лади?

Айбловчи: кулгили! Сиз инсон билан калин боғлангансиз. Сизга уни айблаш кийин, аксинча, ким сизга ош-нон, сув бе-рад и?

Ит: биласизми, биринчи марта курикўхона 1832 йил айнан табиатга кучли кирон келтирилган жойда — Америкада ташкил этилган.

Судья: эндиги сўзни ҳимоячиларга ва айбдорлар томонидан булган гувоҳлардан эшитамиз.

Сўз - $X^{\text{авога}}$ -

Хаво: бир йил бадалида атмосферага 5 миллиард тонна углекислий газлар чиқаришади. Натижада озон катлами нопкалашмокда, озонда тирқишлар пайдо булмокда. Бу тирқишларга рак касалликларини келтириб чиқарадиган ультрабинафша нурлари тушади, Демак ердаги ўаётга хавф тугилади.

Урмонлар йуколмокда, асосан, тропик минтақадаги кўп катламли урмонлар. Россиянинг аралаш урмонлари нотурри мелиорақия натижасида куриб кетяпти. Демак ҳавога кислород етказиш микдори камаяпти. Агар шунга кора ва кимё са-ноатидан, завод-фабрикалардан, транспортлардан чиқаётган газлар кушимча тарзда кушилсачи?

Сув: олимларнинг ўисоб-китобига Караганда бир йилда дунё бўйича сув хавзаларига 10 минг вагонга нок бўладиган зарарли чиқиндилар келиб тушмокда. Хатто Арктика мўзликларидан кир порошок топилди. Инсон «фаолияти» натижасида Волга, Дунай, Рейн каби дарёлар-да чумилиш мумкин булмай қолди. Сибир дарёларида чумилиш мумкин булмай *қрдм*. Сибир дарёларида урмонларнинг чуқиши ва нотоза оқимларнинг кушилиши натижасида инсон ва ҳайвонлар соғлигига зарарли булган микроор-ганлар пайдо булди. **Судья:** гувоҳ - тупрок-

Тупрок: тупрок жуда секин пайдо бўлади, ноз ва минг йиллар керак бўлади. Бирок уни тез^а Д^а емириш мумкин. Кейинги 100 йилда ер-Да ҳосилдор тупроқнинг !,4 кисми бўзилди. Чул зоналари ва КУрук ерларни ўзлаштириш

саводсизларча олиб борилди...

Инсон тор-тор химикатларни ишлата бошлади: пестикид-лар, нитратлар, ДДТ. Ерларнинг шурланиши, тупроқ ва одам-ларнинг заҳарланиши ноз берди... Судья: сўз химоячига.

Ит: ҳа, аргументлар етарлича. Ахир инсонга сув керак-ку: бир толна пулат олиш учун 150 т сув, бир тонна крғоз олиш учун 250 т сув керак Инсон ёнида окдр сувлари бўлмаган кор-хоналар кура бошлади. У ерда ифлос сувлар тозаланади ва қайта фойдаланилади. Инсон атмосферага чихарилаётган ташландикдарни ҳам камайтиради.

Англия ва Японияда аэрозол тайёрлаш таъқиқланди. *Инсон* машинадан чиқаётган заҳарли газларни камайтирмокда. Газ, электр, кўёш батареяслда ишлайдиган двигателли машиналар чихарила бошланди.

Судья: навбатдаги гувоҳ - Бойурли.

Бойугли: барча туркумдаги ҳайвонлар жозибатор.

Бирок «табиат иичйдолари» учун энг кмзикарлиси

ў^{из} 1<ушлармиз. Кимдир бизни ўафасга солишни
 хоҳ^ади, кимгай^Ир^м Уйнамиз, ким учхтт гушт

хисобланамиз. Мен бечора бойуглини инсон бахтсиз

куш^{деб} хисоблайди. Тугри биз куркинчли

Кичкўрамиз, бироқ хашаротларни йукўотиб катта

наф ҳам келтирамиз... Кейинги 150 йил ичида ер

нозидан 150 куш турлари йуўолли.

Судья: биз барча гувоҳларни эшитдик Булардан кейин инсон билан нима қмламиз.

Адвокат; барча суд жараёнларида айбдорга сўз берилади. Инсонии эшитамиз.

Инсон: мен ўзимни окл^{ашга} ҳаракат қилмайман. Сизлардан мени кечиришингизни сурайман, бундам сизларга енгил булмаса~да.

Ит: мен нима демокчиман, эшитпнг:

Ҳа, инсоннинг табиатга бундай муносабатини жиноят деб айтиш мумкин.

Бироқ факдг инсонгина бирор бир хрлатни ту-затиши мумкин. Айти шу инсон қизил китобни тўзди. Инсон курикдоналар кияпти ва уларни курикдаяпти. Бизнинг бахти-мизга, одамлар хгш Ер нозида ҳар хил, ким га кандай эканлиги туррисида Сиз ҳурматли, Зубр билишингиз керак эмасми?

Судья: ҳа, инкор этмайман. Одамлар туфайлигина менга яшаб қолиш насиб этди.

Тур: бироқ инсонлар туфайли йуқ бўлиб кетиш мумкин, шунга ҳам оз фурсат долган эди.

Аполлон (капалак): кизиқ ҳолат? Биз у ёки бу $X^{0\text{Лат}}$ Да инсон билан боғлиқ эканмизда?

Судья: афсуски, боғлиқмиз.

Гуллар: куркинчли! куркинчли! Биз уламиз.

Мушук: мен уй-> айвони саналсамда,
сизларнинг фикрингизга кушиламан: хавфли. Мени неча марталаб уйдан

хайдашди, мендан кугулиш мақсадида ўаерларга ташлаб кетмади денг.

Тур: курдингизми, ўимоячилар ҳам айбловчига айланишяпти.

Судья: биз қандай қарор кўбул қилдик? (маслаўатлашади). Иш нозасидан материалларни чуқур урганиб куйидагилар урнатилди: хайвонлардан ҳар бештадан бири, амфбийлардан туртдан бири, фаунамиздаги кушлардан ҳар бештадан бири бу-гун хавф остида. 25000 турдаги олий усимликлар ер нозида бу-тунлай йуўолиш чегарасида. Кейинги 60 йил ичида планетада 77 > айвонлар тури, 26 турдаги кў/шлар йуўолди...

Қ1қК[()] — майли, инсон ҳали тўзатиш мумкин булганларни тўзатсин!

Агар тўзата олмаса-чи? Унда инсон зоти л;ам тур ўатори йуХолади. Чунки у бизларсиз, тоза ҳавосиз, тоза сувсиз ва кунгли бошкаларсиз яшай олмайди.

Чурбака: Демак инсон ўзини-ўзи улим жазосига хз'км килар эканда.

Судья: шундай буляпти. Ҳаммаси: қандай даҳшат !!

Уқитувчининг таъкидлашича бу «дарс-суд» сценарийсида син-фдан ташхари тадбирларда фойдаланиш яхши самара берар экан. Унинг мазмунидан кўриниб турибдики, ўқитувчи табиа!¹ мул;офазасига оид катта ҳажмдаги материалларни куш и мча адаби-ётлардан туплаган ва улардан ўқувчилар ўртасида ролларни тақримлашда ўз урнида фойдалана олган. Уйинли дидактик жараёи тугри лойиўалангаилиги учун *дарс-суд» ўқувчиларда кучли мотив уйготади ваўқув материаллини ўзлаштириш самарали кечади.

Шу билан биргаликда таълим мазмунини саралашда уқдгувчи ноқори абстракция погонасидан (3=3), яъни ўқувчилар учун бир-мунча мураккаб булга! 1 фан объектларидан ўқув элементлари си-

фатида фойдаланган. Бу ерда ўқувчиларнинг ўзлаштириш даража-лари ҳисобга олиниши керак эди. Мисол, учун, Дунай, Рейн, Волга дарёлари, Африка қўйидаги туррисидаги маълумотлар, баъзи бир тушунчалар, фикримизча, ўқувчиларга бутунлай нотаниш (эсланг: ДТМ раҳбарининг бир коллеж география ўқитувчиси фаолияти туфисида телевидение орқали билдирган салбий фикрлари). Шундай экан, нима учун Ўзбекистон ҳудудидаги мавжуд экологик объектларни (дарё, тоғ, ҳайвонот ва усимлик дунёси) ва муаммоларни четлаб ўтиш керак бўлди, деган ҳақиқат тугилади. Шунингдек дарспинг мақсади аниқ урнатилмагани эътиборга олиниб, у техно-логик ёндашув асосида қайтадан ишланди ва натижада мавзу «Ақлий >у/жум»дап бошланганига гувоҳ бўлдингиз.

Жондор туманидаги 26-мактабнинг география ўқитувчиси Саидмурод Абдулфайзов фаолияти хусусида. Яъинда у киши билан учрашдик ва суҳбатимиз ўқитиш технологияси мавзусига қаратилди. У қашф этган методика ядросини "ер [ҳар] макети" ташкил этади ва шу асосда фан мавзуларини ўқувчиларга ургатади. Бу макет маълум масштабда (вертикал — 1: 30.000.000, горизонтал — 1: 45.000.000) тайёрланган 70x50x15 см ўлчамдаги тағлик ром бўлиб, унда олти материк қутарилмаси, туртта океан ботиғи, тоғлари ҳар асосида ишланган ва қарқли ранглар билан бўялган. Мисол учун, сук ости паст-баландликлари — қуқ қуруқликни билдирувчи рельеф — яшил, сариқ, ўзил, жигар рангларга, тоғ мўзликлари эса оғ, дарё ва қулар қуқ рангларга бўялган. Макетда экватор ва бош меридиан қизиклар ип билан белгиланган бўлиб, ром четидаги градус белгилар 60° С орқалирида ўқутилган. Натижада қўз олди-гизда "жонли" ер шари қавдигланади.

Маълумки, ҳар қандай педагог к тажрибани тавсифлаи] уни педагогик тизим элементлари бўйича таҳлил қилиш демакдир. С. Абдулфайзов тажрибасининг моҳиятини ифодалаш учун аниқ урнатилган дидактик масалаларни еча оладиган маълум технология қўринишидаги педагогик тизимни лойиҳалаш қарқ Бу ■ шунчалик оддий иш эмас, чунки тажриба муаллифи ҳам бу лойиҳа бўйича ҳар доим ўзига ҳисоб бсра олмайди. Натижада ПТнинг айрим босқичлари қучено ишланади, улар ўртасидаги чегара эса "Хоронгилашади". Қуйида С. Абдулфайзов ҳамкорлигида қайёрланган ва амалиётда синални! ПТ лойиҳасини қарурий тушунтиришлар асосида қелтирамдс

Мавзу: ДУНЁ ОКЕАИЛАРИ ОҚИМЛАРИ (6-синф)

1. *Мавзунинг ташишланувчан мақсадлариши урнатиши* (2-элемент):

а) мавзу бўйича шакллантирилаётган укз'в элементларининг рўйхати:

1. Оқимларнинг вужудга келиши.
2. Турли географик кенгликларда оқимларнинг ҳаракати.
3. Илиқ ва совуқ океан оқимлари.
4. Океан сувларининг ҳдрорати.

б) ўқувчиларнинг билим даражаларини улчаш "қороли" — ер-шари андозаси. Андозани тайёрлаш унча мураккаб иш эмас, яъж: кдлин кргозга маълум масштабда (1:120.000.000) ер шари чизилади ва материклар қирқиб олиб ташланади ва ер шари "трафарета" ҳосил қилинади. Бу андозадан "ёзувсиз харита-лар" тайёрланади ва улар ўқувчиларга билимларини текшириш мақсадида тар қатил ад и.

в) ўқувчилар билимини баҳолаш мсзони сифатида ўзлаштириш коэффициентидан (K_n) фойдаланилди.

2. *Мавзу мазмуниши саралаш* (3-элемент):

Мавзу мақсадини белгилашда келтирилган укў'в элементлари матни ёзилади. Бунинг учун:

а) мавзунинг баён қилиш илмийлиги (абстракция погоналари - (3) ва

б) ўқув материалларини ўзлаштириш: даражаси (а) ўйибга олинади. Қуйида а? — алгоритмик фаолият даражасида ва аналитик-синтетик абстракция погонасида *фо*) баён қилинган УЭ матнини келтирамиз:

1. **Дунё океанидаги (1) оқимларни <2) вужудга келтирувчи асо-сий омил доимий шамоллар (3) бўлиб, уларнинг ҳаракат йуналишига (4) таъсир этадиган материк қирғоқлари қиёфаси (5) ҳисобланади.** ($P = 5$)

2. Турли географик кенгликларда океан оқимларининг ҳаракати Ер нозасида доимий ва мавсумий шамоллар натижа-сида ўзгариб туради. ($P = 4$)

3. Илиқ ва совуқ океан оқимларининг вужудга келиши турли географик кенгликларнинг куёшдан олган ёруғлик во иссиқлик микдорини олишига боғлиқ, Дунё океани оқимларининг номи эса >ар бир жойнинг хусусиятларидан келиб чиқади. Мисол учун, пассат, перу, қурисио, калифорния шамоллари. ($P = 5$)

4. Океан сувларининг харорати экватордан хар иккала кутбларга томон, шунингдек океан чукурлигига караб ўзгариб боради. Океан нозаси катта булса куёшдан иссиқликни шунча-лик кўп олади. Шу боисдан Тинч океанида харорат нокрри. Тропик кенгликларда океанлар куёш нуридан бахраманд булганлигидан ,харорат бирмунча нокрри бўлади. ($P = 10$).

3. *Мавзу бўйича дидактик оқараённи куриш тартиби* (4-элемент)

1. **Ўқувчилар диктатини бу мавзуга жалб этиш, мотивациянн вужудга келтириш.** Ер шарининг кийёфаси макет ёрдамида ўқувчилар кўз олдида гавдалантирилади. Ўқитувчи ер курраси тўзил ишини намоиш этади ва тушунтиради. Шу тарифа дарсда курсатмалилик принқипи таъминланади — ўқувчилар тафаккури-да 6 та материк ва 4 та океан ҳақида тасаввур ҳосил бўлади.

2. **Ўқув фаолиятини ташкил этиш.** Мавзу бўйича белгиланган ўқув элементларини ўқитувчи изо)у1И баён килади, шундан сунг ўқувчилар уларни урганишга киришадилар. *Мулжалли ухаракатни* ($M > 0$ бажариш учун шарт-шароитлар тугдирилади: электр исит-кич, шамол ўайдовчи асбоб, пукаклар, термометрлар уўитувчи иш столида бўлади. Ўқувчилар эса дарсликдан "океан оқимлари" ?ўақида тушунчани ўзлаштирадилар. Оқимларнинг вужудга келиш жараёнини ўзлаштириш: макетдаги океанларга мослама ёрдамида шамол ноборилади, натижада сув оўимлари харакатлана бошлай-ди. Ўқувчилар бу харакатланишнинг бош омили шамол эканлигига ишонч ҳосил киладилар.

Ўқувчиларнинг УЭ таркибидаги -2-саволни *бажаришдаги %аракатлари* (B_x): макет "океан"лари устига пукаклар куйилади ва мослама ёрдамида шамол берилади. Шамоллар эсадиган жойларни ўзгартириш билан ўқувчилар турли географик кенгликларда океан оқимларининг харакатларини кўзатадилар ва муҳим хулоса чиқарадилар: океан оқимлари ер нозида-ги шамоллар йуналиши билан бир хилда булар экан.

■ЎЭнинг учинчиси — "Илиқ ва совуқ океан оқимлари"ни билиб олишда ўқувчилар географик харитадан фойдаланган ҳолда экватор кенгликлари сувини электр иситкич билан или-тадилар ва шамол ноборгич мослама ёрдамида оқимлар вужудга келтирилади. Ўқувчилар термометр билан турли географик кенгликлардаги оқимлар хароратини улчаб, ўз дафтарларига ёзиб оладилар ва қайси кенгликда илиқ оқим, қайси курфазда совуқ оқ_им булишини билиб оладилар,

"Океан сувларининг ҳарорати"ни {УЭнинг 4-саволи) Ўқувчилар макетдан фойдаланиб турли географик кенгликларда ва чуқурликларда сув ҳароратини улчайдилар. Бу учун ўқитувчи дунё океанлари ххароратига мое келадиган ҳароратни макетдаги Хар бир океан учун электр иситкич ёрдамида олдиндан муво-фиктшштиради. Ўқувчилар кутбдан ўзоқдашган сари сувнинг ҳарорати плносга ўзгаришини, океан чуқурлиги ортган сари ҳароратнимг пасайишини, фаеллар бўйича бу курсаткичлар ўзгариб туришини тушуниб етадилар. Улчов натижаларининг ўртача киймати атникланиб, кайси океан сувлари кайси ҳароратда булиши тугрисида якдил фикр чиқарилади.

Ўқув фаолиятининг *назоратли ҳаракатида* (Ш) укз'вчилар даре давомида кул га киритган ахборотларнинг тугрилигига ишонч ўосил қилиш учун дареликдаги маълумотлар билан со-лиштиради ва ўзаро фаркўанадиган жихатларини тўзатадилар. Демак билиш фаолиятининг сунгги босқичи — *тўзатиш* (Тўз) ххаракатини амалга оширадилар. Бу ерда ўқитувчи фаолияти ку-затиш ва зарур ўқув маслаҳатлари бериш билан чегараланади.

Дидактик жараённинг бошқарув (Б) кисмида ўқитувчи фаолияти фаоллашади ски бутун даре давомида (45 дакика) ўқувчилар . ҳаракатини УЭнинг рўйхатига мое келадиган босўичларда назорат қилади, зарурий топшириқлар беради, улар-нинг бажарилишини кўзатади ва муҳим тўзатишлар киритади.

Бу мавзу учун кулай *ташкилий шакллар*: фронтал, якка тар-тибда ва бригадали-звеноли шакллари УЭнинг мазмунига мослаб ўзгартирган ҳолда кулланилди.

Ўқувчилар билимини назорат қилиш учун андоза ёрдамида тайёрланган "ёзувсиз хариталар" ўқувчиларга таркўатилди. Шу харитада "океан окимлари", "дунё океани ҳарорати", "дунё океани чуқурликлари"ни маълум бирликларда белгилаб чиқиш топширилди. Ўқувчиларнинг хар бир ЎЗни урганиш бўйича тугри жавоблар соии (а) аник/]аниб, ўқув материални ўзлаштириш сифати $K_{\text{У}}$ ёрдамида топилди. Бу амални 6^а синф ўқувчиси О. А. жавоблари мисолида курсатиш мумкин:у

УЭ №1 бўйича: Р - 5, а -5, К - I

УЭ №2 бўйича: Р = 4, а =4, К = 1

УЭ №3 бўйича: Р = 5, а =5, К = 1

УЭ №4 бўйича: Р = 10, а =8, К = 0,8

Мавзу бўйича бу ўқувчининг ўзлаштириш коэффиценти-нинг Ўртача киймати:

Демак ўқувчи "Дунё океани оқимлари" мавзуси бўйича 95 фоиз материални ухчаштириб, нокрри курсаткичга эришди.

Абулфайзовнинг ўқувчилар билан олиб борган тажриба-синов ишлари натижалари қуйидагича: назорат гуруҳи (25 ўқувчи) 64,5 фоиз, тажриба-синов гуруҳи (25 ўқувчи) 80 фоиз ўқув матер иалл арии и ўзлаштирган. Шундай қишб, "Абул фай-зов технологияси" оддий методикадан бирмунча устун тури-шини K_a киймати ($K > 0,7$) кўрсатиб турибди.

Яна бир мисол.

"Дидактик жараённинг мотивация босқичи — билиш фаолия-тининг калиги" эканлигини, даре жараёнида тарихий материал-лардан ижодий фойдаланиш ўқувчиларда кучли мотив уйғотиши ўқаддаги фикр шу китобнинг II *кремидд* айтилган эди. 10уйида Ромитан тумани 8-мактабнинг физика ўқитувчиси И. Саломов-нинг иш тажрибасини ПТга алокадор эканлигини курсатамиз.

Мавзу: ТЕЗЛАНИШ БИЛАН ХАРАКАТЛАНАЁТГАН ЖИСМ ОКИРЛИГИ (9-синф)

Ўқитувчи мавзу бўйича курилаётган дидактик жараённинг мотивация босқичига алоҳида диққатни қаратади ва 1911 йилда Ромитан туманидаги Зарафшон дарёси устига курилган "Чо-рикулбой" кўприги тарихига ўқувчилар диққатини қаратади. Сахий ва мартабали Чорикулбой куйчиликдан топган маблаг и эвазига Зарафинон устига мустаҳкам гидротехник иншоат -кўприк курдиради. Курилиш ишлари 3 йил давомида тугатила-ди. Унда гингг, ТОР тошлари ва ганч ишлатилган бўлиб, бирор-та егоч, сим, темир ишлатилмаган. Ажаб, бу кўприкнинг мус-тахкамлиги нимада? Ана шу савол билан ўқувчилар диққатини мавзуга жалб қилади. Улар фикрида муаммоли вазиятни ечиш учун кураш ва карама-каршилиқ боради: дарҳақиқат, қарийб бир аердан буен ўз имкониятини йукртмаган бу кўприк сири нима? Агар ўқувчилар бу кўприкнинг қуйидаги физик қонуният асосида курилганини англаса, муаммо ўал этилади: *жисмларнинг сферик сиртда тиланиши бшаи иччасатланганда огирлик камаяди*. Чорикулбси кўприги эса 9 "а гумбазеимои сферик сиртлар йиғиндисидан и борат ва 9 та сув дарвозасидан ташкил топган. Кўварик кўприк устида ҳаракатланаётган автомобиль тинч тургўнидан енгил бўлади.

Мавзуни тушунтиришда ўқитувчи Чорикулбой кўпригининг лойихўасидан фойдаланади, унда автомобиль огирлик кучи (Р) ва кўприкнинг акс таъсир кучи (К) йуналишлари Х - У уқи бўйлаб кўрсатилган.

$P = m \cdot g$ ва N

кучлар У укига нисбатан проекцияланса, у ҳолда:

$P = t(y - a)$, $P < N$ бўлади. Демак автомобиль огирлиги кўприкнинг реакция кучига тенг ва карама-карши бўлади.

Бу мавзуни тушунтиришда Саломов И. дидактик масала-ларни белгилашга ижодий ёндашади ва таълим мазмунини маҳаллий тарихий материаллар асосида бойитади. Бирок дарё бўйича қилинган таҳлил бизга қатор камчиликларнинг борли-гидан далолат беради: таҳхисланувчан мақсаднинг урнатилмаганлиги, мавжудлик алгоритмининг (Ма), объектив назорат усулининг йуклиги ва бошқа. Шу боисдан бу методи-кани ПТ нуктаи назаридан ноқори баўолаш мумкин бўлмайди.

Яна бир мисол 8-синфда «Давлат ва ХУКУК асослари» фани бўйича мавзуларни интерфаол методлар (ҳаранг: III кием, 3.3) ёрдамида ташкил этиш ва утказиш технологиясига оид.

Мавзу: «КОНУН ВА ХУКЎКИЙ ТАРТИБОТ»

Оддий ҳолатлар туррисида фикр нори-тайлик: синфда биз ҳдммамиз тенгми?

Мактабда ўз ҳуқуқимиздан фойдалана ола-мизми? Жавобимизни ўқитувчи бир хилда баўолайдими? Қонун устуворлиги нима?

Бу дарёда урганамиз:

Кичик гуруўларда ишлаш

1. Конун олдида ҳамма-

Н1шг тенглиги нима дегани. Қуйида 8-синф

2. Барчанинг конун ол- ўқувчиларидал бир дида тенг *уқумиғи
ни- нечтасининг моддий, маларда намоён бўлади, ^{оилавий} ҳолатига,

3. Хуқдай тартибот тийнати, одамларга **нимани англатади.**
муносабати каби сифатларига
чизрилар берилран.

Уларминг конун олдида тенглиги ни мала? Бу синфда, жамоат олдида қандай намоён бўлади?

1. Ўқувчи Нурмуҳаммад майёз со-тиш-олиш билан шугулланувчи фао-ляти чекланган «Кишмиш» ассоқиа-қияси директориинг угли. Уни мак-табга отасининг хайдовчиси нексияда олиб келади, ёзиш у Куртзистоннинг Иссикулида утказади. Яхши кийин-ган, 4 ва 5 бахоларга укийди. Ўйигитча жуда димогдор. Синфда унга уртоклари хавас биаан карашади. Ушинг ўзи ҳам синфда унга алохида эътибор билан караш зарур, деб ўйисоблайди.

2. Ўқувчи Сапёра қари бувиси билан яшайди. Ота-онаси автомобиль %алокатида вафот қилишган, улар бувисинжг ва ўзиинг нафақаси эва-зига кун кечиршиади. Сапера кунгли очи, зийрак уятчан қиз, «5» га укиши мумкину, бироқ уй ишларининг барчасини ўзи бажаргани учун имко-ният топа олманди. Нурмицаммад синфда унга жуда эътиборсиз карайди ва уни иккинчи наели одам-лар тоифасига киритади.

3. Улутбек тиш врачл ути. У ои-ла'да катта утл булгани учунми, жуда уйишароқ, кулоксиз, туполончи бола, базур «3»га укийди. Уни укитубчилар ҳам, синфдагилар %ам ёктирмайдилар, чунки у %аммага те-гажорлик килади. Агар бир кўпи даре-га келмаса, синфдагилар роса хурсанд булишади. У билан фақат Нур-мицаммад мулокотда бўлади.

Биз х^аР^хил оиладан, табиатан турли ташўи кўринишга эгамиз ва қобилиятларимиз ҳам турлича, бироқ К^онун олдида тенгмиз, крнуннинг устуворлиги — хуКУКИЙ давлатнинг асосий кўринишидир. Крнун ҳаммамиз учун бир хил имкоиятлар ва ҳуку}ўлар беради. Биз уларга сўзеиз риоя ўилишимиз ва бажа-

ришимиз шарт, шундагина интеллектуал ва маданий жихатдан ривожланиб борамиз.

Демак тхар биримиз- —Биз кандай оилада тугилдик ва нинг ооглик томонимиз: бизнинг ота-онамиз кимлар;

— Бизнинг ўқитувчиларимиз ким-лар;

—Оилада моддий ахволимиз

кандай;

—Кимлар билан синфда

дустлашдик

Бироқ конун ҳаммамизни бир хил шароитга куяди. Унинг ягоналиги эфм ана шунда.

ўуйққаги вазиятларда 1. Сиз танаффус пайтида буфетга

ўзингизни кўринг: келдингиз, болалар жуда кўп. Навба-

тингиз келганда сотувчи: «Сен менга

ёқмайсан, мен дастлаб яхши курган

болаларга хизмат курсатаман» деса.

2. ў^{из} ўўў «Жигули»да ёнилги

куйиш шахобчасига бензин солгани кел-

ди!гиз, у ерда эса куйидаги зънонни

укийсиз: «Факат «Тико», «Дамао, «Не-

ксия» автомобилларига ёнилги берилади».

3. ў^{акта}ў ўқитувчилари Иб-

роўимга алоҳида хзрмат билан кара-

шади. Чунки у мактаб директори

угли ва аъло батога укийди. Болалар

эса унга баҳони уҳитувчилар ошириб

куйишади, аслида у ўртача укийди

дейишади. Олган беш бахрлари ота-

сининг баҳоларидир.

Бу вазиятларда тенг ҳукуклилик принқиплари бўзиладими?

Конун олдида тенг Одамлар конун ва суд олдида тен-

хўйўу1илик куйидаги- гдир.

ларда намоён бўлади: Давлат ўз фухаросининг жинси,

ирқи, унинг келиб чикўнши, миллати, тили, яшаш жойи, мансаби, дини,

11ШОНЧИ ва эътикодидан ўатън назар ўди.укий эркинлигини кафолатлайди.

Энди давлатнинг Фуқаро Р.М. суд томонидаи 16 кўйидаги ҳуқуқлари ус- феврал воқеалари иштирокчиси ва тидан мушсцада қилинг: давлат тизими кўпоровчиси — хавфли унда тенглик принкипи реқидивист деб эълон қилинди. бўзилаяптими ёки

Фуқаро М. Кучеревга Республика йукми? Президенти фармони билан «ЎзбекистонҚау\$амони» утони берилди ва «Олтин нолдўз» билан такдирланди.

Очилов А. ВТЭК томонидан ик-кинчи гуруу, погирони деб тан олинди.

Иштихон туманы суди томонидан фуқаро М. мол уьирлашда айбланди ва 3 тил қамоқ жазосига тортилди.

1999 и ил опий шув нортларига аби-туриентларни қабул қилиш қарорида давлат 50% фоииз абитурентларга шартнома асосида уқшига рухсат берди.

Ша%ар транспортда тегишли фуцаролар (уруш қатнашчиси, ноги-рон, Чернобиль уўалокатини бартараф этишда қатнашганлар ва бошқалар) беул норишлари мумкин.

Крнун одқида тенг дукукдилик дегани — бу барча давлат орган-лари, жамоат ташкилотлари, фуқаролар, мансабдор шахсларнинг Конституцияга, крнунларга ва норматив хужжатларга сўзсиз буйсиниши демакдир. Айнан қонунда шахснинг ҳдў-хукукў ва эр-кинлигини намойиш этиш шартлари ва ўолатлари ёзилган.

Моддий жиҳатдан тенглик масаласи бирмунча мураккаб.

Агар жамият бойликларни кайтадан тақўсимласа, яъни бойлардан маълум маблагларни камбагаллар учун олиб кўуйса тенглик принкипи бўзилади. Шу билан биргаликда кўпчилик демокра- . тик давлатлар кам тоъминланганлар фойдасига маблагларни қайта таўсимлаш йўлидан боришмоқда.

Айрим олимлар эркинлик ва тенглик бир-бири билан боглиқ бўлмаган ҳолатни қайд этадилар. Бу ҳолатни таълим соҳасида ҳам кўзатиш мумкин: иктидорли талабаларнинг баъзилари шартнома асосида уХий олмасдан институтни таш-лаб кетиш ҳоллари учраб туради. Бу муаммо ижтимоий аҳамият касб этади, уни ҳал қилиш йулларини топмоқ зарур. Мисол учун, Гулистон давлат университета ректорати бу му-

аммоии (кисман булсада) куйидагича ҳал қилишга эришди: Вилоят ҳокимлигидан оилавий шароити қийин булган 90 та та-лаба учун шартнома пулини тулаш розилигини олди.

Барчанинг тенглиги крнун асосида таъминланади. Бироқ та-рихда даалат крнунларида, унинг сиёсатида тенгсизлик ҳукм сур-ган даврлар >ам булган. Мисол тарикасида собиқ Шуро тўзумида-ги республикалар ўртасида ижтимоий-иқтисодий муносабатлар-нинг, ҳукуку нормаларининг бўзилишши курсатиш мумкин. Тенгсизлик шакллари турлича. Одамлар қонун, урф-одат, табиа-тига кура нотекисдир. Бу дискриминация деб аталади, яъни инсон ҳақ-ХУКУКларининг чегараланиши ва камситилишидир.

Бироқ иккинчи ўлатнинг асоси ҳам мавжуддир: барча одамлар тенгдир. Жамиятдаги ижтимоий-идтисодий муносабатларни ўукуўй тартибга солиш маълум тартибни жорий этиш инсон-нинг ўзаро муносабатларида самимийлик ишончлилиқ руўиятини урнатишни кўзда тўтади. Бундай тартиб ўукуқний тар-тибот деиилади ва у ўонун асосида жорий этилади.

Ролли уйин: «Бойлар ва камбагаллар»

Синф икки гуруўга — бойлар ва камбагалларга булинади, ҳар қайси Котлам ўзининг жамият ривожини учун зарурлигини асослаб беради.

Уч кишидан иборат тўзилган ўакам ҳайъати келтирилган далилларни баҳолайди ва қарор қабул қилади.

Бунда барчанинг кўнун, солиў, давлатнинг ижтимоий фаолияти олдида тенглигига эътибор қаратилади.

Тенглик — ХУКУК- эр-

кинлик ва ■ бурчларнинг

жинсига, ирқига, миллатига,

диниға, мол-мулкиға ва .

мансабига боғлиқсиз тенг-

ЛИКДИР.

Дискриминации

— алоўида шахсникг, ижтимоий бирлаиша1Ярнинг, дав-лат органларининг ўақ-

ўукуқпарини паймол қилиш ёки чегара1апшир.

Хў'кукий тартибот - ижти-мой тартибинг бир булаг бўлиб, крнунийликни амал-га оширади.

Назорат саволлари:

<1. Барчанинг крнун олдида тенглиги нима? 2. Крнун олдида ҳамманинг тенглигига ўандай далил-исботлар келтирасиз? 3. Бу принқип каерда мустаҳкамланган? 4. Давлат крнунчиликни кандай таъмин-лайди? 5. Камбаралларга кандай ёрдам кил и ш мумкин?

4.3. Касб-ўунар таълими жараёнини алгоритмлаштириш технологияси

Касб-хунар таъпими тизимининг ўзига хос томонлари шунда-ки, ўқувчилар назарий ва амалий дарсларда бевосита ишлаб чиқаришнинг «жонли» объектлари билан иш курадилар. Бу объектлар касб-хунар коллежининг ихтисослашганлигига боғлиқ ҳолда таснифланади.

Ўқувчилар ўқўггиш жараёнида ишлаб чиқўришга оид у ёки бу технологияларнинг тўзилмаси, зарурий жиҳозларнинг тўзилиши, ишлаш принқиплари, яратилаётган маҳсулотга қўйилган техник (агротехник) талаблар, иш жараёни мазмуни, амалларни бажариш кетма-кетлиги, назорат турлари билан чукур танишиб борадилар. Демак бу ерда технологияларни ўқитиш технологияси» ҳдқдқа гап боряпти. Бу технология ўқувчиларнинг абстракт тафаккурла-шини тезкор ҳрлатда амалиёт текислигига кўчириш билан бахрланади. Булажак мутахассислар технологик жараёни амалий машгулотларда кўзатадилар, кейинги босқичларда {ишлаб чиқариш таигтимида) эса «мутахассис» сифатида уи бошқўради ва назорат киладилар. Ана ту фаолиятнинг макрадга мувофиклигини

таъминлаш кўп жихдгдан булажак ишчиларнинг меҳнат мазмуни-ни ташкил этувчи техник ташхислаш функцияси билан боғлиқдир.

Техник ташхислаш илмий фан сифатида ўз объектига, предме-тига ва тадқиқрт вазифаларига эга. У бирор бир техник тизимнинг ишлаш қрибиятини текшириш учун илмий асосларга таянади ва носозликни аниклаш ҳамда йукртишнинг макбул усуллари ишлаб чиқдди. Техник ташхис қуйиш методлари берилган улчов бўйича тизимдаги ҳар қандай бўзукликларни аниклаш кетма-кетлиги ва қайси назорат амалларини утказиш кераклигини урнатишга имкон берақи.

Шу билан биргаликда касб-ҳунар таълими тизимида мутахас-сисларни тайёрлаш жараёни агрегат қисмларида учрайдиган носоз-ликларни излаб топиш ва йукотиш усуллари ургатишга ҳаратилмаган. Яъни, ўқув дастурларида умумқасбий фаолиятнинг бу тури ўз ўрнини топмаган ва тегишли дидактик ипглов берилма-ган. Бу ҳолатнинг мавжудлигини қуйидаги сабаблар орқдди тушун-тириш мумкин: ҳрзирги вақтда ташхислашни уьпўтиш мазмунини саралаш учун далилий материалларни тизимлаштириш бўйича иш олиб борилмаган; ташхислаш ўқитиш методикаси бўйича илмий асосланган тавсиялар йуў; маълум қасбий билимлар ва қуникмаларни шакллантириш учун зарурий ўқув ва услубий қуланмалар, ўқитишнинг техник воситалари мавжуд эмас. Ўқувчилар ташхис урнатиш қуникмаларини ишлаб чиқариш фао-лияти давомида эгаллашадилар, деган нотугри тасаввур мавжуд.

Утказқпган тадқўқотларнинг қўрсатишича, ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида ташхис урнатиш тажрибасини эгаллаш тар-тибсиз боради ва ўзқк вақтга чўзилади. Қуйидаги ҳолатни ҳам эътиборга ■ олиш керак: технологик ма1линалар ўзқк муодат давомида ишоичли ишлаши ва уларда носоз элементлар учрамаслиги мумкин. Шунинг учун улардан фойдаланиш жараёнида носозликни йук°"шш тажрибасини ўзлаштириш мумкин булмайди. Шу билан бир қаторда амалиётнинг қўрсатишича, носозликни излаб топиш ва йукртиш учун кўп ҳрлларда сезиларли вақх талаб этилади. Мисол учун, 14XB-2,4Г пахта териш машинаси шпинделларининг тормоз қучини текшириш ва ростлаш >ўгун бир қишига 2 соат 15 минут вақт керак экан.

Технологик маши нал ар тизимларининг ишламай қолиш сабаб-лари ва ташқи белгиларининг қўплиги туфа или носозликларни излаб топиш ва текшириш усуллари билиш, қам вақт сарфи эвази-га носозликни энг макбул йул била и йукотишни уддалаш уларнинг ишонқли ишлашини оширади.

Яроқриз қисмларни излаб топишда ҳаракатлар кетма-кетлигини таъминловчи мураккаб куникмаларни шакллантириш босқичи асосий босқич ҳисобланиб, ташхис урнатишнинг амалий ўқитиш босқичларини ҳам ўзида мужассамлаштиради. Бу босқичда таълимнинг асосий мақсади — носозликнинг ташки белгиларини таҳлил қилиш ва дал ил ни урнатишдан тортиб то турлича ҳалокатли вазиятларнинг аниқ сабабларини чегараланган вақт доирасида из-лаб тоғтишгача булган барча ташхисли жараёнларни утказишга кхаратилган ўқувчиларнинг амалий машўпарини ташкил этишдир. Носозликларни излаб топишнинг мураккаб куникма ва мала-каларини шакллантириш ва шу жумладан, фикрлаш тезкорлигини ривожлантиришда самарали усул **алгоритмларни** куллашдир.

Ўқитиш жараёнини алгоритмлаштиришнинг моҳияти нимадан иборат? Педагогик психологияда алгоритм деганда баъзи тоифага тегишли масалаларни ечиш учун зарур ва етарли булган интеллектуал амалларни маълум кетма-кетликда, аниқ тартиб билан тушу-нарли ифодалаш тушунилади.

Алгоритмли таълимни турлича ташкил этиш мумкин. Масалан, ўқувчиларга алгоритмлар тайёр ўолда берилади ва улар билан та-нишиш таклиф этилади, кейин]-1ги босқичда режадаги машқни ба-жаришиб, зарурий куникмаларни эгаллашади. Табиийки, ўқув дас-туридаги баъзи мавзулар ўқувчилар учун бирмунча енгил булиши мумкин. Бундай ҳолларда алгоритмларни тўзиш ўқувчилар зимма-сига ноклатилади ва ўқитиш жараёни шу аснода ташкил этилади. Бу усул дидактик жиўатдан бирмунча фойдали булсада, ўқув вақти сарфи кўпайиб кетади. Шу боисдан ишлаб чиқаришга оид атго-ритмларни лойихалаш кўпроқ ўқитувчи зиммасига ноклатилади.

Мисол тариқасида пахта териш машинаси қисмларида учрай-диган бўзукликларни излаб топиш учун лойихаланган алгоритмларни келтириш мумкин.

Алгоритм асосида ўқувчиларнинг изланиш фаолияти пахта териш машинасининг қуйидаги қисмлари учун ташкил этилиши мумкин: териш аппарати; сув тизими; ҳаво тизими; гидротизим (қаранг: № 1, 2, 3, 4 излаб топиш алгоритмлари).

Излаб топиш алгоритми № 1
Пахта териш жараёнида териш аппаратида содир бўладиган
технологик яроқсизликни аниқлаш

Излаб топиш алгоритми № 1

Пахта териш жараёнида териш аппаратида содир булалигам технологии;
ярокстликпи аншдгаш

Рўза тупларидан кам пахта терилади. Ерга пахта тукилади

Шпинделли барабанлар иш тиркиши текширилсин

қ Ха қ ЙуХ

Хулоса: иш тиркиш кснглиги жойида Хулоса: шпинделларнинг шахмат
тартибида жойлашиши буаилган

»
Шпинделларнинг шахмат тартибида жойлашиши текширилсин

қ Ха % Й&

Хулоса: шпинделларнинг шахмат Хулоса: шпинделлар айланмайди
тартиби бўзил маган

»
Шпинделлар норитмаси текширилсин { Ха

Йук

Хулоса: шпинделларнинг норитма
тасмалари ейилмаган

Хулоса: чутка қиллари билан шпин-
дел орасидаги тирқиш катта

♦
Г Ажраткичларнинг шпинделларга нисбатан жойланиши текширилсин

І Ха І Йук

Хулоса: чутка қиллари билан шпин-
дел орасидаги тирқиш жойида

Хулоса: камера эшикчаси билан аж-
раткич орасидаги тирқиш катта

Камера эшикчаси ва ажраткичларнинг ўзаро жойлашиши текширилсин

қ Ха қ Йук

Хулоса: ажраткич ва камера эшикча-
си орастиги жойида

Хулоса: шпинделлар ут ва пахта то-
ласи билан қрпланган

♦
Шпинделлар иш сирти текширилсин қ Ха

ЙуХ

Хулоса: шпиндел иш сирти тоза

Хулоса: шпиндел тишлари синган

І І

Хулоса: ха, шпиндел тишлари ортиқча синган: янгисига алмаштирилсин
ў

Излаб топкш алгоритм» № 2

Пахта териш машинасининг ҳаво тизимида содир бўладиган техник яроксизлигини аниклаш

Насос керакли босим ҳосил кдпмайди ёки сув тортмайди Насосда суп бор-йуклиги текширилсин

Хулоса: насосга сув куйилган катта

Хулоса: сувни тортиш баландлигн

Сувни тортиш баландлиги кўздан кечирилсин

_____ { Ха _____ к Йук

Хулоса: сув тортиш баландлиги 4 метрдан кичик

Хулоса: паррак унинг корпуси на қопқоқ орасидаги тиркиш катта

Паррак паррак корпуси ва қопқоқ орасидаги тиркиш текширилсин

к Ха _____ к Й?к

Хулоса: тиркиш техник татаб даражасида

Хулоса: тескари қабул клапани сув

утказади

Тескари қабул клапани текширмлсин

І Ха _____ к Йук

Хулоса: тескари клапан сув утказмайди

Хулоса: насос норитмасининг тасмаси бушашган

. _____ І

Насос норитмаси текширилсин

{ Ха _____ к Йук

Хулоса: норитма тасмаси таранглиги бирикмалари-жойида

Хулоса: сурувчи труба дан ҳаво сурилади

к Ха _____ 1

Хулоса: ха, хомутлар тортилиб, ташкаридан ҳаво суриш тухтатилсин ў-----
-----'

Излаб топиш алгоритми № 3

Пахта териш машинасининг гидротизимида содир бўладиган техник яроксизлигини аниклаш

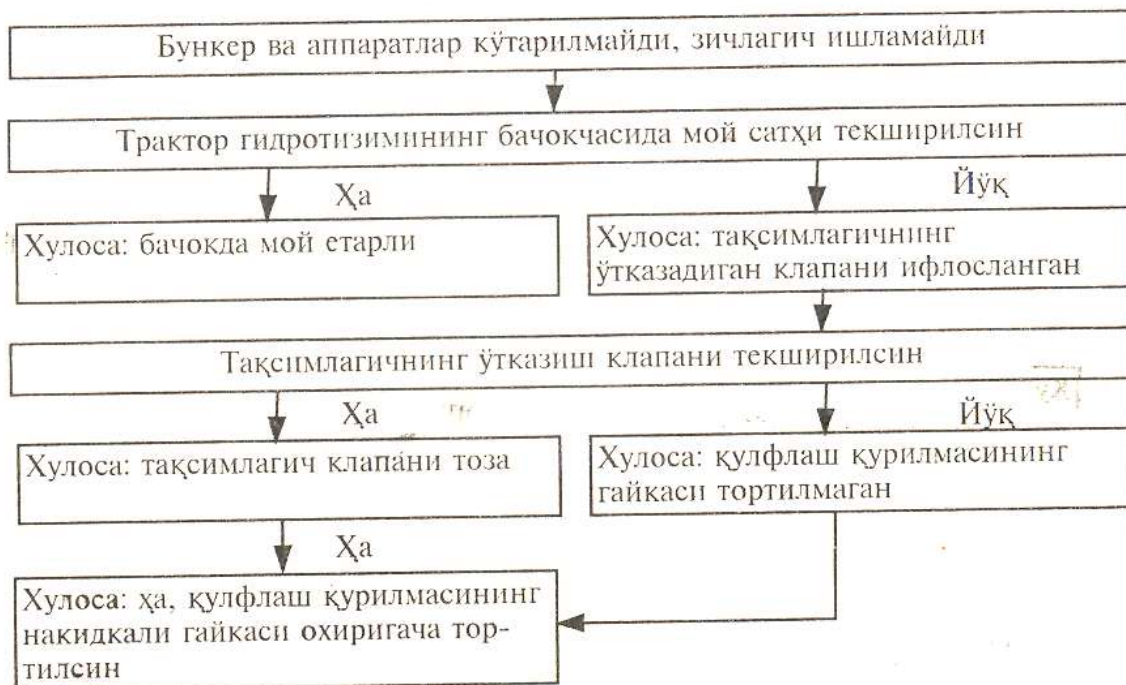
Алгоритмли таълим технологияси самарасини инкор этма-ган -халда айрим оппонентлар салбий фикрларни *хрм* билди-ришган. Мисол учун: «Алгоритмш таълим ўқувчилар тафакку-рини андозага солиб куяди, чегаршайди».

Касб-чунар таълимида, асосан, турли хил автоматлашган ҳаракатларни — малакаларни шакллантиришга эътибор қаратилади. Бу малакалар — ижодий жараённинг зарурий қом-поненти, уларсиз бу жараён амалга ошмаслиги эътиборга олинса, нокррида келтирилган камчилик мантикига бирмунча путур етади. Қрл аверса, алгоритмли ўқитиш технологияси факат мажбурий ҳаракатларни ёд олиш эмас. У алгоритмларни ўқувчи томоядан мустаўил тўзиш ва шакллантиришни ҳам қўзда тўтади, бу эса ижодий жараёндир.

140

Излаб топиш алгоритми № 3

Пахта териш машинасининг гидротизимида содир бўладиган техник яроқсизлигини аниқлаш

Алгоритмли таълим технологияси самарасини инкор этмаган ҳолда айрим оппонентлар салбий фикрларни ҳам билдиришган. Мисол учун: «Алгоритмли таълим ўқувчилар тафаккурини андозага солиб қўяди, чегаралайди».

Касб-ҳунар таълимида, асосан, турли хил автоматлашган ҳаракатларни — малакаларни шакллантиришга эътибор қаратилади. Бу малакалар — ижодий жараённинг зарурий компоненти, уларсиз бу жараён амалга ошмаслиги эътиборга олинса, юқорида келтирилган камчилик мантиқига бирмунча путур етади. Қолаверса, алгоритмли ўқитиш технологияси фақат мажбурий ҳаракатларни ёд олиш эмас. У алгоритмларни ўқувчи томонидан мустақил тузиш ва шакллантиришни ҳам кўзда тутди, бу эса ижодий жараёндир.

Излаб топиш алгоритми № 4

Пахта териш машинасининг ҳаво тизимида содир бўладиган технологик яроқсизликни аниқлаш

Намуна сифатида пахта териш жараёнида вужудга келадиган муаммоли вазият — териш аппаратидаги мавжуд технологик яроқсизлик сабабини аниқлаш алгоритмини ўрганамиз (Излаб топиш алгоритми №1). Унинг чап томонида изланиш ҳаракатларининг тугалланган жараёнлари, ўнг томонда эса — абстракт схема ёрдамида механизмларнинг ўзаро ҳаракатларини ишга солишни талаб этадиган излаб топишнинг истиқболли йўналишлари ҳисобига давом эттириш йўллари кўрсатилган.

Алгоритмлар мазмунидан кўриниб турибдики, носоз элементни топгунча ўқувчилар 10 га яқин ташхис қўйиш амалларини бажариши керак. Шунинг учун дастлабки босқичда ўқувчиларнинг амалий фаолиятини алгоритмсиз ташкил этиш бирмунча самарасиз бўлиши мумкин.

Излаб топиш алгоритми № 4**Пахта териш машинасининг хаво тизимида содир бўладиган технологик яроқсизликни апиқлаш**

Сурувчи ҳаво ОҚИМИНИНГ техчиги камайган

Вентилятор тасмасининг таранглиги текширилсин

_____ қ _____ Ха _____	_____ у _____ Йук _____
Хулоса: вентилятор тасмасининг таранглиги жойида	Хулоса: қабул камераси тикилиб крлган

• _____ »

Кабул камераси текширилсин

_____ { _____ Ха _____	_____ { _____ Йук _____
Хулоса: қабул камераси тоза парракларининг муста)дсамлиги бўзил ган	Хулоса: вентилятор шкивининг ёки

Вентилятор шкиви ва парракларининг мустаҳкамлиги текширилсин

_____ қ _____ Ха _____	_____ қ _____ Йук _____
Хулоса: ўа, шкив ва парракларнинг ыустаўкамлаш гайкалари тортилсин	Хулоса: изланиш тугади

Намуна сифатида пахта териш жараёнида вужудга келади-ган муаммоли вазият — териш аппаратидаги мавжуд технологик яроқсизлик сабабини аникуташ алгоритмини урганамиз (Излаб топиш алгоритми №1). Унинг чап томонида изланиш ҳаракатларининг тугалланган жараёнлари, унғ томонда эса — абстракт схема ёрдамида механизмларнинг ўзаро ҳаракатларини ишга солишни талаб этадиган излаб топишнинг истиқўболли йуналишлари ўисобига давом эттириш йуллари кўрсатилган.

Алгоритмлар мазмунидан кўриниб турибдики, носоз эле-ментни топгунча ўкувчилар 10 га якин ташхис КУЙиш амалла-рини бажариши керақ Шунинг учуи дастлабки босқичда ўкувчиларнинг амалий фаолиятини алгоритмсиз ташкил этиш бирмунча самарасиз булиши мумкин.

Пахта териш аппарата кисмларидаги носозликни топишда алгоритмларни кўллаш усули ва ўқувчиларнинг машқ бажариш фаолиятини қараб чиқайлик. Машрулотлар бевосита излаб топиш алгоритми билан ёки алгоритмсиз утказилиши мумкин. Бу шартни ишлаб чиқариш таълими устаси белгилайди.

Излаб топиш алгоритми ёрдамида маиндшр

Ўқувчилар излаб топиш алгоритмини олиб таниша бошлай-дилар. Алгоритмда урганилаётган тизим бўзукликларининг ташқи белгилари ва аниқ сабабларини излаб топгунга қадар макбул кетма-кетликда элементларни текшириш йул-йуриклари сўзли-схемали ифода тарзда берилган бўлади.

Ишламай қрлишнинг ташқи белгилари тахлил қилинганч, ўқувчилар алгоритмда кўрсатилган ташхис қуйиш амалларини махсус мосламалар билан текшириш учун териш аппарати ба-засида амалий ҳаракатларни бажаришга киришадилар. ҳар бир улчаш натижаси излаб топишнинг кейинги йўлини танлашга имконият яратади. Техник параметрларни улчаш жараёнида ўқувчилар томонидан йул қўйилаётган хатоликлар махсус даф-тарда қайд этилиб борилади. Алгоритмда кўрсатилган улчаш амалларини босқичма-босқич амалга ошира бориб, укз'вчилар ишламай қрлиш сабабини топишга эришадилар. Бу яроқризлик алгоритм сунгида берилган бўлиб, уни йуқотиш йуллари аниқ кўрсатилади. Укўвчилар яроқсизлик сабабини алгоритм бўйича ойдинлаштирадилар ва уни тўзатадилар.

Машклар натижаларидан маълум булишича, ўқувчилар, асосан, алгоритмик ҳаракатларни хатосиз бажарадилар. Бу қрнуийдир, чунки улар фаолияти излаб топиш алгоритмлари-да кўрсатилган амалларни бажаришдан иборат бўлади. Ана шу машкларни такрорлаш мобайнида ташхис қуйиш куникмалари малака даражасига кутарилади. Бу эса ўз навбатида ўқувчиларга кейинги босқичларда алгоритмсиз фаолият нори-тишини таъминлайди, яъни тизимдаги мавжуд носоз элемент-ни курсатмасиз топиш имкониятларини яратади. Натижада ўқувчиларнинг кидирув фаолияти янги сифат босқичига кутарилади.

Шундай қилиб, биз бу фаслда ўқувчиларнинг амалий фаолиятини ташкил этиш технологиясига оид қискача маълумот-ларни келтирдик. Шубҳасиз, касб~хунар таълимида назарий

машгулотлар бўйича уХув-билиш фаолиятини лойихалаш қонуниятларининг урганилмаган қирралари бисер. Бу эса алоҳида тадқиқот мавзуси бўлиш мумкинлигини таъкидлаш жоиздир.

4.4. Олий педагогии таълимда интеграл технологияда

/ Республикамизда олий таълим тизими янги ривожланиш погонасига кутарилди: икки босқичли таълим — бакалаврият ва магистратура фаолият ку"рсата бошлади; давлат таълим стан-дартлари ишлаб чиқилди; талабаларнинг мустакўил билим оли-шини якка тартибда амалга ошириш жорий этиляпти, таълим мазмунида фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси ўз аксини то-бора кўпроқ топмоқда; профессор-уўитувчиларнинг касбий майоратный оширишга эътибор кучайтирилганлиги алоўида таўсинга лойиқ. Ўқув-тарбиявий жараёни ривожланган давлатлар тажриба-лари асосида такомиллаштириш, унинг иштирокчилари -уўитувчи ва талаба (магистр) фаолиятини «субъект-субъект* қонуниятлари асосида ташкил этиш зарурати бугун барча олий ЎҚУВ нортларида педагогика ва психология фанларини ўқув ре-жасига киритиш лозимлигини ўаётнинг ўзи исботлади. Галдаги вазифа — бу фанларни ўқитишга алоҳида эътибор ларатиш, инновацион педагогик фаолиятнинг сиру-синоатларини тадқиқ ҚИЛИШ асосида амалий хулосаларни кўлга киритишқир. Зеро, Қадрлар тайёрлаш миллий дастури жамиятни тўлиқ педаго-глаштириш муаммосини кун тартибига куяётгани назардан четда колмаслиги керак

Ўзбекистонда шахс манфаати ва таълим устуворлиги эъти-роф этилган бир даврда педагогика фани эркин Шахсни шакл-лантириш қонуниятлари, ёшлар шахсини ҳаётга мослашти-ришнинг шакл ва методлари, мазмуни ва принқипларини урганади. Эндиликда педагогика ўз предмети, фанлар билан алоқаси, педагогик билимлар тизими ва уларнинг мантиқий ту-зилмаси, назарий педагогик билимларни тарбияга, таълим ама-лиётига куллаш масапаларига дойр муаммоларнк қайтадан ян-гича талўинда куймоқда. Демак педагогикада тадқиқотларнинг долзарблиги, бир томондан, жамият эҳтиё'жи — ўқув-тарбия ти-зимини янада ривожлантириш билан, бошўа томондан, педагогик билимларнинг янгиланиш ва ривожланиш даражаси билан белгиланар экан.

Бугунги кунда педагогик назария ва амалиёт муаммоларини тадқиқ қилиш технологик ёндашув асосида олиб борилиши лозим. Педагогика мутлоқ **технологик фандир** ва у таълим доира-сиинг барча катламларини камраб олади.

Педагогика фани предмети жамият эҳтиёжи ва ривожлана-ётган шахс қизиқишига ҳамоҳанг тарзда сунъий тарбиявий жа-раёни куриш қонуниятларини урганади ва уни изчил амалга оширади. Ана шу сунъий тизим «**Педагогик тизим**», унда кеча-диган жараёнлар эса «**Педагогик технология**» деб аталади. Педагогик тизим ташқарисида ҳеч қандай мақсадли таълим-тарбия жараёни кечмайди ёки педагогик технология — бу ама-лиётга жорий этиладиган педагогик тизим лойихасидир. Бу ти-зимни такомиллаштириш, асосан, қуйидаги йуналишларда олиб борилмоқда:

- дидактик бирликларни йириклаштириш;
- ўқитиш натижаларни олдиндан белгилаш, режалашти-риш;
- таълим жараёнини психологиялаштириш;
- компьютерлаштириш.

Бугунги кунга келиб, шубҳасиз, бу йуналишлар бўйича маълум нотукларга эришилди. Агар бу йуналишлар аниқ таълим-тарбия мақсадини ечишга қаратилган ҳолда яхлитлаш-тирилса ёки интеграл ҳрлатга келтирилса, бу амал натижасида кучли технология вужудга келади. Бу технология **интеграл** технология деб аталади ва нононча сўз бўлса, «бир бутунлик», «ўз-Ўғуксизлик» маъноларини англатади. Интеграл технологиялар учун янги "машгулот шакли — **семи пар-практикум** яратилади. Унинг мазмуни: машгулотни утказиш учун талабалар кичик гу-руҳларга бирлашади ва ҳар бир гуруҳ чегараланган вақт даво-мида бажара оладиган топшириқ олади. Ана шу топширикни олгандан бажаришга киришадилар ва бунда таълим-тарбия жа-и'раёшў объектини тугри танлаш жиддий аҳамият касб этади. қу СЎъект обдон тадқиқ қишнгач, натижалари бўйича кичик гу-руҳлар «ҳдеоб» берадилар, яъни машгулот «публик ҳимоя» ў кўринишида ташкил этилади. Қарабсизки, талабалар ўз-ўзини ўқитиш, баҳс, мунозара, мавқеини мустаҳкамлаш! ШГ орқўали ушбу 'мавзуларни ўқитиш чукУр" урГШЦШар ва шу тарзда яқуний натижа_тўшқиланади. Қуйида «Педагогика» фани мавзулари бўйича интеграл*¹технологиялардан намуналар келтирилади:

Мавзу: ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТДА ШАХС РИВОЖИНИНГ ЁШ ВА ИНДИВИДУАЛ ХУСУСИЯТЛАРИНИ ХИСОБГА

олиниши

«Кичик ижодий гуруўлар» фаолиятини ташкил этиш: а) талабаларнинг ижодий гурухларини тўзиш:

— успиринлик (мактаб ёшидаги катта ўқувчи) даврининг назарий муаммоларини педагогик психологик соқиологик адабиётлар бўйича урганувчи ва улар асосида ёш хусусиятлари-ни ёритувчи **экспертлар**;

— турли даврларга хос булган бадий асарлардан ёш хусу-сиятлари ёркин намоён бўладиган жихатларини саралаш асосида болалар ва усмирлар ривожланишида, рухрий жихдгдан тараккий этишида, ёш даврининг, шунингдек ижтимоий-тарихий муўитнинг таъсирини кўрсатиб берувчи **иллностраторлар**:

— усмирлар ва успирин (катта ёшдаги ўқувчи)лар хулқ-атворини, уларнинг бир-бири билан ва катталар билан хўзаро харакатини акс эттирувчи реал вазиятларни саралаш вазифаси ноклатилган кўзатувчилар

б) талабаларнинг жадвал билан дастлабки иш олиб бориш-ни ташкил этиш:

«Ёшлар психологияси» ва «Педагогик психология» бўйича дарсликлардан ҳамда ўқитувчи томонидан тавсия этил га н к\$шимча манбалардатн один га н маълумотлар асосида талабалар қуйидаги жадвал ни тўзишади:

Ёш чегараси	Риоожла-	Ёш учун ха-	Ривожлл-	Ўқитувчи
(даврлари)	нишнинг	рактерли	нишнинг	ишидаги
ижтимоий	булган шах-	асосий та-	қийинчн-вазиятлари	спи
фовутлари	ликларни	_____)		к жи.хатлар
к _____ к башоратлаш				

Машгулотнинг бориши:

«Ақўлий ?қжум»

Усмирлик даврини тавсифлаш учун куйидлги саволлар ўртага ташланади:

Ёш МОҲИЯТИНИ ифодалайдиган мезонлар нима?

Мактаб ёшидаги катта ўқувчиларнинг ўзига хос атрибутлари нималарда намоён бўлади?

145

«Мунозара»

1. Экспертлар гуруҳи усмирлар хулқ-атворида бир-бирига зид ҳолатлар (серхаракатлик суслик жушқинлик бўшанглик кучли ужарлик)нинг сабабларини шахс ривожининг қонуниятларини ҳисобга олган ҳолда замонавий фан нуқтаи назардан тушунтирадилар. Аудитория саволларига жавоб берадилар.

2. Иллостраторлар томонидан таклиф этилган бадиий (му-сикали ва бошқа) портретларни ёш ва индивидуал хусусиятлари тугрисидаги билимлар асосида таҳлил қилиш. Бунда вақъ- (А. Те-мурнинг, А. Навоийнинг, М. Бобурнинг ёш давлари) ва фазо (турлича ижтимоий қўатламлар усмирларига турли давлатлар му-аллифлари томонидан чизгилар) бўйича параллеллар утказилади. Манба сифатида газета саҳифаларида эълон ўйлинаётган тарихий ва замонавий материаллар, кинофильмлар («Бобур», «Тошкент нон шаҳри» ва бошқа), Ёш томошабинлар театри спектакллари ҳам қўл келиш мумкинлигини таъкидлаш лозим.

Асосий вазифа — ёш учун хос булган ҳолатларни қўра би-лиш, тарихий давларни, ҳаётини тажрибаларининг такрорлан-мас қирраларини, мавжуд ижтимоий муносабатларнинг шахс ривожига таъсир қўрсатишини ҳис этишдир. Талабалар ёш белгиларининг доимий ўзгарувчанлигини, уларнинг моҳиятли лаҳзаларини сақланган ҳолда ривожланишини, ёш давларига хос булган зиддиятли ҳолатларнинг турли шаклларда намоён бўлишини илғаб олишлари шарт.

«Педагогик вазиятларни ечиш»

Қўзатувчилар томонидан таклиф этил-

ган муаммоли вазиятлар таҳлил қилинади ва ечими топилади. Мисол

Учун: «таклиф этилаётган чизгилар асосида ўқувчи ёши ва ўзига хос характери аниқланг ҳамда зарурий педагогик коррекция йўналишини белгиланг (бу ерда ўқитувчининг ёки экспертнинг яқиний шарҳи ҳам зарур)».

«Методик тавсиялар ишлаб чиқиш»

(профессионал табу: ўз иш фаолиятимда усмир ёшидаги ўқувчи билан %еч бунда й қишайман).

Талаба бу фаолиятни бевосита машгулот давомида ёки мустакил ҳолда бажариш мумкин. Машгулот пайтида педагогик амалиёт дав-ридаги кўзатиш натижалари, олдиндан тайёрланган педагогик сурат-лар, ёш характерный ифодаловчи рок-гурух композициясидан, кино курсатувлардан, ўқувчи билан олиб борилган суҳбат ҳақидаги магнитофон ёзувларидан фойдаланиб «Катта ва усмир», «Мактаб Ўқувчиси ва катталар», «Келажаги порлоқ усмир (нокрри синф ўқувчиси)» ка-би мавзулар бўйича методик тавсиялар ишланди.

~ ~ ! 1. У ёки бу ёшдагилар билан
I авзуни УР^{гани1Н} мулоқат учун ўқитувчи танлаган
натижалари: асосий ҳаракатлар стратегияси
-----■-----1 тугрисидаги тасаввурларнинг
шаклланганлиги.

2. Маълум ёшдаги усмир ўқувчилар билан ўзаро иутаносиб ҳаракатни амалга ошириш учун ўзида имкониятларнинг етарли эканлигини баёолай олиш.

/Мактаб ёшидагилар

/ катта усмирлар х

/ (16-18 ёш) х

/ Ўрта мактаб ёшидаги х

/ усмирлар х

/ (12-15) ёш х

/ Мактаб ёшидаги кичик ўқувчилар х / (6, 7-11, 12 ёш) х

/ Мактабгача таълим ёши х

/ (3-6 ёш) х

/ Ясли даври (1-3 ёш) х

/ Гуда клик даври (0-1 ёш) х

Касбий билимлар даражасини кенгайтириш мақсадида талабаларга «ёш давлари пирамидаси»ни чизиш ва ҳар бир ёш даврининг ўзига хос жиҳатларини жадвалга ёзиш топширилади.

Мавзу: «ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИ»

Машгулот самарадорлигини таъминлаш мақсадида талабалар оила тарбияси муаммолари бўйича адабиётлар билан, шунингдек, вақтли педагогик нашрлар орқали бугунги кунда мактаб ва оила ўртасидаги тафовутлар моҳиятини англаб етишлари учун олдиндан иш олиб боришлари зарур. Бунда ота-оналар ўқув-тарбия жараёнидан бехабар эканлиги, уларнинг мактаб билан алоқалари «хўжа кўрсинга» қабилидалигига алоҳида эътибор қаратилади.

«Кичик ижодий гуруҳда ишлаш»

1. Биринчи ижодий гуруҳ мактаб қизиқишларини ҳимоя қиладилар ва болалар тарбиясига оид ўз эътирозларини оила учун олдиндан тайёрлайдилар.

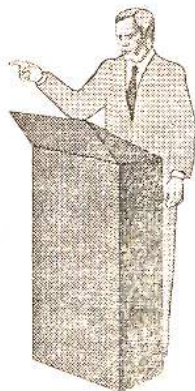
2. Иккинчи ижодий гуруҳ оила қизиқишларини ҳимоя қиладилар ва улар ҳам мактабга ўз эътирозларини ва талабларини олдиндан белгилаб оладилар.

Машгулотнинг бориши:

Семинар педагогик арбитраж шаклда ташкил этилади ва унда оила ва мактабнинг бола тарбиясига оид ўзаро эътирозлари, ўқитувчилар ва ота-оналарнинг яхлит ҳамкорлигини ўрнатиш йўллари ҳақида сўз юритилади.

«Педагогик арбитраж»

1. «Оила» ва «Мактаб» гуруҳлари бир-бирига билдирадиган эътирозларини ижтимоий фикрларга, таниқли педагог олимларнинг қарашларига таянган ҳолда асосли ифода этишлари керак. Болаларни тарбиялашда ҳар икки томон йўл қўяётган камчиликлар рўй-рост очиб ташланади.

2. Ҳар бир томондан вакиллар сўз олиб, кейинги вақтда оилавий тарбияда ҳам, мактаб тарбиясида ҳам сезиларли силжишлар юзага келаётганли-

ги тугрисида кўп болали оила тажрибасига, ижтимоий-педагогик мажмуалар(боғча-мактаб-академик лицей-олий ўқув норти)га таянган ҳолда гапирадилар. Шу билан биргаликда бу-гун оила ва мактабнинг катта тарбиявий имкониятларидан ўқитувчи ҳам, ота-оналар ҳам фойдалана олмаётганлигига да-лил-исботлар келтирилади. Билдирилган у ёки бу фикрларнинг тасдиғи учун гувоҳлар, далилий ашёлар жалб этилиши мумкин.

3. ўқитувчи томонларнинг бир ечимга келишишлари учун аниқ тадбирлар ишлаб чиқишни таклиф этади. Бу чоралар ўзаро тафовутларни йукртиш ва ҳақиқий ҳамкорлик урнатишга имкон бериши керак

4. Гурдаар, биринчи навбатда, тарбия жараёнида бола хоҳиш-истағи эътиборга олинган ҳолда шерикларининг талаб-лари ва қизиқишларига йуналтирилган ўз вариантларини тўза-дилар ва баён қиладилар.

1. Ўқувчилар таълим-

Мавзуни урганиш тарбиясида оила ва мактаб натижалари ҳамкорлиги бўйича яхлит дастур конструкторияланади.

2. Бу дастур талабларининг педагогик амалиёти ташкил эти-лаётган мактабларда апробақия қилинади.

Мавзу: «ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ ВОСИТАЛАРИ» Кичик ижодий гуруҳларда ишлаш

Биринчи гуруҳ — аудио-видеоли воситалар. Иккинчи гуруҳ — компьнотер техни-
Учинчи гуруҳ — дастурли дарслик-лар.

Туртинчи гуруҳ — видео курсатувлар
ёрдамида ўқув-билжи фаолиятини бошқариш муаммоларини урганадилар. Талабалар ўз йуналишлари бўйича кўшимча маълумотларни илмий маслахатчилардан олишади, ҳамда методик кабинетларга, махсус кафедраларга бориб урганадилар.

Машрулотнинг бориши:

Машгулот «замонавий ўқитиш воситалари мўзейи»га ўқув саёҳат уноштириш шаклида утказилади.

«Экскурсия»

1- ХўР бир гуруҳ навбатма-навбат қилган гуруҳ талабаларига ўқитиш воситаларининг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарихи, улардан аниқ фан мавзулари бўйича фойдаланиш йуллари ва имкониятлари ҳақда гапириб беради.

Чет эл техник воситалари ҳақидаги маълумотлар ҳам бу ҳикоя мазмунига киритилиши эҳтимолдан холи эмас.

2. Мактаб даре жараёнида ўқитувчиларнинг у ёки бу техник воситаларидан фойдаланиш частотаси тугрисидаги ахборотлар олдиндан утказилган микротадқиқотлар натижаларига қўра келтирилади.

3. Булажак ўқитувчилар учун қўптина маълумотлар маълум даражада илмий характерга эга бўлиши, реал воқеаларни ақс эт-тирмаслиги мумкин, чунки мактабларнинг техник воситалар билан таъминланиш даражаси ниҳоятда паст. Бироқ бундай ах-боротларни киритиш булажак педагогларни тайёрлаш учун, уларнинг касбий тафаккурини ривожлантириш учун, бу соҳа бўйича жаҳрн педагогик нотуклар олдида мамлакатимиз Ўқитиш даражасининг реал ҳолатини баҳолаш зарур. Бу эса ўқитувчини тез-тез бошқа давлатлар тажрибасига мурожаат қилишга, замо-навий Ўқитиш технологиясини урганишга, қолаверса, мустақил равишда дидактик воситаларни конструкциялашга ўргатади.

Қуйида ҚукрнДПИ умумий педагогика кафедраси ўқитувчиси Ф. Туракулова билан ҳамкорликда яратилган технология лойиҳаси берилади.

Мавзу: ХАДИС ИЛМИДА КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ

Бугун урганмиз (мавзу мақсади ўқув элементлари тарзда белгиланади):

1. Ислом таълимоги ва ҳадис илми.
2. Ҳадис илмининг асосчилари.
3. Ҳадисларда илму ҳз'нар ва ҳулқ масалаларининг баёни.
4. Ислом таълимоти ёшлар он гйда Миллий истиклол ғоясини сингдириш манбаи сифатида.

Машгулотнинг бориш тартиби:**I. Ташкилий қисм (7 дақиқа):**

- А) саломлашиш;
- Б) гуруҳни 5-8 талабадан иборат кичик гуруҳларга ажратиш.

II. Асосий кием (58 дақиқа):

- А) маънавият дақиқаси;
- Б) кластер (формат қозғалди фикрни ёзиш);
- В) тасодифий воқеа;
- Д) дам олиш бекати: «Сўз уйини»;
- Ер ақлий ҳужум: тест саволлари устида ишлаш;
- Ё) дам олиш бекати: «Чечанлик»;
- Ж) киёсий ҳарита.

III. Якуний кием (15 дақиқа):

- А) баҳрлаш;
 - Б) рағбатлантириш.
- Баҳрлаш мезони - (балл):
- А) ҳар бир гуруҳи иши (уёв унсурлари бўйича мувоқама)учун: 3 балл (яшил рангли карточка).
 - Б) уйиндзги фаоллик (хар бир иштирокчи) учун: - 1 балл (кизил рангли карточка).
 - В) қушимча фикрлар учун - 1 балл (сарик рангли карточка).

Машгулотнинг бориши:**I. Ташкилий кием:** А) саломлашиш.

Б) кичик гуруҳлар ташкил этиш: талабалар Уқитувчи томо-нидан тавсия этилган турли рангли қозғалди ихтиёрий тан-лашади. Кизил ва пушти ранг — «Илм», қук ва зангори ранг — «Хулк», оқ ва сарик ранг — «Хунар» номлари ёзилган стол ат-рофига тупланишади.

II. Асосий кием: ўқитувчи томонидан талабалар эътиборига қуйидагилар ҳавола этилади: бугунги кунда турли диний таълимотларни урганиш, таджик қилиш, бу умри боқий сар-чашмалардан баҳраманд бўлишга интилиш маънавий зарурият-га айланмоқда. Турли қарашлар туфайли руҳий дунёқарашда пайдо бўлган бушликни тулдиришда «Ҳадис илмида қомил инсон тарбияси» мавзуси бўйича ташкил этиладиган интерфаол машгулотлар мақсадга мувофиқдир. Мавзуни мувоқама этиш учун турт ўқув элементи асос қилиб олинган. Биринчи ўқув элементи — «Ислом таълимоти ва ҳақиқат илми».

Дастлабки маънавият дақиқасида ислом таълимоти қачон ва қаерда пайдо булгани, уни бугунги кунда халқ; маънавияти-ни қўқалишига қўққан ҳиссаси ҳаёида гуруҳлар бир дақиқа ичида ўзаро фикрлашиб, навбатма-навбат мулоҳ_азаларини бил-диришади. Талабалар ҳадис илмини муҳрқама қилиш учун кластер усулидан фойдаланишади. Бунда ўқитувчи формат қорозга «ҳадис» сўзини ёзади ва айланага олади. Талабалардан бу ҳақда нима билишлари сўралади ва уларнинг айтган сўзлари айлана-дан қизикча қикариб ёзилади. Фикрлар тугагач, ўқитувчи гу-ру)дярга топширик беради: «ў.адис» сўзи атофидаги сўзларни мантилий гуру?улаштириш топширилади. Масалан, таълимий йуналиш, тарихий ёки тарбиявий йуналиши бўйича гу-рулларнинг фикр-мулоҳазалари тингланади. Сунгра ўқитувчи талабаларга «дам олиш» бекатиға етиб қелинганлигини эълон қилади. Бунда талабаларнинг дастлабки ўқув элемент нозаси-дан билимларини аниқлаш мақсадида таълимий ўйинлардан ўйсобланган «Сўз ўйини»ни ташкиллаштириш ма>;садга муво-фик бўлади.

Ўйиннинг шарти: ўрта қилдхат ичида турли меваларнинг шаклларида ҳарфлар ифодаланган (мева шаклларида айрим-ларида ҳарфлар тулиқ ёритилмаган). Улардан бирини ихтиёрий равишда гуруҳ ўрта танлаш, тулдирилмаган ўринларга тегишли ҳарфлардан мосини топиш, меваларни тартиби билан жойлаш-тириш ва шу асосда ислом таълимотиға тегишли булган сўзни

ҲОСИЛ ҚИЛИШ.

Ўйиннинг бориши: ўйин шартиға биноан ҳар бир гуруҳ аъзолари бир дақўиқа давомида шугулланишади. Топширик на-тижади досқада ёритилади ва қисқўча изохланади. ўйитувчи томонидан гуруҳларнинг фаолиятлари назорат и<;илинади. Топ-ширикни берилган муддатда тугри бажарган гуруҳ рағб атлант и рил ад и. Шундан сўнг ўқитувчи машгулотнинг би-ринчи элементини ўйсўача ҳулосалайди:

Ислом араблар диёрида вужудға қелиб Туркистонда равнақ топганлиги ҳозирги кунда мусулмон оламида тан олингандир. Ислом ҳаўқрният ва раббонийлик дини бўлиб, у қоклик ҳуш-хулқлик ҳаё, инсоф, меҳр-окибат, ватанпарварлик қаби инсо-ний фазилатларни эгаллашға ҳаўиради. Ислом оқўқунгил, тоза виждонли инсонни тарбиялашда икки воситани қуллайди:

1. Илмға асосланган эътиқод.
2. Илмға асосланган ибодат

Ислом дунёсида шаклланган хакиқат ва маърифат дунёвий мада-ният ва таракқиётнинг ажралмас қўсмидир. Шу ерда нортбошимиз ИА Каримовнинг қуйидаш фикрлари келтирилади: «Ислом дини — бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам диё-нат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. У ўрук аўдалар йиғиндиси эмас. Ана шу маърифатни кишиларимиз жон-жон деб қабул қиладилар ва яхши уғитларга амал қиладилар. Меёр-оғибатли, номусли, ориятли булишга, иззат-эҳтиром тушунчаларига риоя этиш-га ҳаракат ўиладилар» (И. А. Каримов, Ўзбекистон XXI асрга интил-моқда. Т.: «Ўзбекистон», 2000.- 77 б.).

Шундан сунг ухитувчи талабаларнинг эътиборини мавзу-нинг иккинчи элементига ҳаратади. Шу пайт аудиторияга ҳадис илмининг асосчиларидан Имом ал-Бухорий ва ат-Термизийлар хонага ташриф бунорадилар (ролли уйин).

Машгулот уларнинг саломлашиши билан давом этади. Та-лабалар бирма-бир муъаддислар номини айтишади. Бобо Бухо-рий ва ат-Термизий дейишганда, улар «куллуъ» деб жавоб ўайтаришади. Меҳмонларнинг кимлигини аниқўлашгач, ҳар бир гуруҳ аъзолари «Муҳаммад пайгамбар», «Имом ал-Бухорий», «ат-Термизий»ларнинг ҳаёти, ижоди нозасидан навбатма-навбат фикрларини билдиришади.

1. «Муснад» йуналиши. Турли мавзудаги ҳддислар бир жой-да келтирилган, алифбо тартибида жойлаштирилган. Абдуллоҳ ибн Мусо, имом Аҳмад ибн Ханбал ҳадисларни ана шу йуналишда ишлаганлар.
2. «Саҳиҳ» (ишончли) йуналиши. Турри ва ишонарли ҳадислар тупламидан иборат бўлиб, бобомиз Имом ал-Бухорий асос солганлар.
3. «Сунан» йуналишидаги ҳадисларга тугри, ишонарли ҳадислар билан бир кўторда «заиф» ўадислар ҳам киритилган. Абу Довуд, ан-Насоний, ибн Можжа ва бобомиз ат-Термизийлар шу йуналишда меҳнат қилишган.

Мовароуннаҳрда биринчи бўлиб Имом Абдуллоҳ ибн Му-борак ал-Марвазий ҳадис туплаган муҳаддис саналади. Яна ҳадис туплаган ватандошларимиздан Исхрқ ибн Раҳавайх ал-Марваний, Имом ал-Ҳайсам ибн Кўлайб ша-Шоший, Ҳофиз ал-Хоразмий, Имом Абдулҳасан Аҳмад ибн Мухдммад ас-Самарқандийларни фахр билан тилга олиш мумкин.

Учинчи ўқув элементи муҳокасида тест усулининг қулланиши ўринли бўлади. ўқитувчи томонидан махсус жилд-хатдаги тестлардан ихтиёрий равишда танлаш гуруҳларга ҳавола

килинади. Тест саволларига жавоб бериш учун бир дакика муддат бериледи. Жавобларнинг изоҳида талабалар ҳикоя, мақол, эртақ ҳаётий мисоллар ва ривоятлардан фойдаланиша-ди. Дам олиш бекатида уйин дарси ташкил этилади.

Уйиннинг номи: **«Чечанлик».**

Уйиннинг мақсади: талабаларнинг ҳадисларни еддан билиш-лари даражасини текшириш, уларда зийракликни тарбиялаш.

Уйиннинг бориши: Ўқитувчи доскага уч хил рангдаги ҳавога тулдирилган шарни илади, ичида ҳадиснинг ярми ёзилган крг-озлар бўлади. Ихтиёрий гуруҳ аъзоларидан бири чиқиб шарни ёради, ичидан тушган коғоздаги ҳадисни Ўз гуруҳига қараб уйийди, гуруҳ аъзолари ҳадиснинг давомини ёддан ай-тишади. Агар топиша олишмаса иккинчи гуруҳ аъзолари давом эттиришлари мумкин. Уйин ўзаро гуруҳлар ўртасида ҳам давом эттирилади. Учинчи ўқув элементи бўйича ўқитувчининг хулосаси:

Ҳадисларнинг энг кўпи ахлоқ мавзусига бағишлангандир. Улар мазмунида онага булган ҳурмат алоҳида аҳамият касб эта-ди. Бу мавзу нафақат шоир ёки мусаввир ижодида, ҳатто Кушикчилар ижодида ҳам долзарбдир. Шу ўринда И. Фармо-новнинг «Онажонинг рози қил» кушигини эшитиш мақсадга мувофиқдир. (Магнитофондан кушиқ янграйди).

Туртинчи ўқув элементи қиёсий харита (1-жадвал) ёрдами-да муҳракма килинади. Доскадаги харита талабалар томонидан салбий (-) ёки ижобий (+) баҳрланиб, навбатма-навбат фикр-лар изоҳланади.

Ўқитувчининг хулосаси. -ўсиб келаётган ёш авлодлар онги ва қалбига миллий истиклол ҒОЯСИНИ сингдиришда унинг гоёвий илдизлари булмиш диний таълимотлардан унумли фой-далаиш мақсадга мувофиқдир. Ота-боболаримиз динининг гуманистик моҳияти, ҳалқимизнинг минг йиллик тарихи бу-гунги маънавий ҳаётимизнинг асоси эканлиги ҳеч киша сир эмас. Биз педагоглар ёш авлод онгига Аллоҳ инсон қалбида ва норагида эканлигини сингдириб боришимиз зарур. Шу ерда нақшбандия асосчиси Ҳазрат Баёуддин Наўшбанднинг ҳикмати келтирилади: «Дилинг — Аллоҳда, кулинг — меҳнатда булсин». Мана шу ҳикматни ҳар биримиз ҳаёт тамойили, деб тан олишимиз шартдир. Муъаддас динимизга соғлом ва муътадил муносабатни шакллантириш энг муҳим мафкуравий вазифадир.

1-жадвал

Талабаларда миллий мафкурани шакллантиришга оид қиёсий харита

№ т/р	Мавзу	Давлат муносабати		Шахс муносабати		Жамиятдаги ўрни		Рухий қониқиш	
		Собиқ Иттифок	Мустақил Ўзбекистон	Собиқ Иттифок	Мустақил Ўзбекистон	Собиқ Иттифок	Мустақил Ўзбекистон	Собиқ Иттифок	Мустақил Ўзбекистон
1.	Ислон дини								
2.	Қуръони Карим								
3.	Ҳадис								

Якуний киём: Тал аба л ар билимларини бахрлашда рангли карточкалардан фойдаланилади. Бунда ўқитувчи дарё давомида гурухлар жавобига кура карточкаларни тарқдшб боради. Гурухлар ҳам ўз фаолиятларини бахрлаб боришади. Машгулот сунгида эксперт томонидан ўқитувчи куйган баллар ва гу-рухларнинг ўз-ўзига к\$йган баллари солиштирилади. Тўпланган баллар ўзаро гурух аъзолари ўртасида адолатли таксимланади. Бахрлаш бўйича умумий хулоса чиқарилиб, гу- ■ рухлар рағбатлантирилади.

Бу технология лойихаси 29 январ 2002 йилда учинчи курс талабалари билан тажриба-синовдан утказилди. Машрулот давомида учраган айрим камчиликлар (талабанинг доскада осил-ган шарни ёриши, гуруада талабалар сонининг кўплиги, ролли уйинни реал шароитга мослаштириш) экспертлар томонидан курсатилди ва ўқитувчининг маўорати ноўори баҳоланди. Асо-сийси — талабаларнинг эркин фикр норитиш куникмаларини эгаллаб олишгани бутун машрулот давомида кўзатилди.

НОкррида келтирилган машгулотлар мазмунидан кўриниб турибдики. биз мавзу мазмунЕўни тўлиқ ёритишни ўз олдимизга асосий мақсад кўилиб куйганимиз йуқ, балки кўпроқ интеграл технологиялар асосида талабаларнинг ўқув-оилиш фаолиятини ташкил этиш мумкинлигини курсатишга ҳаракат килинди. Бу йуналишдаги ишлар келажакда албатта давом эттирилади, са-баби талабаларнинг ўз-ўзини ўқитиш жараёнида мустақил фикр норитиш, у ёки бу педагогик вазиятларни эркин еча олиш каби куникмаларнинг шаклланиши самарали боради.

Якуний хулоса шундан иборатки, бугун илгор ўқигувчилар тажрибасини урганиш ўзлуксиз жараёнга айланмоги лозим. Янги методикаларни ПТ қонуниятларига мослаштириш, сунгра эса таълим фазосига кенг куламда татбиқ, этиш давлат бунор-тмаси эканлигини унутмаслик керақ

4.5. Малака ошириш жараёнида уйин технология лари

Жамият ва ишлаб чиқаришда рўй бераётган ижтимоий ва иктисодий ислохртлар қадрлар малакасини ошириш ва кайта тайёрлаш тизимига ҳам тегишли ўзгартиришлар киритишни тақазо этипти. Бу ерда асосий муаммо, бир то.мондан Миллий дастурда ўайд этилгамидек «... янтича таркиб, мазмун ҳамда бу тизимни бошқаришни шакллантириш» булса, бошқа томондан — ўқитишнинг шундай тизимини яратиш керакки, натижада

касбий махрратнинг нокори погонасига эришиш таъминлансин. Ўз навбатида малака ошириш институт(марказ)лари таълим ти-чими ҳам жиддий ислоҳ қилиниши, тайёр билимларни шунча-лик ўзатиш билан чегараланмасдан, ўз билимларини амалиётда қўллай билиш куникмаларини шакллантиришга эътибор қдратилиши лозим. Бугун малака ошириш тизимида амалга оширилатган янгиликлар:

- масофадан ўқитиш (дистанқион таълим)нинг йулга қуйилиши;
- янги ташкилий шаклларга (1+3; 2+2; 3+1) утилиши;
- меъёрий базиснинг яратилиши (Давлат талаблари, Низом, концепқия ва бошка хужжатлар);
- чет эл мутахассислари билан ҳам^{кoP^{лик}} (ўзаро тажриба алмашиш, семинар уноштириш ва б.).

Шу билан биргаликда бозор иқўисодиётининг тезкор ри-вожланиши, мулкчиликка асосланган турли шаклдаги ташки-лот ва муассасаларнинг пайдо булиши инсоннинг янги вазият-ларга мослашуви муаммосини келтириб чиқаради. Айниўса рахбар кадрлар учун бошхарув, иқўисодий, ижтимоий ечим-ларни қабул қилишда ноксак касбий майорат ҳам жуда аскотади. Шу боисдан олий ўқув нортлари доирасидаги малака оширишнинг анъанавий схемаси, яъни тингловчиларга тайёр билимларнинг ўзатилиши ўз самарасини бермаяпти. Амалиёт-нинг кўрсатишича, кдгор ўолларда тайёр билимларни ўзатиш инсоннинг мавжуд муаммоларни аниклаш ва улар ечимини мустаўил топишга ундамайди ва касбий крбиятни тулақонли шакллантирмайди.

Шу боисдан малака оширишда ўқитиш жараёнининг изох/ш-тасвирли ёндашувидан — зўК^{ит}У^{вчи} ва тингловчи ўртасидаги ўзаро алоқа ва ўзаро ҳаракатни вужудга келтиради-ган янги тизимга утиш вақт"и етди.

Табиий ҳолда савол тугилади: кандай қилиб рахбар ходим-лар ва мутахассисларнинг касбий маҳоратини мумкин кдқар ошириш имконини берадиган ўқитиш тизимига утиш мумкин? Агар ўқитиш жараёнининг икки томонлама эканлиги ҳисобга олинса: бирўтомондан уқдгўвчиўбошқЗ томондан — тингловчи — бу саволга технологик ёндашув жаўббўёрТТГШТм>ўк1йТГ Хуш, бу~ендашувда ўқитувчиШгнг янгй ўшии.,нимадан иоЪрат? Би-ринчи навбатда ўқитувчи «чукур назарий билимларниГтурличя методларни, йуриқиомаларни ва бошқўа меъёрларни эгаллаган ўқитувчи» ромидан чикўиши талаб этилади. У хилма-хил муам-

молар ечимини топишда маслахат беришнинг замонавий ме-тодларини эгаллаган нокори малакали **маслазўатчи** булиши ло-зим. Бундай хрлатда, фикримизча, тингловчи ишлаб чиқариш (ёки педагогик) муаммоларни ечишда ўқитувчининг итти-фокдошига айланади.

Тингловчининг мавқеи кандай ўзгаради? Тингловчи энди биринчи навбатда ўқитиш жараёнининг фаол иштирокчиси сифатида фаолият курсатади. Тингловчиларнинг ўзлари мақсадни урнатишади, муаммоларни аниқлашади, ахборотлар-ни тахлил қилишади, муаммоларни ечиш йулларини ва мезонларини ишлаб чиқишади. Бунда ўқитувчининг вазифаси ўқитиш жараёнини амалий муаммолар ечимига йуналтиришдан, уни реал шароитга мослаштиришдан иборат бўлади. ўқитиш жараёни интерфаол методлар ёрдамида амалга ошириладиГ

-ўўугун "маЛака ошириш тизимида кўлланилаётган фаол ўқитиш методларига кўйидагиларни киритиш мумкин: тре-нинглар, семйнарлар ' ва' """"мулоқртлар; ишбилармонлик Ти'йШ'ариГ аник""вазйятЗ!Зрни куриш; Змалйўтопшириьутарыи,, ечиш, битирув ишлари, мустақил ишлар, чет эл дидактикасига оид интерфаол методлар .

Биз ўз олдимизга бу методларни батафсил баён қилишни вазифа ўилиб }ўйганимиз йуў, чунки улар педагогик адабиёт-ларда чулўур урганилган. Таъкидпаш жоизки, санаб утилган ме-тодларнинг барчаси ҳақиқий фаол дейиш мушкул, баъзи хрлларда улар суёт булиши ҳам мумкин. Мисол учун, семинар-да барча тингловчиларнинг иштирок этишига кафолатўйукў

Фаол ухитит методлари анъанавий методлар олдида қатор нотукларга (мустаўил фаолият курсатиш, ўз мавқсини мус-та>;камлаш₃ ўзгалар фикрини хур^{матлаш} ва б.) эга, бироқ асо-сийси — 90% ўқув материалларини ўзлаштиришга эришилади.

Кейинги йилларда кўпчилик малака ошириш масканлари-нинг уқиш жараёнлари шакли ва методлари жидкий ўзгаряпти, институтларда ўқув машгулотлари тўзилмасида фаол методлар-нинг солиштирма огирлиги 70% гача ташкил этмоқда. Янги педогогик технологиялар — бошқарув фаолиятини уйгунлаштириш бўйича тренингарў инновақион уйинлар,' танқидий фикрлаш асосидаги дарелар жорий этилмоқда!"" тм* "Бу фаелда **ишбилармонлик уйини** (Йў) технологияси ҳақида фикр норитилади. ~— ~'

Уйин инсон фаолиятининг меҳнат ва ўқув турлари билан бир қаторда туради ва мавжудликнинг муҳим шартин ҳисобланади. Таърифи: **уйин ў бу ижтимоий тажрибани ўзлаштиришга (яратиш)га ўқаратилган вазиятлар шароитидаги * фаолият тури бўлиб, хатти-ҳаракат устидан ўз-ўзини бошқариш нозага келади ва такомиллашади (Г. Қ Селевко). ""*"".***

Амалда уйин фаолиятини қуйидаги вазифаларни бажаради: -"қўнгил очиш (уйиннинг асосий функцияси —' ўйинчи уйғотиш, вақтичоглик етказиш, жонлантириш);

алоҳида урнатилган (коммунактив), ўз-ўзини намойиш қилиш;

- терапевтик ўйинчи фаолиятда нозага келадиган турли қийинчиликларни енгиб ўтиш);

- тахминли (меърийдан ахлоқдан четга чиқишни аниқлаш);

- ижтимоийлашув (ижтимоий муносабатлар тизимига кириш, инсоний ҳаёт меъёрларини ўзлаштириш).

Уйин аждодлар туплаган тажрибани ёш авлодларга етказишнинг ўқитиш методи сифатида қадимдан маълум. Ҳозирги вақтда уйиннинг турли қўринишлари ҳалқ педагогикасида кенг тарқалган. Малака ошириш жараёни учун ишбилармонлик уйинлари ишлаб чиқариш (педагогик жараён)даги вазиятларни бошқариш тизимини моделлаштиришни, қайта тиклашни амалга оширади.

Ишбилармонлик уйини янги материалларни ўзлаштириш ва ижодий қўрилишни ривожлантириш каби масалаларни ечишга, тингловчилар учун муаммоларнинг ечимини қабул қилишда зарурий омилларни аниқлаштиришга, уйин бошқарушида тўпланган ахборотларни таҳлил қилишга имкон тугдиради.

Ишбилармонлик уйини бошқаруш анъанавий методлардан фарқли улароқ раҳбар ходимлар ва мутахассислар фаолиятини бирмунча тўлиқ қайта тиклаш, муаммоларни илғаб олиш ва унинг нозага келиш сабабларини аниқлаш, турли муаммоларни ҳал этиш вариантларини ишлаб чиқиш, уларни жорий этиш дас-такларини лойиҳалаш қўнғималарини тингловчиларда мақсадли шакллантиради.

Ишбилармонлик уйини қуйидаги режа қўринишида бери-лиши мумкин: ўқиниш ноза; ўқув мақсади; қатнашувчилар тарқиб, бошланғич ахборотлар, уйинни етказиш методикаси ва тартиби; уйинни яқинлаш'

Малака ошириш тизимининг ухитиш жараёнида ишлаб чиқаришга оид уйинлар билан бир каторда педагогик уйинлар ҳам асосий ўринни эгаллаш лозим. Бу уйиннинг афзалликларидан: бирмунча киска вақт шароитида муайян муаммони урганишга; тингловчиларнинг педагогик муаммоларни (мотивация, бошқарув, билиш фаолияти, назорат ва б.) аниқлаш ва ечиш куникмаларини эгаллашга; "нестандарт вазиятларда мулжал олишга; муаммонинг асосий жиҳатларига диққатни концентратиялашга; сабабли-ок-ибатли алоқаларни урнатишга; уйин иштирокчилари ўртасида ўзаро тушуниш кайфиятинири-вожлантиришга имкон беради.

Унинг уқитугзчи учун мураккаблик томонлари кўкида гапи-риладйган булса7"айтиш мумкин: тайёрланиш босқичининг нисбатан мураккаблиги; объектив баўолаш ва кутилаётган на-тижаларни ҳақиқий ҳолат билан таўкослаш мезонларининг йукдиги; ишбилармонлик уйинини утказиш алгоритмининг ишланмаганлиги.

Утказилаётган ҳар бир ишбилармонлик уйини мазмунини уйиннинг иштирокчиси — тингловчиларнинг ўзи аниқлашгани маъкул. Қридага кура бир гуру); учун ии[билармонлик уйини ва унинг натижалари такрорланмайди. Ҳар бир ишбилармонлик уйини — ўзига хос тажриба-синовдирў ————,---■ -'тм~* --"- Ишбилармонлик уйинларининг мажбурий шартлари:

- уйин катнашчиларининг диққатини уйин >ақида уйлашга қаратиш;
- бошка барча ҳолатлардан воз кечган ҳолда уйинга бирдан киришиш;
- барча катнашчиларнинг ҳамкорликда ишлашига эришиш, ўз фикрига қарши булса-да, бошкалар фикрига ҳурмат билан Қараш;
- ўз-ўзини намоиш қилиш (муаммо ечимига ўз ҳиссасини к5Ғшиш).

Ишбилармонлик уйинини Утказиш давомида янги ва эски билимлар, янги билимлар ва эски назарий ҳолатлар, замонавий талаблар ва уларни амалда бажариш имкониятлари ўртасидаги зиддиятларни куриш керак бўлади.

Тингловчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш бе-восита ана шу зиддиятларни нечоғлик англаб олишига боглик бўлади.

Ишбилармонлик уўўўўкнкўўт&хнологмясуў... .кдаидаги босўйчлардан иборат бўлади:

1-босқич — тайёргарлик босқичи: уйин мақсади белгиланади ва зарурий ахборотлар берилади. Бу босқичда уйин иштирокчилари ўзида муаммони ёки топшириқ тўзимасини аниқ тасаввур-лаши, муаммонинг урнатилган мақсадга мослигини солиштири-ши лозим. Тингловчилар кичик гуруҳларга булинишади ва иш бошлашади. Бирмунча самарали ёндашув — бу тингловчиларнинг ўзлари муаммони танлашади ва мустақил ечишади.

2-босқич — уйинни утказиш: тингловчилар кичик гу-руҳларда мустақил ишлайдилар. Муаммони ёки топшириқни ечишга киришар экан, ишбилармонлик уйин иштирокчиларида етарли даражада билим ва куникмаларининг етишмаслиги ку-затйлади. Бироқ улар ўқитувчи ёрдамида муаммони чуқур англаб оладилар, вазиятни баҳолайдилар ва шахсий крбилиятларини намойиш қиладилар, амалий тажрибаларига таяниб иш курадилар. Кичик гуруҳда ҳар бир қатнашчи ўз фикрини баён жилиши ва шу тарзда муаммо ечимини ўзаро жамоавий муҳокамадан утказиши, керакли ҳаракат дастурлари-ни белгилаб олишлари лозим. Бу ерда консенсус (ҳамжихатликда умумий ечимни овоз бериш йўли билан эмас, балки, олдиндан келишувчилик асосида қабул қилиш) тамойи-лидан фойдаланилади.

...3-бадқШ.Чўзў. ўУРУхараро му,ҳокама. ҳар бир кичик гуруҳ қаралаётган муаммони ечиш бўйича ўз вариантларини баён қилади. Бошқа кичик гуруҳ аъзолари оппонент сифатида чиқиш қиладилар, улар саволлар беришади, танқидий фикрлар билдиришади ёки такдим этилган лойиҳани куллаб-куватлаши мумкин. Охир-окибатда муаммо ёки топшириқўнинг ягона ечими қабул қилинади.

ўбоеидам.ўTM/гахлил ва умумлаштириш: бу ерда ҳар бир уйин иштирокчиси ўз фаолиятини ўзи бахрлайди, умумий хулоса ва тавсиялар белгиланади, уйинга якун ясалади.

Қуйида ана шундай ишбилармонлик уйини мазмуни келти-рилади.

Мавзу: БОШҚДРУВ МУАММОСИ ЕЧИМИНИНГ АЛГОРИТМИ

(В. В. Поляков бўйича)

Ишбилармонлик уйини мақсадлари:

1. Бошқарув муаммоси ечимининг алгоритминини ишлаб чиқиш.
2. Ечимни жамоа бўлиб топиш] куникмасини эгаллаш.

Педагогик корхона раҳбар ходимларининг тафаккўрини ян-гилаш ва ривожлантириш масалалари шундай методик инструментарий яратишни такрзо этадики, унинг ёрдамида раҳбарларнинг замонавий муаммоларни ечишга халақит бера-диган фикрлаш жиҳатларини йукотиш ва янгича тафаккурлаш-ни тезлатиш мумкин бўлади. Бошқача сўз билан айтганда, ўзига хос бошқарув муаммоси ечимининг алгоритмини (БМЕА), яъни раҳбарнинг ташкилий-бошқарув фаолият муам-моларининг ечимига аниқ олиб келадиган аклий ҳаракатлар кетма-кетлигини тўзиш керак БМЕАни яратиш раҳбарнинг муаммо ечимини топишида излаш майдонини кўйскартиришга шароит турдиради.

Таклиф этилаётган ишбилармонлик уйини унинг Кат нашч ила рига бошқарув муаммосини аниқлашда, тах/шл қилишда ва ечишда мантилий асосланган кетма-кет ҳаракатларни аниқлашга, жамоа бўлиб ишлаш технологиясини ўзлаштиришга имкон беради.

Дастлабки ахборотлар

Маълумки, раҳбарнинг боитқарувчилик санъати муаммони ўз ваўтида ил раб олиш ва вазиятни бахрлаш, уларнинг ечимла-рини топиш йулларини белгилашда намоен бўлади. «Ким муаммони олдиндан кура олмаса, у бошқара олмайди» деб бекор-га айтишмаган.

Сиз ўз амалий фаолиятингизда ташкилий-бошқарув фаоли-ятга оид муаммоларга мунтазам дуч келасиз ва ечасиз. Хозир сизга таклиф этилади: амалда муаммони ечиш учун қандай қаракат ўиласиз, шуларни алгоритм сифатида ифодалайсиз. Хар бирингизга махсус варақа (2-жадвал) тарқатилади, унда раҳўбар томонидан бажариладиган ҳаракатлар кетма-кетлиги ноаниқ тартибда келтирилган. Сиз эса уни тартибга келтира-сиз, яъни муаммо ечимларининг кетма-кетлигини аниқлайсиз.

ўйин катнашчилари варақасидаги — «Индивидуал баўо» ус-тунига муаммони ечишда ҳаракатлар тартибини №1 дан №18 гача белгилайсиз. Жамоа бўлиб ишлаганда эса худди шундай белгиларни — «Гуруҳали баҳо» устунига кўйиб чиқасиз. ўйин раўбари эталонли ҳаракатлар кетма-кетлигини эълон қилгач — «Эталон» устунини, кейин эса қилган устунларни тулдирасиз.

Ишбилармонлик уйинини утказиш тартиби ва методик тавсиялар

Ўқитувчи — «уйин раҳбари» уйинининг максadini аниқ урнатади, унинг дастлабки шартларини ва иштирокчиларнинг вазифаларини тушунтиради.

Хар бир уйин иштирокчиси БМЕА ишлаб чиқиш бўйича муставил ечимни қабул қилади, ўз амалий тажрибасига таянган ҳолда муаммо ечими учун хусусий фикр яратади. Уйновчи гу-рух (команда) эса ўзаро маслаҳатлашув нули билан БМЕА ишлаб чиқиш бўйича умумий ҳулосага келишади. Гурух сардори изох беради ва ўз командасининг фикрини ҳимоя қдпади.

Уйин қондаси:

- уйин иштирокчиси варақда белгиланган 18 ҳаракатнинг кетма-кетлик тартибини аниқ/шб, бошхарув муаммоси ечими алгоритмини тўзади. Бунинг учун ҳаракатлар тартибини 1 дан 18 га қддар рақамлаб чиқиш керак бўлади;
- дастлаб хар бир уйинчи қолган уйинчилар билан ҳеч қандай маслаҳатлашувсиз мустиқил тарзда ечим қабул қилади. Ноаниқ саволларга фақат уйин раҳбари жавоб беради. Хар бир Уйинчи кул кутариб ишни тугатганлигини маълум қилади;
- кейин эса иштирокчилар сонига кўраб 4-5 кишидан ибo-рат команда тўзилади ва эркин фикр апмашув асосида БМЕА тўзилади. Командалар ўзаро фикр алмашишмайди. Ечимнинг тугалланганлиги кул кутариш билан аниқланади;
- команда вакили Ўз гуруҳи ечимини изохлашда уни ман-тиқий фикрлар асосида ҳимоялаш ҳукукига эга;
- уйин раҳбари ҳи индивидуал, ҳам команда фаолияти ту-гаган вақтини а!оҳида қайд этиб боради.

Уйин модели. Раҳбар бошланкич вазиятни ва уйин қондасини тушунтиради. Аудитория доскасига баъзи бир му-рақаб бўлмаган расмларни чизади. ў"йин иштирокчиларига уйин варақаси тарқатилади. Унга орзаки тартибда керакли ту-шунчалар берилади. 5ўйин иштирокчилари кз'йилган вазифа ечимини дастлаб индивидуал, кейин эса жамоа бўлиб кэбул қиладилар. Хар бир гурух вакили қабул қилган ечимларини изохлайди ва маитиқий асослайди.

Раҳбар шахсий кўзатувлар асосида уйинчилар ишини таҳлил қил ад и, натижаларни эълон қилади ва голибларни тақдирлайди.

ўйин регламснти: уйин бир қиклда утказилади. ўйин босқичлари учун кетган тақрибий вақт:

- уйинга киришиш (рахбарнинг тушунтириши) - 10 дакика;
- иштирокчиларнинг индивидуал ишлаши — 15 дакика;
- иштирокчиларнинг жамоавий ишлаши — 10 дакика;
- якунлаш ва натижаларни эълон қилиш - 15 дакика.

Ишбилармонлик уйинини якунлаш

Уйин рахбари БМЕА ишлаб чиқиш бўйича индивидуал ва жамоа ечимларини эталон билан таққослайди, унинг натижа-ларини эълон қилади, жамоанинг фаолиятини уйин иштирокчилари билан натижалар бўйича тахдир қўйлади.

Бахрлаш мезони: вазифаларни уддалаш вақти; вазифалар ечимининг туррилиги — индивидуал ва гуруҳли ишлаш жараёнида вазифаларни ечишдаги хатоликлар йириндиси. Тугри ечим учун бошқарув муаммоси ечимининг эталонли алгоритми ўйбул қилинган.

Хар бир аниқ хато қабул қилинган бошқарув ечимининг ҳаракатлари рақамдаги фарқлар орқали ўйибланади. Масалан, эталон бўйича «Ечимни танлаш» - № 13 да қўрсатилган. Уйинчи фикри бўйича «Ечимни танлаш» - № 9 да белгиланпш. Хатолик эса 4 бирликка тенг. Ягона мезон баллар йиғиндиси ҳисобланади. Ишни тугатишга сарф қилинган хар бир даққага 3 балл берилади, яъни: 1 даққа — 3 балл. Вазифани ечишда йул қўйилган хар бир хатога бир балл берилади. Индивидуал ҳолда ҳам, жамоа ҳолда ҳам ким энг кам балл туплаган булса, ўша голиб саналади. Мисол учун, икки уйинчининг натижаларини солиштиришда қуйидаги ахборотларга эга булдик: биринчиси 15 даққа вақт сарфлади ва хатолари йиғиндиси — 18, иккинчиси 10 даққа вақт сарфлади ва хатолари йиғиндиси — 22 балл. ҳисоблаш учун $10 \text{ даққа} \times 3 = 30$ балл сифатида қабул қилинади. Унда биринчи уйинчига $18 + (15 - 10) \times 3 = 33$ балл, иккинчисига — 22 балл берилади. Демак иккинчиси толиб булди. Айнан шу тарзда гуруҳли иш ҳам якунланади. Уйин қридасини бўзганлар 2 балл билан жазоланади.

Яқинда Халқ таълими вазирлиги РТМ тасарруфидаги «Янги педагогик технологиялар» марказида республика вилоятлари халқ таълими бошқармасининг бошликлари ургасида ушбу ишбилармонлик уйини утказилди ва дидактик самараси аникланди.

2-жадвал

Халқ таълими раҳбар ходимларининг бошқарув фаолиятини коррекциялаш

Т.р.	Харакатлар номи	Индивидуал баҳо	Гуруҳли баҳо	Эталон	Индивидуал хато	Гуруҳли хато	Хатоларнинг ўзаро фарқи	Иш ба- жарин вақти
1.	Муаммони қуриш							
2.	Вазафаларни ҳужжат асосида расмийлаштириш							
3.	Муаммони ечиш мумкинлигини аниқлаш							
4.	Бошқарув тизимининг ҳақиқий ҳолати сиз хоҳлагандан фарқланади							
5.	Муаммо ҳақидаги ахборотларнинг тўлиқлик ва ишонччилик даражаларини баҳолаш							
6.	Ечимни расмийлаштириш							
7.	Муаммонинг ечилиш вариантларини иш- лаб чиқиш							
8.	Муаммонинг мавжудлигини аниқлаш							
9.	Муаммонинг янгиллигини баҳолаш							
10.	Ечимнинг бажарилишини назорат қилиш							
11.	Ечимни танлаш							
12.	Ечим вариантларини баҳолаш							
13.	Ечимнинг бажарилишини ташкил этиш							
14.	Бажарувчи томонидан вазифаларни ўрганиш							
15.	Ечим вариантларини баҳолаш меъёрлари- ни танлаш							
16.	Бошқа муаммолар билан ўзаро алоқадорлигини ўрнатиш							
17.	Муаммони ифодалаш							
18.	Муаммонинг юзага келиш сабабларини аниқлаш							

Бошқарув муаммоси ечимининг эталонли алгоритми

1. Бошқарув тизимининг ҳақжий нолати сиз хоҳлагандан фарқланади.
2. Муаммонинг мавжудлигини аниқдаш.
3. Муаммони ифодалаш. 'Ч. Муаммони кў/риш.
- 5. Муаммонинг янгилигини баҳолаш.
- 6. Муаммонинг нозага келиш сабабларини аниқутаиш.
- Л. Бошқа муаммолар билан ўзаро алоқадорлигини урнатиш.
8. Муаммо ҳаёидаги ахборотларнинг туликўик ва ишончли-лик даражаларини бахдпаш.
9. Муаммони ечиш мумкинлигини аниқутш.
10. Муаммони ечилиш вариантларини ишлаб чиқиш.
11. Ечиш вариантларини баҳолаш мезонларини танлаш.
12. Ечим вариантларини баҳолаш.
13. Ечимини танлаш.
14. Ечимини расмийлаштириш.
15. Бажарувчи томонидан вазифаларни урганиш.
16. Вазифаларни хужжат асосида расмийлаштириш.
17. Ечимнинг бажарилишини ташкил этиш.
18. Ечимнинг бажарилишини назорат ўилиш.

Шундай ўилиб, бу кисмда ўзлуксиз таълим тизимида фой-даланиш мумкин булган янги педагогик технология лойихалари келтирилди.

Бугун Сиз ижодкор педагог сифатида Қўлингиздаги китоб билан сирдош булдингиз ва инновацион педагогик фаолиятгаў кириб бордингиз, _{1p} касб мадоратингиз бир ўадар ноксакликка кутарилди. Шубҳаўуқки, энди Сиз ўқитиш жараёнининг кўпсонли вазйфаларини дадил ва ишонч билан еча оласиз.

ХУЛОСА

XX аср нияҳсияга етди... Унинг тарихимиз солномзсида қилдирган б-унок неъмат — дунё харитасида "ЎзбекистонРес-публикаси" давлатининг пайдо бўлиши ва ҳалқимизнинг мус-тақил диёрда тинч, эркин, осуда яшаши, ижодий меҳнат билан бандлигидир. Янги аср ҳаётимизнинг барча жаҳаларида ижо-бий ўзгаришлар даврини бошлаб беради: сиёсий ва иқтисодий барқарорлик вужудга келади, миллатлараро тотувлик инсонлар ўртасидаги муносабатлар янада уйрунлашади, Миллим дастур-нинг бош ғояси — мустақил фикрловчи эркин Шахснинг шаклланиши қарор топади. Табиийки, бу жараёнлар бир те-кисда кечиш учун фуқароларимиз ўз иш ўринларида унумли меҳнат қилишлари, ижодкорлик ва ҳамжиўатлик намуналарини намоён этишлари керак Таълим- тарбия тизимининг муваф-фақияти эса янги педагогик ва ахборот технологиялар билан улчаниши муқаррардир.

Биз бу китобни ёзишда конструктив мақсадни кўзладик: биринчи навбатда ўқитувчи учун бевосита амалий аҳамият касб этадиган ёндашувлар ва ишланмалар ижодий таҳлил қилинди ва шу асосда замонавий педагогик технология лойиҳаси ил-мий-назарий жиҳатдан асосланади. Уни ўқув-тарбиявий жараённинг техник жиҳозланиш даражасига боғлиқ бўлмаган ҳолда татбиқ этиш имкониятлари қурсатилди (компьютерли техник воситаларга асосланган таълимни ёритиш ва таҳлил қилиш алоҳида мавзуси эканлиги ҳисобга олиниб қаралмади). Педагогик технология бугун пайдо бўлган йуналиш ёки "мода" эмас. XX ноз йилликда педагогикада ўқув жараёнини "технология-лаштириш"га оз-мунча ўринишлар бўлмади. Фа қат тизимли ёндашиш ёрдамида унинг асл моҳиятини олдиндан лойиҳаланган ўқув-тарбиявий жараённи амалиётга изчил ва кетма-кет жорий этиш сифатида тасаввурлашга имкон тугилди.

Замонавий педагогик технология педагогик тизим лойиҳаси сифатида фан асослари бў"йича ўқувчи(талаба)ларнинг билиш фаолиятини мақсадга мувофиқ ҳолга келтириш ва амалга оширишни кўзда тутиди. Унинг методикадан фарқ/ж жиўатлари:

а) олдиндан лойихаланади; б) якуний ижобий натижа кафолат-ланади. Бу натижани аниклаш мезони эса ўқув материалини ўзлаштириш даражаси ҳисобланиб, у хар бир дарсда дидактик масалаларни аник урнатиш ва уларии хдл этиш технологияси асоси — дидактик жараён самараси билан таъминланади.

Агар лойихаланган педагогик технология замонавийлиқ макбуллик илмийлик техник воситалар билан таъминланган-лиқ объектив назорат каби сифат курсаткичлар билан тавсиф-ланса, у, шубҳўсиз, янги ҳисобланади ва таълим стандартлари муаммоларини чегараланган вакўт доирасида еча олади. Лойиха муаллифи булган ўқитувчи эса янги касбий фаолият — "педагог-технолог" даражасига кутарилади.

Замонавий педагогик технологияларни таълим фазосига ёйиш муаммоси янги педагогик корхона — Педагогик технология Давлат Марказини ташкил этишни таказо этади. Ана шу Марказнинг шахобчалари республикамизнинг барча университет ва институтларида фаолият кўрсатгандагина "замонавий педагогик технологияларни ўз вакўтида ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлашни алоҳида назорат остига олиш"дек мудим ижтимоий бунортма ижобий ва тез хал этилади.

Ўзбекистонда педагогика фанининг инсонпарварликка ноз тутишини таъминлаш, таълимнинг демократик принқипини янада ривожлантириш, хрзирги ёш авлод — болаларнинг халқчил педагогика замонида яшашига шарт-шароитлар турдириш ушбу китобда кўрсатилганидек янги педагогик технология назарияси ва амалиётига таянади ва биз уни мамнуни-ят билан XXI асрнинг хакикий ўқитувчиларига такдим этиб қоламиз.

АДАБИЁТЛАР

1. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: «Шарк» нашриёт-матбаа конферни, 1997.
2. Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт нули. -Т.: «Ўзбекистон», 1992. — 78- б.
3. Каримов И. А. Жамиятимиз мафкураси хш]кл^и халқ., миллатни миллат кдпишга хизмат этсин. -Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 30- б.
4. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда. Президент Налом Каримовнинг Биринчи чакирик ЎЗР Олий Мажлиси-нинг ун туртинчи сессиясидаги маърузаси. 1999 йил 14 апрель. -Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 48- б.
5. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии.- М.: «Педагогика», 1989. — 192 с.
6. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М.: изд-во Института профессионального образования Министерства образования России, 1995.
7. Беспалько В. П. Персонифицированное образование //Педагогика, 1998. №2. - С.12-17.
8. Гүзеев В. В. Образовательная технология: от приёма до философии. - М: «Сентябрь», 1996. 112 с.
9. Ильина Т. А. Понятие «педагогическая технология» в современной буржуазной педагогике//Сов. Педагогика, 1971. №9. — С. 123-124.
10. Йулдошев Ж. Р. Янги педагогик технология йуналишлари, муаммолари, ечимлари//Халқ. таълими, 1999, №4. — Б. 4-11 .
11. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. -М.: «Знание», 1989. — 80 с.
12. Кларк М. Технология образования или педогогическая технология?//Перспективы, 1983. №2. - С. 78-79 .
13. Кўзьмина Н. В. Метод системного педагогического исследования: Учебное пособие. — Л., из-во. ЛГУ, 1980. -172 с.
14. Лернер И. Я. Внимание технологии обучения.//Сов. Педагогика, 1990. №3. - С. 139 -
15. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. -М.: «Педагогика», 1981. - 186 с.
16. Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированино педагогической технологии.//Педогогика, 1997. №6. — С. 26-31.
17. Назарова Т. С. Педагогическая технология: новый этап эволюции? //Педагогика, 1997. №3. - С. 20-27.
18. Педагогика средней школы/Под ред. Шукиной Г. И. — М., 1978.

19. Права чело.,.<a для всех/Под общ. ред. Мухтаровой А. Қ Алматы, 1999. — 262 с.
20. Сайидахмедов Н. С. Ўқитувчининг педагогах тизимдаги фаолияти//Халқ. таълими, 1993. № 6-7. — Б. 9-12.
21. Сайидахмедов Н. С. Педагогика технология: концептуал тахлил. Олий ўқув нортлариаро илмий-методик конференциянинг ялпи мажлисидаги маъруза. Самарканд, 1997, 5-7 май. Самарканд, СамДУ, 1997.
22. Сайидахмедов Н. С. 1. Педагогик технология: тахлил, таъриф, мулохаза. — Маърифат, 1998, 24 июн 2. Таълимни харакатлантирувчи куч. — Маърифат, 1999, 16 январь 3. Дидактик жараён нима? — Маърифат, 1999, 17 февраль 4. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи. — Маърифат, 1999, 17 март; 5.Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлиги. — Маърифат, 1999, 19 июн 6. Янги педагогик технология принциплари. — Маърифат, 1999, 27 октябрь.
23. Сайидахмедов Н. С. Методы обучения школьников механизированному труду в хлопководстве. -Т.: «Ўқитувчи», 1991. — 112 с.
24. Селевко Г. Қ Современные образовательные технологии. Учебное пособие. — М.: «Народное образование», 1998. — 256 с.
25. Сластенин В. Доминанта деятельности//Педагогика, 1997. №9. -С. 41-42.
26. Талызина Н. Ф. Технолгия обучения и ее место в педагогической теории //Современная высшая школа. Варшава, 1977. № 1.-С. 91-96.
27. Таълимда янги педагогик технологи ял ар: муаммолар, ечим-лар: Илмий-амалий конференция материаллари. -Тошкент, ЎзПФИТИ, 1999, 4-5 май.
28. Темур тўзуклари (ўзбек инглиз, франкўз тилларда таржи-ма). Б. Ахмедов тахрири остида. -Т.: «Рофур Рулом» номидаги адабиёти ва санъат нашриёти, 1996. — 344 б.
29. Чошанов М. А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения //Педагогика, 1997. № 2.-С. 21-29.
30. НОқявичене П. А. Теория и практика модульного обучения. - Каунас, 1989.
31. Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования: Пер. с польского О. В. Долженко. -М.: «Высшая школа», 1986. — 135 с.
32. Влоот В. 5. (ес1) е1 а1. А 1ахопоту оГ Еиса(нопа1 Обқесгўез: НашМноок I: ТЪе СоўпШуе Оогтшп. НЭГУОУ/, 1956.
33. ТелелУ12]а 1 кзГЫсеше ргасщасусН. хУагз2ахуа: хУиё. Яао*1а 1 Teleу/12]1, 1969.
34. 1 Наг11еу. 51гагеЛе5 Ггот Ргоёгаттеё ўп5ўўис1ўопапа1 ТесЪ-полоşу. Ьопо*оп, 1972.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
I КИСМ. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ - ТАЪЛИМ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ХАРАКАТЛАНТИРУВЧИ КУЧИ	
1.1. Таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида педагогик технология моҳияти ва муаммолари.....	5
1.2. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи.....	12
1.3. Педагогик технология лойихалари: илмий ёндашувлар ва ечимлар...	23
II КИСМ. ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ЛОЙИХДСИ ВА ТАРКИБИЙ ТЎЗИЛИШИ	
2.1- Ўқув жараёнини технологиялаштиришда дидактик масалаларни белгилаш қонуниятлари.....	40
2.2. Дидактик жараён педагогик технологиянинг асоси сифатида.....	59
2.3. Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлиги.....	69
III КИСМ. ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ КОНЦЕПЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИКБОЛЛАРИ	
3.1- Педагогик технология Данлат Маркази: давр эҳтиёжи ва муаммолар.....	75
3.2. Янги педагогик технология принциплари.....	82
3.3. Дидактик жараён лойиҳасининг интерфаол методлари.....	92
IV КИСМ. ЎЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЯНГИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТГА ҚУЛЛАШ ҚОНУНИЯТЛАРИ	109
4.1. Мактабгача таълим тизимида педагогик технологияларнинг.. ўзига хос хусусиятлари.....?	110
4.2- Умумий ўрта таълим мактабларида ўқув жараёнини технологиялаштириш.....	117
4.3. Касб-аднар таълими жараёнини алгоритмлаштириш технологияси...	135
4.4. Олий педагогик таълимда интеграл технологиялар.....	143
4.5. Малака ошириш жараёнида уйин технологи ял ари.....	156
ХУЛОСА.....	167
АДАБИЁТЛАР.....	169
	171

НУРАЛИ САЙИДАЎМЕДОВ
ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(назария ва амалиёт)

Тошкент — «Молия» — 2003

Мухаррир

М. Тожибоева

Техник муҳаррир

Л. Мойдинов Компьютерда оригинал макет

тайёрловчи

Л. Ф. Ибрагимов

Босишга рухсат этилди 27.02.2003 й. Бичими 60x84¹/16-

«ТунезХЛ.» ҳарфида терилди. Босма табаги 10,75.

Нашриёт ҳисоб табаги 10,2. Адади 5000. Бунортма №42.

Баёси шартнома асосида.

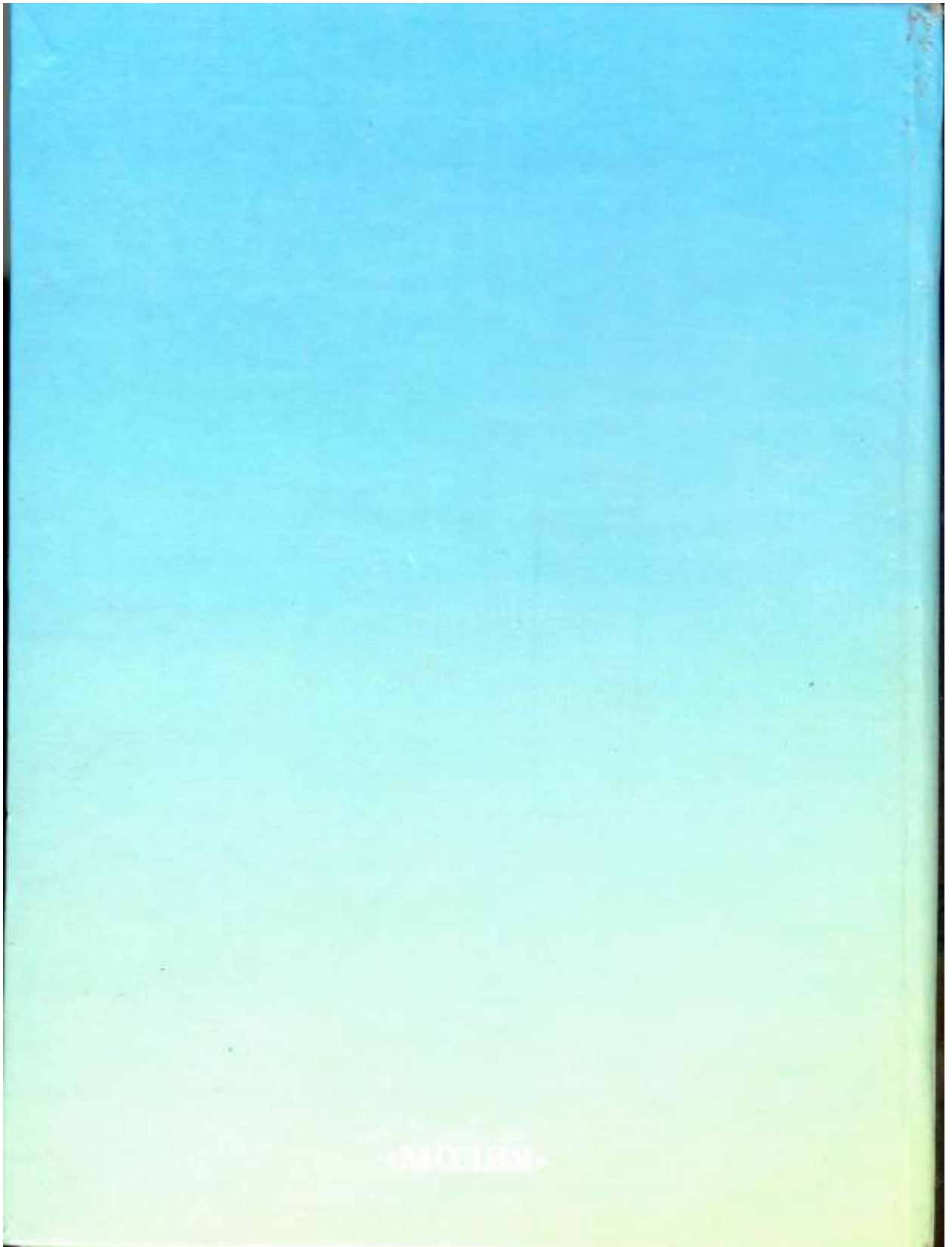
«Молия» нашриёти, 700000. Тошкент. Я. Колас кучаси 16-уй. Шартнома №02-03.

Рап уа 1ехпо1оЕ1уа1аг тагка211НПё Боктяхопа51с1а чоп этилди. Тошкент ш.

Олма^Гнор,

171

уй.

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР